

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS

Vydává

Vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV

Ročník I

1965

Redakční rada:

Irena Dubská (vedoucí redaktorka), Karel Galla, Mojmír Hájek, Marie Hejlová (výkonná redaktorka č. 5–6), Miroslav Jodl, Karel Kára, Josef Karásek, Martin Katriak, Ota Klein, Jaroslav Klofáč, Jaroslav Kohout, Pavel Machonin, Martin Marušiak, Karel Pomaizl (zástupce vedoucího redaktora), Vladimír Rauscher (výkonný redaktor č. 2–4), Robert Roško, Dragoslav Slejška, Josef Solař, Vladimír Srb, Zdeněk Strmiska, Jan Tauber, Bedřich Weiner

Adresa: Na Příkopě 29, Praha 1 - Staré Město tel. 23 76 41

13

Nakladatelství Československé akademie věd

PE 4584 / 1. 1965.



24123173/

Redakční úvodník

1 1

Stati

<i>Battěk R.</i> : Projekt základních úkolů pro nově zaváděnou funkci psycho-sociologického pracovníka v průmyslovém podniku	6	704
<i>Bláha A.</i> : Sociologie vědy (Úvodní slovo J. Cvekl)	4	437
<i>Cech V.</i> — <i>Jukl E.</i> : Práce sociologické laboratoře ve Škodových závodech. (Z činnosti sociologických laboratoří v našem průmyslu v r. 1946–1949)	4	431
<i>Fajfr F.</i> : Sociologie a právní řád. (Poznámky k článku K. Máchy: Předmět vědy o lidských vztazích)	6	702
<i>Filipcová B.</i> : Člověk — práce — volný čas	4	375
<i>Flek M.</i> — <i>Strnad L.</i> : Poznatky a závěry ze sociologického průzkumu některých faktorů ve vytváření vztahu lidí k práci	6	667
<i>Hegedüs A.</i> : Optimalizace a humanizace. Modernizace metody řízení	4	392
<i>Hrzal L.</i> : Pojem lidu v pracích I. A. Bláhy	1	24
<i>Jadov V. A.</i> : Rozvoj konkrétního sociologického výzkumu v SSSR	4	366
<i>Janda J.</i> : Mládež jako věková sociální skupina a jako generace	5	537
<i>Janišová H.</i> : Využívání mechanizačních a automatizačních prostředků v sociologickém výzkumu	4	410
<i>Jodl M.</i> : Tönniesova dichotomie a její vztah ke koncepcím elity	1	3
<i>Jodl M.</i> : Vliv disfunkční pospolitosti na plnění pracovního úkolu	2	148
<i>Jodl M.</i> : Některé otázky ideologického pohybu v NSR po druhé světové válce	3	263
<i>Jodl M.</i> : K článku D. Slejšky	6	700
<i>Kadlecová E.</i> : Výzkum religiosity Severomoravského kraje (metoda a technika)	1	13
<i>Kadlecová E.</i> : Z výsledků výzkumu religiosity dospělých v Severomoravském kraji	2	135
<i>Kapr J.</i> — <i>Šafář Z.</i> : Kvizový způsob testování znalostí středoškoláků při přijímacích zkouškách na lékařské fakultě	4	424
<i>Katriak M.</i> : K logickému modelu marxistického sociologického výzkumu	3	193
<i>Kohout J.</i> : Sociologie jako povolání	3	288
Koncepce rozvoje československé sociologie v letech 1966–1970 (zpracoval P. Machonin)	6	649
<i>Kraus J.</i> — <i>Průcha J.</i> : Společenské komunikační procesy a sociologie	6	684
<i>Lamser V.</i> : Gnoseologické otázky sociologického výzkumu	3	205
<i>Lobodzińska B.</i> : Koncepce manželského partnera v názorech městské mládeže	5	561
<i>Mácha K.</i> : Předmět vědy o lidských vztazích. (Teoretický projekt)	3	227
<i>Machonin P.</i> — <i>Jungmann B.</i> : Sociální diferenciace socialistické společnosti a diferenciace v charakteru práce. (Náčrt teoretické koncepce výzkumného programu)	6	656
<i>Matejko A.</i> : Utváření mezilidských vztahů v polských podnicích	3	246
<i>Musil J.</i> : Příspěvek k teorii sociální organizace současné rodiny	5	524
<i>Osipov G. V.</i> — <i>Lebeděv J. S.</i> : Sociologie v SSSR	5	577
<i>Porket J. L.</i> : P. A. Sorokin o základních tendencích naší doby	6	691
<i>Prochovník Š.</i> : K problému stabilizace hornických brigádníků na Ostravsku	5	567
<i>Richta R.</i> : Úvahy o budoucnosti dělní práce	2	89
<i>Sirácky A.</i> : Sociológia v systému marxismu-leninismu	1	41
<i>Slejška D.</i> : Práce a řízení. (Z výsledků sociologického výzkumu v pražském strojírenském závodě)	2	111
<i>Slejška D.</i> : Pospolitostní struktura v modelu socialistického podniku	4	406
<i>Slejška D.</i> : Problémy, aktivity žen při účasti na řízení v průmyslovém závodě	5	509
<i>Srb V.</i> — <i>Kučera M.</i> : Stěhování a poměšřování obyvatelstva v Československu	3	250
<i>Staňková O.</i> : K jedné variantě teorií „industriální společnosti“	3	237
<i>Suchánek A.</i> : Komplexní sociologický výzkum stabilizace pracovních sil v OKR	5	576
<i>Szczepański J.</i> : Současný stav polské sociologie	2	152
<i>Šilhánová L.</i> : Průzkum čtenářských zájmů mládeže	5	547
<i>Večeřa J.</i> — <i>Machonin P.</i> : Z jednání stranických orgánů ÚV KSČ o sociologii v ČSSR	4	357

Weiner B.: K některým problémům informace a zpětné vazby ve výrobních kolektivech	2	124
Weiner B.: Některé teoretické otázky sociologie průmyslu a řízení výrobních kolektivů	5	493
Zpráva o problémech rozvoje sociologie v ČSSR	4	357

Recenze

Bareš G.: Na okraj prací Radovana Richty	4	451
Baumann B.: Literatura jako umění a jako zboží. (Leo Lowenthal k otázce metod a problému sociologie literatury)	6	717
Bauerová J.: Polský pohled na problémy „současnosti a mládeže“	4	454
Bondy M.: H. Hendin, Suicide in Scandinavia	3	322
Brokl L.: J. J. Wiatr, Spoleczeństwo, wstęp do socjologii systematycznej	5	589
Filipec J.: Irena Dubská, Objevování Ameriky	1	52
Horská V.: Pokus o zhnutí sociologických poznatků o organizácii. (R. Mayntz, Soziologie der Organisation)	5	598
Jančovičová J.: Rodina v dedinském prostředí (D. Markowska, Rodzina w srodowisku wiejskim)	5	606
Kapr J.—Šafář Z.: Poznámky k práci Miroslava Dismana, Úvod do metod společenského výzkumu	3	297
Kohout J.: M. V. Vincent—J. Mayers, New Foundations for Industrial Sociology	3	307
Kohout J.: Dahrendorfova Betriebssoziologie	5	601
Kohout J.: Andras Hegedüs, Moderní buržoazní sociologie a společenská skutečnost	5	603
Kohout J.: Universitní vyučování společenským vědám: Průmyslová sociologie	6	713
Kolář J.: Základy sociologie průmyslu (A. Sarapata—K. Doktor)	3	309
Kolář J.: Maria Hirsowiczová, Konfrontacje socjologiczne	4	456
Kopejsková R.: Ke knize Piotrowského „Zaměstnání žen a rodina“	6	720
Krejčí J.: Sociologie a armáda (Sborník VPAKG)	6	723
Kubičková M.: Několik zkušeností ze sociologického výzkumu mládeže	2	167
Kuchýňka Z.: Sociolog o kultuře práce	4	461
Lamser V.: Sociologia de la Seguridad Social	6	716
Macků J.: Jiří Kolaja, La Sociologia Czechoslovaca	5	605
Marušák M.: Lobodzińska B., Manowce małżeństwa i rodziny	3	316
Máša M.: Teorie organizace (J. G. March—H. A. Simon: Organisations)	5	595
Metyš K.: Sociologie německé vesnice	6	728
Nakonečný M.: E. L. Hartley—R. E. Hartley: Fundamentals of Social Psychology	5	608
Nakonečný M.: T. M. Newcomb: Social Psychology	6	729
Nakonečný M.: K. Young—R. Mack: Sociology and Social Life	6	732
Pecka E.: Dvakrát o teorii elity	4	464
Petrusek M.: Pokus o obecnou teorii chování	1	55
Petrusek M.: Sociologická monografie průmyslového podniku	3	311
Petrusek M.—Strmiska Z.: Konference o sociální struktuře socialistické společnosti	1	60
Sedláček J.: Jerzy J. Wiatr, Naród i rasa w świadomości społecznej	2	165
Slejška D.: Výzkumy samosprávy	3	302
Slejška D.: Baumanův přístup k systematickému výkladu marxistické sociologie	6	708
Slejška D.: Librova E.—Klofáč J.—Brix K., Jak bydlet	1	59
Srb V.: Nad šesti ročníky „Demografie“	2	170
Srb V.: R. Aron: Die industrielle Gesellschaft	6	714
Srb V.: Výzkum religiosity na západě	6	726
Stein V.: Verifikační techniky výzkumu o vlivu televize v NSR	3	318
Steiner H.: Americký a sovětský pohled na teorii veřejného mínění	2	162
Štastná Z.: Stefan Szostkiewicz: Sociologický výzkum — procedury a techniky	5	594
Tauber J.: Čtyři významná periodika z oboru sociologie venkova	3	314
Tejmar J.: Monografie o vztahu mezi zdravím a sociální dynamikou	4	465

Metodologická rubrika

<i>Janišová H.</i> : Současný stav knižních fondů z oboru sociologie a příprava práce v knihovnictví	6	733
<i>Lamser V.</i> : Otvíráme metodologickou rubriku časopisu	5	612
<i>Malík M.</i> : Strojová technika v sociologické praxi	5	613
<i>Malík M.</i> : Projekční analyzátoři sociologických filmových záznamů	5	615
<i>Malík M.</i> : Fotooptický kód pro sociologické filmové záznamy	5	616
<i>Malík M.</i> : Přímý pozitivní kinematografický záznam pro sociologický výzkum	5	617
<i>Malík M.</i> : Selectrovision — speciální vyhodnocovací zařízení pro sociologické filmové studie	5	618
<i>Malík M.</i> : O metodách výzkumu účinnosti sdělovacích prostředků	6	734
<i>Malík M.</i> : Problematika sběru vstupních dat v sociologickém výzkumu	6	738
<i>Malík M.</i> : Registrační filmové kamery pro sociologický výzkum	5	618

Zprávy a informace

<i>Bakoš O.</i> : O práci ústavov sociologie masové kultury v Polsku	3	333
<i>Filipec J.</i> : Max Weber a současná sociologie	1	72
<i>Fojtlík K.</i> : Zpráva o VII. mezinárodním kongresu antropologických a etnografických věd v Moskvě	2	183
<i>Gabalová A.</i> : Zprávy Čs. sociologické společnosti	2	182
<i>Gabalová A.</i> : Z činnosti Čs. sociologické společnosti	5	629
<i>Gabalová A.—Bakoš O.</i> : Z činnosti Čs. sociologické společnosti	4	479
<i>Hájek M.</i> : Zpráva o celostátním semináři československých antropologů v Lednici	5	620
<i>Horská V.</i> : Zpráva o založení Slovenskej sociologickej spoločnosti	1	76
<i>Jungmann B.</i> : Celostátní seminář k otázkám sociologie v průmyslu	6	745
<i>Katriak M.</i> : Problémy pracovních sil v zemědělství a úkoly sociologie vesnice	1	78
<i>Klofáč J.</i> : Sociologická společnost založena	1	74
<i>Klofáč J.</i> : Jednoroční kurs na Vysoké škole stranické — Institutu společenských věd	2	180
<i>Knesl A.</i> : Vysokoškolské studium sociologie v ČSSR	5	627
<i>Kohn P.—Kubecová H.</i> : Příspěvek k vytvoření evidence sociologických pracovišť v ČSSR	3	336
<i>Kopejsková R.</i> : K problémům zvýšení kvalifikace žen	6	753
<i>Koudelka F.</i> : Zpráva o průběhu semináře „Výzkum osobnosti vysokoškolského studenta“ v Olomouci (6.—7. dubna 1965)	5	621
<i>Machonin P.</i> : Informace o práci komise pro sociologii a vědecký komunismus při vědeckém kolegiu filosofie ČSAV	1	77
<i>Metyš K.</i> : Konsum a volný čas	6	756
<i>Metyš K.</i> : Drobné zprávy	6	758
<i>Mezinárodní sociologická asociace</i> — 6. světový sociologický kongres	4	481
<i>Musil J.</i> : Sociologie města a bydlení ve Velké Británii	3	324
<i>Osvald V.</i> : Z domova i ze světa	5	632
<i>Pallas L.</i> : Konference o národnostní otázce ve Slezsku v období kapitalismu	3	329
<i>Petrák B.</i> : Výzkum III. CS z posic sociologie	5	628
<i>Petrusek M.—Štrmiska Z.</i> : Konference o sociální struktuře socialistické společnosti	1	60
<i>Pomaizl K.</i> : Konference filosofických a sociologických časopisů evropských socialistických zemí	6	742
<i>Rollová V.</i> : Kurs Úvodu do sociologie pro učitele marxismu-leninismu na vysokých školách	6	747
<i>Slejška D.</i> : Socialismus a samospráva. (Zpráva o sociologické konferenci v Jugoslávii)	4	469
<i>Slejška D.—Pašiak J.</i> : Konference sociologů některých socialistických zemí ve Varšavě	2	174
<i>Srb V.</i> : Ustavení Československé demografické společnosti	1	79
<i>Srb V.</i> : Výzkum rodiny ve Francii	1	79
<i>Srb V.</i> : Mezinárodní demografické symposium v Liblicích 1965	5	620

Srb V.: Centre de sociologie européenne	6	748
Srb V.: Založení Bureau de sociologie appliquée de la Maison des Sciences de l'Homme	6	748
Srb V.: Založení společnosti Société de démographie sociale	6	749
Srb V.: Průzkum kvalifikace a pracovních podmínek žen nově vstupujících do zaměstnání	6	752
Švigová M.—Librová E.: Zpráva o regionální konferenci UNESCO s tematikou „Vztah volného času ke vzdělávání dospělých v dosavadním vývoji evropských zemí“	5	622
Tauber J.: Institut sociologie venkova a historie zemědělství a jeho úkoly	6	749
Tejmar J.: Sociální akademie v Dortmundu, NSR	4	478
Weiner E.: O sněmování sociologů v NDR	1	69

Anotované práce

Bader J.: Jugend in der Industriekultur. Ihre Verhaltensweisen zwischen Ideologie und Apparatur	4	483
Bendix R.: Max Weber — Das Werk. (Překlad z amerického originálu „Max Weber. An Intellectual Portrait“	4	483
Benesch H.: Wirtschaftspsychologie	4	485
Birnbaum N.: The Sociological Study of Ideology	2	185
Copp J. H.: Perceptual Influence on Loyalty in Farmer Cooperatives	2	187
Crawford F. R.—Smith J. O.: Profile of the Man in the Middle: The Modern Research Sociologist	5	640
Dahrendorf R.: Homo Sociologus. Ein Versuch zur Geschichte der Kategorie, Bedeutung und Kritik der sozialen Rolle	4	484
Duquesne J.: Les 16—24 ans	1	80
Duverger M.: Introduction to the Social Sciences	3	345
Ehrlich E.—Szczepeński J.—Tepicht J.: Social and Political Transformations in Poland	6	761
Eisermann G.: Wirtschaft und Gesellschaft	4	485
Floud J.—Halsey A. H.: The Sociology of Education	3	345
Friedmann G.—Naville P. et al.: Traité de Sociologie du Travail	5	641
Friedrich C. J.: Die politische Wissenschaft	4	484
Fürstenberg F.: Grundfragen der Betriebssoziologie	4	484
Girod R.: Etudes sociologiques sur les couches salariées	1	80
Grušin B.—Čikin V.: Ispoved' pokolenia	3	345
Gruzon C.: Planification économique et recherches sociologiques	3	345
Gvišiani D. M.: Istoričeskij materializm i častnyje sociologičeskije issledovanija	6	760
Heintz P.: Einführung in die soziologische Theorie	4	484
Kátriak M.: K otázke modelu marxistického výskumu	5	640
Katriak M.: Dotazníková móda, jej druhy a možnosti použitia v marxistickom sociologickom výskume	5	640
Konstantinov F.—Kelle V.: Istoričeskij materializm — marksistskaja sociologia	6	762
Kučera M.: Metody výpočtu rodin a domácností po sčítání lidu	6	762
König R.: Soziologie A—Z	4	483
Kuzminov J.: Socialističeskij proizvodstvennyj kollektiv	6	762
Lamser V.: Jak sociální zabezpečení stimuluje ekonomiku JZD	6	763
Lanheer B.: The Concept of “Social Change” in Sociological Theory	2	185
Lévy-Bruhl H.: Les délits politiques	1	80
Markiewicz W.: Sociological Research in People's Poland	6	760
Middleton R.: A Reappraisal of Comte's Position in the Development of Sociology	3	346
Miller S. M.: Comparative Social Mobility	2	185
Moore W. E.: Sociology and Demography	1	80
Mukherjee R.: Some Considerations on Social Research	2	186
Ortlieb H.: Das Ende des Wirtschaftswunders. Unsere Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung in der Wandlung	4	484
Pašiak J.: Interview — technika sociologického výskumu	6	761

Robinson N.: La population juive dans le monde	6	762
Sarapata A.—Doktór K.: Elementy socjologii przemysłu	5	641
Schoeck H.: Die Soziologie und die Gesellschaften. Problemsicht und Problemlösung vom Beginn bis zur Gegenwart	4	483
Schwarzweiker K. H.: Education, Migration and Economic Life Changes of Male Entrants to the Labor Force from a Low-Income Rural Area	2	186
Stoetzel J.: La psychologie sociale	1	80
Suchman A. E.: The Comparative Method in Social Research	2	186
Szczepański J.: Sociological Aspects of Higher Education in Poland	6	760
Szczepański J.: Socjologiczne badania współczesności	3	345
Szczepański J.: Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia	5	641
Szczepański—Paśiak J.: K problemom súčasnej polskej sociológie	6	761
Taylor S.: Social Factors and the Validation of Thought	3	346
Thurnwald R.: Problems of Empirical Sociology	2	185
Trídní a sociální struktura obyvatelstva ČSSR	3	346
Voprosy organizacii i metodiki konkretnosociologičeskich issledovanij	3	347
Vnerabočeje vremja trudjaščichsja	5	640
Wagner H. R.: Displacement of Scope: A Problem of the Relationship between Small-Scale and Large-Scale Sociological Theories	2	186
Wasem E.: Presse, Rundfunk, Fernsehen, Reklame — pädagogisch gesehen	4	484
Ziomek M. J.: Wpływ zmian w strukturze demograficznej na bilans czasu pracy w gospodarce narodowej	3	345
Zolkiewski S.: Mass Culture in a Socialist Society	6	760

Bibliografie

Brúha J.—Vitoušová J.: Ze sociologické metodologie	3	348
Brúha J.—Vitoušová J.: Z nové marxistické literatury k sociologické problematice průmyslu	5	643
Kubičková M.—Malická L.: Bibliografie k problematice mládeže. — Knižní publikace a sborníky	6	764
Petrusek M.: Z novější sociologické literatury	4	485
Šimáčková B.: Bibliografie sociologie	5	643
Šimáčková B.: Bibliografie ve společenských vědách	2	183
Z novější sociologické literatury	1	82

Zájem o společenskovedné bádání u nás v současné době prudce vzrůstá. Není divu. Obrodny vývoj, zahájený XX. sjezdem KSSS, vedl logicky k obnově dialektického pojetí dějin, tj. k popření jak svévolné všemocnosti subjektivního činitele ve společenském procesu, tak i koncepce fatálního působení objektivních zákonitostí. Dalším přirozeným důsledkem je zvýšená úcta k nepředpojatému poznání tohoto procesu. Bez toho, bez vědeckého přístupu ke zkoumání složité struktury, souvztažností a vývojových tendencí dnešního lidského světa je člověk neschopen i povrchní orientace v něm, nemluvě ani o cílevědomém a účinném ovlivňování společenské praxe. Postulát zvědeckého pohledu neplatí ovšem jen pro společnost socialistickou, která se nevyvíjí v politickém, ekonomickém, sociálním a kulturním vakuu. Stejně naléhavým úkolem je i sledování a analyzování procesů probíhajících vně socialistické části světa, v kapitalistických zemích i v rozvojových oblastech. Společenskovedné poznatky nejsou zanedbatelným nástrojem ani v soužití a soutěžení obou dnešních světových systémů, tím méně pak v ideologickém sváru marxismu s nemarxistickými názory a teoriemi o kapitalismu a socialismu, o perspektivách vývoje ve světě apod. Konečně se zvýšený zájem o společenskou vědu obrací i k jejich vlastnímu, vnitřnímu pohybu, k jejich teorii, metodologii, historii a nakonec k filosofii.

Sociologie má v rámci společenskovedného bádání zvláštní, dvojaký význam a roli. Na jedné straně si jako jedna ze společenských věd všímá vymezených, specifických stránek společenské skutečnosti, zároveň se však sociologický pohled na tuto skutečnost vyznačuje komplexností, zaměřením na celek a postihováním vzájemných vztahů všech stránek, momentů a oblastí společnosti a jejího vývoje.

Společenskou vědu byly v minulém období těžce postiženy. Sociologie byla postižena dvojnásob, neboť byla prohlášena za buržoazní pavědu a jako taková a li-

mine odmítána. Přitom — jakkoliv to zní paradoxně a ironicky ve světle dnes obecně uznávané nedostatečnosti stroze empirického výzkumu — se nedbalo faktu, že právě marxistická sociologie má zejména v oblasti velkých struktur skvělé teoretické předpoklady v historickém materialismu jako teorii pohybu, změn a přetváření společenských celků. — Nelze ovšem tvrdit, že by u nás v minulosti došlo k úplné likvidaci sociologické práce. Teorie společnosti se do určité míry pěstovala např. v historickém materialismu, později i ve vědeckém komunismu. Některé společenské organizace a instituce prováděly i konkrétní sociální či sociologické výzkumy. Teoretická práce však byla zatížena dogmatismem a valná část konkrétních průzkumů trpěla vedle toho praktikismem a často úzce a jednostranně chápanou političností a stranickostí. Mezi teorií a empirií nebylo organického spojení. Překlenout historicky vzniklou mezeru ve vědeckém vývoji, přivést sociologii u nás na současnou světovou úroveň znamená proto nejen rozvíjet empirické zkoumání, jak se často jednostranně zdůrazňuje, nýbrž i teorii, a usilovat o vzájemné propojení a vyvážení teoretické a empirické stránky sociologického výzkumu. A zde je jádro poslání Sociologického časopisu.

* * *

Sociologický časopis bude orgánem československé marxistické sociologie. Naváže na dosavadní výsledky v této oblasti, což ovšem není možné bez kritického pohledu na minulé i dosud existující nedostatky. Bude usilovat o pozitivní, tvořivou kritiku a přispívat tak k překonání oněch nedostatků a k rozvíjení otázek dosud nedostatečně prozkoumaných či neosvětlených. Zároveň považuje redakce časopisu za svůj úkol pěstovat principiální a kvalifikovanou kritiku nemarxistické sociologie, minulé i současné, naší i zahraniční. Rozumí tím dialektickou negaci, zahrnující jak vyvracení nesprávných tezí, závěrů,

přístupů a metod, tak zachování, převzetí, přehodnocení všeho cenného a podnětného.

Hlavní náplň Sociologického časopisu budou tvořit studie, úvahy a statí věnované rozboru současného společenského vývoje — především u nás, ale i v zahraničí. Největší pozornost bude pochopitelně upřena na problémy socialismu; tím však nechce být řečeno, že ze zorného pole zájmů má být vyloučena problematika dnešní kapitalistické a vůbec nesocialistické společnosti. Právě tak lze předpokládat, že autory časopisu budou především marxističtí sociologové, aniž se tím vylučuje možnost publikování i hodnotných nemarxistických příspěvků, popříp. výměny názorů mezi sociology marxistickými i nemarxistickými. Rovněž vnitřní členění sociologie na obecnou (historickou), na konkrétní problematiku celé soudobé společnosti a na oborové sociologie (průmyslu, kultury, vědy atp.) se obrazí v obsahu časopisu a redakce bude usilovat o zachování přiměřených proporcí mezi pojednávanými okruhy otázek.

Významnou námětovou součástí Sociologického časopisu se musí stát otázky rozvoje sociologie samé. V pojetí sociologie, v chápání jejího předmětu, metody, místa v soustavě věd a poměru k druhým společenským vědám, zvláště pak poměru k historickému materialismu a vědeckému komunismu není mezi sociology dosud jednoty. Do té doby, dokud nebudou tyto otázky alespoň v základních rysech vyjasněny, bude časopis otevřen dostatečně široké problematice, aby žádná pojetí nebylo zkráceno a aby všem názorům byla dána možnost uplatnění.

Pokud jde o metodu sociologie, bude zřejmě třeba v nejbližší době věnovat zvláštní pozornost otázce metodik a technik sociologických průzkumů. Pro budoucnost bude tu ovšem snaha dopracovat se ucelené marxistické metody sociologického výzkumu, organického spojení teorie a empirie.

S otázkou vzájemného vyváženého poměru teorie a empirie, také ovšem s praktickými možnostmi časopisu, danými jeho limitovaným rozsahem a periodicitou, souvisí, že časopis bude moci publikovat pouze nejvýznamnější výsledky konkrétních sociologických průzkumů. Pro publikování větších, často velmi obšírných a detailních

materiálů konkrétních průzkumů bude zřejmě třeba hledat jiné cesty.

V situaci, kdy naše sociologie musí dohánět zpoždění z minulých let, bude důležitou funkcí časopisu informovat soustavně naši veřejnost o sociologickém dění za hranicemi a seznamovat ji se stavem sociologického bádání, marxistického i nemarxistického, ve světě. Se zřetelem na skutečnost, že sociologický výzkum u nás je značně roztržtý a že neexistuje zejména přehled o konkrétních výzkumných pracích, mohl by časopis zaujmout i úlohu informátora, koordinátora a do určité míry i organizátora v této oblasti.

Vedle základních statí k jednotlivým problémům bude časopis soustavně uveřejňovat recenze o jednotlivých publikacích, případně směrech a autorech; bude pravidelně přinášet i anotace sociologických publikací. Kolem závažných sporných problémů se bude snažit organizovat diskuse. I při úsilí dovádět tyto diskuse k jasným závěrům nehodlá se dát cestou reglementování či potlačování názorů jednotlivých autorů. Redakční rada bude pochopitelně řídit obsah a zaměření časopisu. Nebude však autorům vnucovat své stanovisko. Zvláště v diskusních otázkách musí mít každý přispěvatel možnost vyslovit svůj názor, za nějž nese přirozeně odpovědnost.

Sociologický časopis jako zatím jediná naše speciální revue bude reprezentovat československou sociologii v zahraničí. Bude proto otiskovat v angličtině resumé statí, jež mohou zajímat zahraniční veřejnost. Praxe ukáže, bude-li třeba hledat ještě jiné formy.

Časopis bude úzce spolupracovat s komisí Vědeckého kolegia filosofie pro sociologii a samozřejmě i s nově založenou Československou sociologickou společností. Vynasnaží se o účelnou dělbu práce s jinými časopisy, které mají blízko k sociologické problematice, jako je Filosofický časopis, Otázky marxistické filozofie, Přehled, Nová mysl atd.

Takový je rámec, který čeká na konkrétní obsah, záměr, který má být realizován. Realizace bude záviset na silách a úrovni naší sociologie. Redakční rada počítá se spoluprací všech, kdo se u nás zabývají sociologií, zve je k aktivní účasti na vytváření obsahu i profilu časopisu a očekává jejich podněty.

Tönniesova dichotomie a její vztah ke koncepcím elity

MIROSLAV JODL

Známa Tönniesova dichotomie „pospolitosti“ a „společnosti“ (Gemeinschaft - Gesellschaft) patří k těm sociologickým formulám, které si v západní, zejména ovšem v německé sociologii dokázaly udržet živý zájem celá desetiletí. Tönnies ji formuloval roku 1887 (nepočítáme-li první její nástin v habilitační práci z roku 1881) a od té doby se s ní, jak dovozuje francouzský znalec německé sociologie R. Aron, můžeme implicitně nebo explicitně setkat téměř u všech německých autorů. Tento zájem nepohasl ani po druhé světové válce, nezatačila jej ani „amerikanizace“ a empirizace západoněmecké sociologie. König sice Tönniesovu dichotomii řadí do „sociální metafyziky“, ale ani tento příkrý soud není zřejmě s to podlomit její houževnatou existenci a schopnost adaptace. V té či oné formě se její kořínky uchytily dokonce v americké a vůbec západní průmyslové sociologii a propletky se s četnými trendy v tzv. teorii elity.

Tönniesova dichotomie je pozitivistickým traktováním jistých pozitivně zjiitelných obsahů společenského vývoje; zároveň je zajímavým příkladem toho, jak pozitivistický pohled, který není s to vidět společenský vývoj v jeho zákonitém dialektickém pohybu, vede svou nedokonalostí a nedomyslností k romantizující historiosofii. Tönnies, který za svou bystrou analýzu v teorii „společnosti“ (tj. buržoazní společnosti) vděčí především, jak ote-

vřeně doznává v úvodu k prvnímu vydání „Gemeinschaft und Gesellschaft“, Karlu Marxovi, poskytl svým nedorozuměným řešením problému a zejména pak svou nehistorickou absolutizací kategorie „pospolitosti“ vděčné téma německému konzervatismu a reakci; „romantická reakce“, jak praví M. Kröll, „Tönniese zbožňovala“. Tönniesova dichotomie vyvolala, dalo by se říci, řetězovou reakci, přičemž slovo reakce je tu možno chápat i v politickém smyslu. Tönnies se totiž dotkl jistého, skutečně existujícího problému, který nebylo možno obejít, který však mohl být řešen různým způsobem, z hlediska různých společenských zájmů. Tím, že Tönnies problém řešil nikoli dialekticky, ale „dichotomicky“, absolutizací protikladu „pospolitost – společnost“, tedy vytvořením historiosofické formule, umožnil nejen „romantické reakci“, ale dokonce i nacistické ideologii, aby dichotomie využila ke svým cílům.¹ Problém nezmizel ani po druhé světové válce; naopak získal ještě větší aktuálnost v souvislosti s problematikou tzv. „masové společnosti“. Důsledkem je stálá rezonance tönniesovské dichotomie v moderní západní sociologii a filosofii.

Svrázným, byť do jisté roviny posunutým způsobem obrází v sobě Tönniesova dichotomie i „dichotomii“ německé skutečnosti 19. století, samozřejmě ne skutečnosti „o sobě“, ale skutečnosti „pro“ ně-

¹ Tönnies sám, který se dožil začátku nacistické éry, měl k nacismu negativní postoj a musel nakonec opustit svou univerzitní stolicí. Poslední vydání jeho slavné knihy vyšlo roku 1935, tedy v době, kdy nacistické glajchšaltování duchovního života ještě neběželo na plné obrátky. Též roku vyšla i poslední Tönniesova práce „Geist der Neuzeit“. Je třeba konstatovat, že v ní Tönnies uhlazuje některá nebezpečná úskalí své koncepce, zdůrazňuje ideu pokroku a vědecké pravdy; v úvodu se dovolává „velké anglické litera-

tury“ a „velkých francouzských děl“, v textu samém velmi kladně hodnotí Marxe i Engelse a v podstatě přejímá jejich koncepci ekonomické základny; v kapitole o pokroku dokonce s uznáním oceňuje úsilí sovětské vlády v boji za likvidaci analfabetismu. Slogany a formule nacistické ideologie ignoruje naprostým mlčením. Tyto skutečnosti je třeba objektivně konstatovat, má-li se zabránit „krátkému spojení“ mezi Tönniesovou ideologickou koncepcí a reakčními filosoficko-politickými interpretacemi problému.

meckou buržoazii. Opožděně se domáhající vlády či aspoň spoluvlády, nesamostatné a komplexy přeplněné německé měšťáctvo, stále více propadající velkoněmeckému šovinismu, začíná od samého začátku století kritizovat model francouzské buržoazní demokracie i anglické *society*. Po nedlouhé době se k útočně-obranné kritice těchto modelů připojuje i obranně-útočný postoj proti dělnickému hnutí a jeho marxistické ideologii.

Vnitřní slabost i obava z proletariátu žene německé měšťáctvo do područí junkerského militarismu, jemuž připadne úloha sjednotit „shora“ německé země. Vznikající německý imperialismus ovšem potřebuje pro své cíle vnitřní *jednotu*, tato potřeba však je v objektivním rozporu s pokračujícím kapitalistickým vývojem německé společnosti, v níž se zcela zákonitě rozevírá propast mezi zájmy vládnoucí třídy a zájmy proletariátu. V zájmu vládnoucí třídy je překonat tuto propast, tj. dosáhnout toho, aby proletariát pokládal kapitalistickou společnost za „svou“, aby byl do ní ideologicky integrován. Ideologický odraz této spletné společenské skutečnosti se projevuje jako kritika (s výrazným nacionálním zabarvením) francouzsko-anglického modelu „společnosti“ a jako hledání německé „pospolitosti“; tomuto reakčnímu úsilí přišel později Tönnies velmi vhod koncepcí své dichotomie.

Úsilí o koncepci „pospolitosti“ se v německé ideologii projevuje už v předimperialistické fázi německého vývoje — téměř už od Velké francouzské revoluce — má tedy funkci převážně obrannou, objevují se však v něm už tehdy prvky útočnosti. To, co později Tönnies nazve „Gesellschaft“, zná už Fichte, tento „Ikarus mezi německými idealisty“, jak jej pateticky nazval Treitschke, jako „sobectví“,² „der blosse sinnliche Eigennutz“, nespojitý souhrn individuálních zájmů a individuálních vůlí (později bude Tönnies mluvit o „Willkür“, individuální vůli na rozdíl od pospolitní „Wesenswille“). Funkci „pospolitosti“ zastává u Fichta „Volk“ a „Vaterland“ jako „nositel a záruka pozemské věčnosti“. Němci, kteří žijí v mizerné konkrétní společnosti, mají vzrůstat do vyšší, sjednocující a organizující *pospolitosti* národa a vlasti. A už tady — v *Řečech k německému národu* — se objevuje moscov-

ský termín „Regierte“ a „Regierende“, ovládaní a vládoucí. Hlavní zárukou pospolitosti, hlavní zárukou životaschopnosti národního organismu jsou Fichtovi „vládnoucí“; na ctnostech vládnoucích, zejména však na jejich neoblomné tvrdosti, závisí pak blaho celé pospolitosti. Formule „Regierte“ — „Regierende“ je zřejmě prvním projevem moderního německého elitismu.

Zatímco Fichte ve své terminologii nepřikládá ještě valnou hodnotu pojmu „stát“ (v *Řečech* míní, že pojem národa a vlasti se tyčí vysoko nad pojmem státu v jeho běžném chápání), pozvedává Hegel v hierarchii politických hodnot stát na první místo — stát je mu největší realizací světového ducha, je to „vůle boží“, která se zvnějšňuje a organizuje, která všechny spojuje svou závaznou nadřazeností. V koncepci Treitschkové se pak rovněž nad realitou všedního dne, nad skutečností, kterou přece jen ve stále větší míře pronikají kapitalistické vztahy, klene stát jako „Gemeinschaft“, „Gemeinheit“. Stát má ono pověstné „vyšší určení“, stát je „mravnější povahy“ než jednotlivec či skupina jednotlivců, je „více“. Práva, která Treitschke státu dává jak ve vnitřní, tak v zahraniční politice, jsou vskutku suverénní a ještě suverénnější jsou práva, která v této státní pospolitosti dává Treitschke „vládnoucím“. „Vládnoucí“ na rozdíl od ovládaných mají podle něho více možností „poznat pravdu a právo“. Na rozdíl od Fichtovy doby se už německý stát stabilizoval a upevnil; proto se už také více propracovala formule „Regierte a Regierende“ — cesta k politické a mravní charismatizaci elity je tak nyní otevřena.

Tyto a podobné tendence jsou tendencemi *filosofického* řešení problému „společnosti“ v německé skutečnosti 19. století. Ale od té doby, co Marx a Engels svým zkoumáním společnosti i formulováním zákonů společenského vývoje vytvořili základy vědecké *sociologie* — souběžně s nimi se o to z jiných třídních pozic pokusil Comte, terminologický autor sociologie, který programativně odloučil socio-

² Tönnies sám neměl námitek proti tomu, když jeden z jeho vědeckých současníků nazval „společnost“ „společností egoistickou“.

logii od filosofie³ a slavnostně zavedl sociologii jako „pozitivní“ vědu o společnosti, cítilo se německé myšlení nuceno vyrovnávat se s tíživými problémy své skutečnosti (jak dějinnými, tak současnými) i v této nové, *sociologické rovině*. Učinil tak i Tönnies svým proslulým spisem „Gemeinschaft und Gesellschaft“.

Tönnies vidí problematiku společenské-
ho vývoje zobrazenou ve dvou dichotomických kategoriích: „pospolitosti“ a „společnosti“. „Pospolitost“, která je historicky starší, je „živý organismus“, jsou to vztahy organického soužití, vztahy „přirozené“, jejich závaznost je pociťována jako samozřejmá; v „pospolitosti“ vládne tradice, přirozená autorita, svornost a obecný mrav; její základní projevy jsou „pospolitost krve“ (Verwandschaft – dům), „pospolitost místa“ (Nachbarschaft – vesnice), „pospolitost ducha“ (Freundschaft – město jako sdružení spojené duchovním kultem). Řízení a vedení je v „pospolitosti“ nejčistěji vyjádřeno otcovstvím, na vyšších úrovních pak autoritou jakožto obecně uznávanou převahou stáří, síly nebo moudrosti.

„Pospolitost“ však mizí. Je stále více vytlačována „společností“. „Společnost“ není živý organismus, ale „mechanický agregát“, individua v ní nejsou spojena organicky, ale vnějšně, mechanicky, účelově. Lidé jsou v ní nikoli „wesentlich verbunden“, ale „wesentlich getrennt“. Každý si tu žije jen pro sebe a ve stavu napětí proti ostatním. Vztahy mezi lidmi jsou tedy vztahy „mocenských subjektů“ a jako takové musí být upravovány (podobně jako vztahy válečnických stran) pravidly, konvencemi, zvláštním právem. Na rozdíl od „pospolitosti“, kde převládá domácí hospodářství a zemědělství, převládá ve „společnosti“ obchod a průmysl. Vůdci a velitelé společnosti jsou obchodníci a kapitalisté; „společnost“ je podle Tönniesova vyjádření „jejich nástroj“, „existuje kvůli nim“. Svého nejúplnějšího vyjádření dosahuje „společnost“ ve „velkoměstě“ a

„světovém městě“. Ve „společnosti“ se sice udržují vztahy pospolitosti (např. venkovský dům), ale postupně upadají.

Není celkem těžké pochopit, že model „společnosti“ je modelem společnosti kapitalistické. Tönnies také loajálně uvádí, že z Marxovy analýzy kapitalismu načerpal hodně poučení. Tönniesova koncepce „společnosti“ je značně kritická, představuje kritiku kapitalismu. Tato kritika však nabývá dvojznačného ostří tím, že je zahrnuta do dichotomie „pospolitost contra společnost“, přičemž „pospolitost“, líčená mnohdy značně idealizovaně, vychází podle shodného zjištění sociologické kritiky z této dichotomie jako *kladný*, pozitivní prvek. Historickou dialektiku společenského vývoje zplošťuje Tönnies na historiosofickou formuli. Zdůrazněním kladů „pospolitosti“, která mimo jakoukoli pochybnost představuje *předkapitalistickou* fázi společenského vývoje, umožňuje Tönnies, aby jeho kritika „společnosti“ byla interpretována reakčně romanticky. K tomuto romantickému vyznění Tönniesovy koncepce značně napomáhá pozitivistická snaha autora vyhnout se řešení problému „společnosti“ směrem kupředu. Marx vyřešil problém „společnosti“ – kapitalistické společnosti – tím, že ukázal společenskou sílu, která se stane jejím hrobařem, a formuloval historickou nutnost příchodu společnosti komunistické. Tönnies se omezuje na pozitivistické zjištění třídního boje, domnívá se však, že zničením „společnosti“ zničí dělnická třída i kulturu a civilizaci vůbec. A i tehdy, když Tönnies odkládá tento pesimistický závěr, je jeho pohled do budoucna velmi mlhavý: rýsují se mu skoupé obrysy jakési „nové pospolitosti“, jakási rekonstrukce pospolitostních životních forem, snad v jisté družstevní formě. M. Kröll, který se před krátkým časem pokusil vysledovat tento model nové „pospolitosti“ v konkrétnějších obrysech, uvádí všeobecnou „ochranu“ dělníků, sociální pojištění, zdravotní službu, sociální výstavbu bytů, politiku plně rovno-

³ Problematika sociologie jakožto samostatné vědy a problematika jejího vztahu k filosofii je dosti složitá. Marx a Engels (kteří termínu „sociologie“ nepoužívali, Marx sám hodnotil Comtův systém velmi negativně) uchovávají spojený obecný sociologie a filosofie; mohou to činit proto, že jejich filosofie je na jiné, kvalitativně vyšší úrovni než filosofie dosavadní. Buržoazní sociologie, kte-

rá se od filosofie snaží emancipovat, není, zejména v Německu, dlouhou dobu ničím jiným než modifikací sociální filosofie či historiosofie. Ani Tönnies není v tomto směru výjimkou: stačí připomenout jeho teorii vůli a redukci společenských vztahů na dvě kategorie. Sociologické je na Tönniesovi především konkrétní zkoumání jistých společenských struktur.

právnosti, rasovou rovnoprávnost a — odmítnutí třídního boje. To je ovšem „ideálně typický“ model, v podstatě se Tönnies vzpíral řešení směrem kupředu („nechtěl být prorokem“) a zdůrazňoval svou politickou nestrannost. Nemohl však zabránit tomu, aby jeho koncepcí nebylo politicky využito či dokonce zneužito.

Tönniesova analýza „společnosti“, jak už bylo řečeno, ukázala na četné negativní jevy ve společenských vztazích lidí, které byly důsledkem kapitalistického vývoje. Skutečné řešení mohlo vyjít pouze ze skutečnosti, že tyto jevy a tendence jsou *důsledkem* kapitalistického vývoje a že je třeba překonat kapitalismus směrem kupředu. Takto Tönnies otázku neřešil; nejenže zcela nehistoricky podcenil či opominul velký přínos, který nesporně kapitalismus přinesl v oblasti hospodářské i politické (uvolnění jednotlivce z pout násilné, historicky vyžité „pospolitosti“), ale dokonce nehistoricky nadcenil a idealizoval „pospolitost“, která v historickém vývoji představuje nesporně nižší stupeň; idealizace „pospolitosti“ zakrývala skutečnost, že v „pospolitních formách“ mohlo existovat ještě větší vykořisťování než ve „společenských“.

Využití a zneužití Tönniesovy dichotomie šlo dvojím směrem; jeden směr představuje to, čemu Kröll říká „romantická reakce“ a co se výrazně projevovalo i v pruském konzervativismu, druhý směr pak představuje to, co vyústilo v nacionálním socialismu. Přitom lze říci, že oba tyto směry jsou mnohdy propleteny a vzájemně na sebe navazují. To je klasicky vidět v sociálně filosofických názorech O. Spenglera, který v práci *Preussentum und Sozialismus* brojí proti buržoazní demokratické *society*, „gegen das innere England“, ve jménu pruské státní myšlenky, která prý představuje „pravý pruský socialismus“; první vědomý socialista je podle něho Bedřich Vilém I, „staropruský duch a socialistické smýšlení jsou jedno a totéž“; kapitalismus (ztotožňovaný s britskou *societou*) je podle Spenglera založen na bohatství, socialismus na *autoritě*. Marxistický socialismus je prý plodem anglického kapitalistického myšlení. „Pravý pruský socialismus“ zato vytváří z německého národa pravou pospolitost — a zde, pokud jde o proces tohoto vytváření, klade Spengler veliký důraz na řídící a usměrňující činnost velkých *osobností*.

Jak německý konzervativismus, tak nacionální socialismus řešil problém „společnosti“ jen politicky a nacionálně. Politicky proto, že oba směry chtěly uchovat, popřípadě jen modifikovat kapitalistickou ekonomickou základnu, přičemž chtěly změnit politickou nadstavbu, změnit politické formy — odstranit demokracii britského a francouzského typu; nacionálně proto, že z nedostatků „společnosti“ obvinily politický model svých politických rivalů — totiž Francie a Velké Británie. Nastal tady zřejmý posun rovin. Ekonomická skutečnost, která vyvolává jisté jevy „společnosti“, byla obviněna pouze ve své jedné jevové politické podobě (buržoazní demokracie) a využita v zájmu imperialistického nacionalismu. Přitom boj proti modelu buržoazní demokracie musel nutně vyústit v politickoelitárních, vůdcovských tendencích.

Tönnies ve své koncepci elitární myšlenku nějak zvlášť neprosazuje, nečiní ji úhelným kamenem svého společenského myšlení. Značně jí však napomáhá svou idealizací pospolitostního vztahu mezi vůdci a vedenými. V tomto smyslu hovoří Tönnies o tom, že i mezi „pánem a rabem“ může být jistý „druh pospolitostního vztahu“, upozorňuje na „instinktivní a naivní něžnost silných k slabým“, jádro pospolitostního panství vidí v „důstojnosti stáří, síly a ducha“; „důstojnost“ (autorita) je mu „určitou volní sférou“, která musí být vyvozena „ze všeobecné a stejné volní sféry pospolitosti“; v korespondenci s ní stojí „služba“ jako „zvláštní a zmenšená svoboda a čest“. Tyto ideje, vyjadřující velmi jednostranně jisté historické skutečnosti, musely přirozeně najít velký ohlas v reakční německé ideologii. Dávaly jí možnost razit politické heslo „nové pospolitosti“, interpretovat toto heslo protidemokraticky, šovinisticky a protimarxisticky, tedy, jak už jsme řekli, ve smyslu útočně-obranném (proti dělnickému hnutí a marxistickému „vnitřnímu nepříteli“). Vítězství však mohly tyto tendence dosáhnout teprve tehdy, když se je podařilo opřít o masovou základnu. Tuto masovou základnu poskytl nacismus, jehož sociální demagogii se podařilo získat dosti značnou část německých dělníků a vytvořit fikci socialistické strany („národně socialistická německá dělnická strana“). Nacistická ideologie si ochotně přisvojila slogan „pospolitosti“ (ve své stati *K sociologii přítomnosti* z roku 1936 zdůrazňuje A. Martin při ana-

lýze Tönniesovy dichotomie, že německý nacionální socialismus „dal silný nový pod“ k řešení tohoto problému; toto řešení, jak ještě uvidíme, má ráz vysloveně elitární).

Přestože tedy Tönnies zůstává ve svém myšlení „volnomyšlenkářem staré školy“, jak jej charakterizuje von Martin, přestože v jeho ideologické směsi pozitivismu a romantismu (Martin jej řadí k „romantické sociologii“) převládaly umírněné pokrokařské tendence, přičemž romantizující „úchylka“ byla vyrovnávána sympatiemi k Marxovu historickému materialismu, přesto *duchů, jež vyvolal, nemohl se zbýt*. Jeho dichotomie bylo využito k reakčním cílům a dostalo se jí i nového řešení: toto řešení spočívalo v propojení „nové pospolitosti“ elitárním principem jako novou politickou formou upevnění hegemonie nejreakčnějších německých společenských sil. A tak můžeme průkazně zjišťovat, jak elitární princip získává v pozdějších konzervativních či přímo nacistických koncepcích „pospolitosti“ stále větší význam.

Dnešní západoněmecký neokonzervativismus zdůrazňuje rozpory, které se v průběhu vývoje nacistického státu objevovaly mezi klasickým německým konzervativismem zejména pruského ražení a rasistickou, totalitní nacistickou ideologií. Tyto rozpory zde nesporně byly (po politické stránce se projevíly zejména červnovým pučem v roce 1944), nelze však oddisktovat skutečnost, že německý konzervativismus dopomohl nacistické ideologii k politickému vítězství. Případ evangelického konzervativního teoretika H. Marra o tom hovoří více než výmluvně. Ve své snaze spojit pruské evangelické politické tradice s ideologií nacionálního socialismu vyšel Marr z Tönniesovy dichotomie, uvědomil si, že kategorie masové společnosti nelze překonat romantickým návratem k předkapitalistické skutečnosti, akceptoval novou politickou skutečnost nacismu a snažil se jí nabídnout náboženský horizont; organizujícími prvky nové „pospolitosti“ se tu mělo stát jednak náboženství, jednak koncepce charismatického vůdce, a tady se nakonec Marr vyslovil pro Schmalenbachovu koncepci „Bund“ – „svazku“, která vznikla jako rozšíření a doplnění Tönniesovy dichotomie. Pojmový svět této Schmalenbachovy kategorie má už ráz vysloveně elitární a iracionální: přátelství, nadšení, věrnost vůdci. Přijetí Schmalen-

bachovy kategorie vedlo Marra zcela logicky k politické akceptaci „führerprincipu“.

Několikrát citovaný A. Martin dovršil cestu, na jejímž počátku stojí tönniesovský problém, řešením už nepokrytě elitárním. Marrův náboženský fideismus nahrazuje politickým fideismem (masy lze podle něho organizovat na základě masové společnosti pomocí iracionální ideologie, kterou jim vštěpuje nacionální socialismus) a řešení problému masové společnosti vidí v existenci elity řídící a formující masu. Tato – nacistická – elita je zprvu vyjádřena v kategorii „svazku“ jako „osobní vztah věrnosti mezi charismatickým vůdcem a jeho družinou (Gefolgschaft)“, později v kategorii „řádovosti“ jako „objektivizovaná orientace na světovém názoru a na politickém misijním cíli“ – vždy však jde o elitu jako „politicky aktivní menšinu, která prosazuje jí chtěný nový pořádek“. V duchu Paretové se mu problém koloběhu elit stává základním problémem veškeré politické sociologie a pravděpodobně i sociologie vůbec.

Cesta, kterou dovršil Martin, je zcela logická. V Tönniesově dichotomii je ignorována zákonitá nutnost pohybu společenských základny, není tu vedena kritika ve smyslu sledování, vyjevování a řešení *skutečných* rozporů, ale kritika idealistická ve smyslu ideologického *postulátu*. Všimneme si, že jak Tönnies, tak Schmalenbach, Sombart, Marr a Martin (to ještě nejmenujeme všechny) byli nakonec nuceni akceptovat volky nevolky skutečnost (kapitalistické) „společnosti“ a že se ji pouze pokoušeli „sepnout“, „obepnout“, „organizovat“ politicky a ideologicky; politicky většinou elitárním státem, ideologicky – to je případ zejména Martinův – iracionální ideologií.

Poválečná doba západoněmecké sociologie přináší třetí řešení tönniesovského problému. Po politické stránce se toto řešení vyznačuje sice odmítáním nacistické koncepce, sociologicky však vykazuje nejen jeden společný rys. Problém „pospolitost“ – „společnost“ se už zcela definitivně stal problémem masové společnosti a problémem demokracie v této společnosti. Masová společnost je tu chápána jako nová, vyšší fáze toho, co Tönnies nazýval „Gesellschaft“. Znamená to, že se prvky mechaničnosti, vnější spojitosti a účelovosti, strojovost a *odcizenost* života ještě více

vystupňovaly. Při řešení těchto problémů jde západoněmecké sociologii i nadále o to, aby byla zachována základna (kapitalistické) masové společnosti, aby však byla politicky a ideologicky „organizována“ způsobem, který by ji uchoval životaschopnou. Přitom sílí a usoustavňuje se protimarxistická polemika. V odporu proti marxismu se téměř všeobecně uvádí teorie elity jako hlavní klíč k řešení společenské problematiky.

Klasickými formulovateli teorie elity jsou Gaetano Mosca a Vilfredo Pareto. Neznamená to samozřejmě, že elitistický způsob nazírání se objevil až koncem minulého a počátkem tohoto století v Itálii. S tímto způsobem nazírání se setkáváme už v antice, ve středověku, v reformaci i renesanci, v německé idealistické filosofii 19. století aj.; teprve Mosca a Pareto však učinili elitismus jádrem svého myšlení, usoustavnili jej jako teorii a odvozovali z něho politický pohyb. Od Moscy a Pareta vedou dvě linie elitistických koncepcí: Moscová je (ve své dovršené formulaci, ve své poslední fázi) demokratičtější, přestože i ona zprvu vychází ze zklamání demokracií — první část jeho „Elementi“ je programaticky antirousseauismus. Paretova linie je iracionálnější, společensky pesimističtější a skýtá více možností pro ultrareakční společenské programy.⁴

Druhá fáze elitismu — zhruba období mezi dvěma světovými válkami — si podržuje rysy negativistické kritičnosti proti myšlence demokracie (proti jakékoli demokracii), hlavním znakem této fáze však je to, že elitismus se stává *oficiální součástí fašistických politických programů* a je těmito hnutími v praxi uplatňován; druhou, neméně zdůrazňovanou součástí těchto programů je idea „pospolitosti“, jak mimo jiné ukazuje i citovaná stať Martinova. Formulí této „pospolitosti“ je v italském fašismu „*stato ethico*“, v nacismu „*Volk*“.

Třetí, poválečná fáze elitismu se vyznačuje těmito znaky:

1. V důsledku historických zkušeností (druhá světová válka) mizí nebo ustupuje do pozadí politickoprogramový model elitismu — elitární fašistická hnutí.

2. V oblasti teorie se koncepce elity

stává jedním z hlavních témat sociologického zájmu, objevuje se velké množství přístupů k této otázce.

3. Prosazuje se empirismus americké školy, souběžně však působí západoněmecká snaha povznést problém do obecné teoretické roviny, dát mu historiosofickou i konkrétně politickou platnost.

4. Antirousseauismus „klasické“ fáze se zcela výrazně transponuje do poloh anti-marxismu a antikomunismu (přitom ovšem je anti-marxismus obsažen i v první, „klasické“ fázi Moscově a Paretové; ve třetí fázi však ztrácí antirousseauismus na aktuálnosti, plnou aktuálnost získává anti-marxismus).

Přes velké množství přístupů a proudů v této oblasti lze vysledovat několik společných tendencí, které sjednoduční jednotlivé koncepce elit v této třetí fázi:

První tendence je příznačná pro všechny fáze elitismu, počínaje „klasikou“ Moscou a Paretem; mocenský pohyb je učiněn jádrem pohybu politického a odloučen od pohybu ekonomického; tomuto pohybu je nadřazen, ekonomický pohyb je mu podřízen v tom smyslu, že je řádově nižší — není naň kladen hlavní důraz. Tato tendence má výrazné protimarxistické ostří.

2. Rozvoj masové společnosti (jejíž základy se objevují už po první světové válce v USA a v některých průmyslově vyspělejších státech Evropy) je uváděn do souvislosti se starou otázkou: je možná demokracie? Přes ostrou kritiku negativních zjevů masové společnosti je její rozvoj většinou akceptován jako historická nevyhnutelnost, hledají se však formy politického a sociálního zvládnutí tohoto rozvoje: má jimi být rozvoj „pospolitostních“ prvků ve skupinovém životě, „obeptnutí“ či lépe propojení masové společnosti účinnou ideologií (příčemž trend, který prosazuje ideologizaci a heroizaci principů kapitalistické společnosti, ustupuje do pozadí před trendem, který vyzdvihuje náboženský světový názor), a selekce „správných“ elit, vhodný mechanismus jejich pohybu. Otázka elit už není nazírána jako nemožnost demokracie, na zmíněnou otázku se odpovídá většinou kladně, a to tak, že se utváří koncepce demokracie jako fak-

⁴ Pareto se po vítězství fašismu v Itálii setkal s Mussolinim a byl šťasten, že v Mussolinioho fašismu ztvárnila jeho sociologická nauka. (Viz úvodní studii F. Bauera k čes-

kému překladu *Vladaře*, Praha 1940, str. 142.) Moscovu linii odlišuje od paretové i Z. Bauman — viz jeho stať *Vilfredo Pareto i teoria elit* v „*Myśl Filozoficzna*“, 1957/3.

tické vlády (měnící se) politické elity, které je *kontrolována* masami.

3. Zejména v západoněmeckém prostředí ožívá tendence učinit „společnost“ „pospolitostí“ působením elity. Na rozdíl od martinovských a marrovských modelů autokratické politické elity (vůdčí vrstvy) se razí pojem *demokratické elity* (jako demokratické, lidem kontrolované vůdčí vrstvy), charismatické vlastnosti politické elity se zbavují svého vypjatého autokratického charakteru a objevuje se i koncepce mediátorské funkce elity jako vychovávajícího zprostředkovatele mezi vůdčí vrstvou a masami.

Koncepce elity mají ovšem i přímý politický aspekt. Pomineme-li vysloveně formalistní či etická řešení na způsob Ortegy y Gasset, která nemíří k jádru problému, můžeme vyvodit tyto jejich politické závěry.

1. Revoluční pohyb od kapitalismu k socialismu není nutný, ba je zbytečný a nepřináší žádný pokrok. Jak v kapitalismu, tak v socialismu vládou elity; socialistické země mají dokonce minus v tom, že jejich elity, podobně jako ve fašismu, jsou autokratické, totalitní a „uzavřené“. Existence elit je věčná, vláda lidu v doslovném smyslu je v jakékoli lidské společnosti nemožná.

2. Hlavním problémem masové společnosti je problém vztahu elit a mas. Podarí-li se Západu tento problém vhodně vyřešit, ubrání se tím náporu komunismu.

Vztah „pospolitost – elita“ se tedy v současné západní sociologii objevuje i jako důležitý společenský úkol. Je řešen především v průmyslové sociologii a v politické sociologii; ze všech jednotlivých sociologií mají tyto sociologie k sobě nejblíže, protože sociální problematika podniku (především průmyslového) je miniaturním *modelem* hlavní politické problematiky vyspělého kapitalistického státu.

Průmyslová sociologie. Podnik už od dob Mayových přestal být pokládán za ryze úkolovou organizaci. Metoda „human relations“ byla od té doby dále rozvíjena s cílem integrovat a zaangažovat dělníka, zaměstnance, odstranit jeho pocit *cizoty* v nepatřicím mu podniku (ve smyslu Geigerově mu v podniku ukázat jeho „pospolitostní stránku“ a zabránit tak vzniku konfliktů mezi ním a zaměstnavatelem). V této souvislosti mluví Schelsky o třech funkcích podniku: hospodářské, sociální a

lidské. Rozvíjí se zkoumání „pospolitostních vztahů“, informálních skupin atd. S průzkumem vztahů lidí v podniku se spojuje idea podnikového paternalismu, kde byznisman či jeho manažeři jsou přirozenými vůdci zaměstnanců. Z podniku se má stát „pospolitost“, z arény třídního boje aréna třídní spolupráce. V této spolupráci hrají byznismeni a manažeři úlohu „elity“.

Politická sociologie. Idea třídní spolupráce, přenesena do oblasti státní politiky, dává vznik koncepci „partnerského státu“. Zaměstnavatelé i dělníci se tu mají podílet na správě obecných věcí jako partneři, přičemž odborům a socialistickým stranám je tu v podstatě přiřčena funkce „loajální opozice“. Dělnická třída má být integrována do „partnerského státu“ proto, aby byla odtržena od marxistické ideologie a aby upustila od vyhraněných forem vědomého třídního boje. „Společnost“ má být i pro ni „pospolitostí“.

Politická sociologie obvykle na těchto směrnicích končí, spokojujíc se výčtem činitelů nutných k dosažení „společenské balance“. Politické a sociální myšlení se ovšem tímto limitem nevyčerpává; zejména v západním Německu se jde dále a řeší se otázka *svorníků* garantujících tuto „vybalancovanou“ „pospolitost“. Svorníky jsou viděny jednak v efektivní, *pospolitostně* působící *ideologii*, jednak v správném tvoreni a sukcesi *elit*.

Snaha o vytvoření efektivní ideologie se mnohdy projevuje odporem k „ideologii“, kdy „ideologie“ se chápe jako sekulární axiologický systém; takovou „ideologii“ je například míněn fašismus nebo komunismus. Místo „ideologií“ má být „pospolitost“ propojena křesťanským náboženstvím (Rack, Jordan, Rautenfeld, Winschuh, autoři kolem Rankovy společnosti aj.).

Druhým svorníkem, který má garantovat fungování pospolitosti, je elita. „Dobře fungující systém elit“ je podle O. Stammera nezbytnou podmínkou pro dobře fungující masovou demokracii. Podle Freunda jsou právě elity „životní krví demokracie“. Do náboženského rámce vkládá funkci elity G. A. Rein: „... právě vůdcovské vrstvy mají povinnost ochraňovat obecnou pospolitost, jíž slouží, před kolísáním... jsou to garanti stability ve veřejném životě... jsou nositeli odpovědnosti za celek, přičemž ovšem poslední od-

povědnost může být fundována jen nábožensky v transcendentii“.

Ve své literárně filosofické studii o Stefanu Georgeovi vyslovuje D. Jost názor, že volání po elitách se objevuje zejména „v dobách nouze“, a dodává přímo, že „doby s živým vědomím krize očekávají spásu od působení elit“, které však chápe v široké etické koncepci a s charakterem schmalenbachovského „svazku“. Tento trend vrcholí u protestantského konzervativce Racka v požadavku obnovy „řádových pospolitostí“ („ordensähnliche Gemeinschaften“) na způsob Michaelova či Baltského bratrství; tyto řádové formace mají být, poeticky řečeno, solí masové společnosti.

Čtenář, který je obeznán s elitologickou literaturou, postřehne, že takto domyšlené koncepce elit se vymykají z vlastního sociologického rámce a že se s nimi nesetkáme u významných západoněmeckých sociologických autorů, kteří se zdržují soudů přesahujících podle jejich názorů možnosti sociologie. (Například Dahrendorf či Dreitzel.) Zároveň je však tato skutečnost důkazem toho, že koncepce elity přeshly svým dosahem a jádnem, který vzbudily, vlastní úzký rámec sociologie a že se staly jedním z úhelných kamenů západoněmecké filosofie společnosti; svědčí o o tom, že „amerikanizace“ a „empirizace“ poválečného západoněmeckého myšlení neznamena nikterak rozchod s tradicemi ani resignaci na vlastní ideologické ambice.

* * *

Marxistická kritika problematiky pospolitosti i problematiky politických i jiných elit se bohužel mnohdy spokojuje odmítáním této problematiky a jejím přiřazováním k buržoazní ideologii. Postoj, jaký je tu dosti často zaujímán, je postojem boje ve smyslu vyvracení, nikoli postojem boje jako řešení problému. Nevidí se totiž, že koncepce, proti níž se bojuje, jsou jistým třídně a ideologicky podmíněným řešením skutečných problémů, a nikoli zlomyslným vymyšlením teoretických fikcí, které neznamena nic jiného než bezprostředně apologetické vyjádření třídních zájmů. Takovýto, po našem soudu nepřesvědčivý postoj, zaujímá například E. Gottschling ve své práci *Herrschaft der Elite* (Berlín 1958), Kolbanovskij a Osipov v *Protivědecké podstatě teorie elity* (jeden z oddílů

publikace *Istoričeskij materializm i socialnaja filosofia sovremennoj buržuazii*“, Moskva 1960) nebo u nás Kohout ve své publikaci *Intelgence a soudobá buržoazní sociologie* (Praha 1962), který se navíc prohřešuje neúplnou znalostí materiálu. O značný stupeň výše v otázce postoje boje jako řešení problému stojí například Bauman, Wiatr a Wesołowski, z nichž zejména Bauman po obecné analýze a zhodnocení problému přistupuje ve svých sociologických studiích k specifikované analýze některých konkrétních struktur. Rozchod s postojem apriorního vyvracení a příklon k obecně teoretické i konkretizované vědecké analýze je zřejmě historicky nutným projevem rozvoje marxistické politicko-sociologické teorie, vymaňující se pozvolna z předsudků a spekulativnosti stalinského dogmatismu.

Nelze totiž zapomínat, že řešení problému je nejlepší formou teoretického boje. Tam, kde se teoretický boj jednostranně pojímá jen jako „vyvracení“, „odhalování“ a „potírání“, vyvstává nutně nebezpečí *apologetičnosti*; pro citované kritizované autory je například problematika elit pouze problematikou buržoazní společnosti, přestože problematika elit nutně vyvstává v každé společnosti, kde existuje dělba práce a rozdíl v mocenských dispozičních právech. K ignorování této skutečnosti nesporně přispívá i to, že buržoazní teorie elit používá tohoto výrazu v nejrůznějších významech, že se vedle koncepcí politických elit objevují i koncepce etické, takže se téhož výrazu používá pro obsahy zcela jiné a pro roviny zcela jiné, přičemž zvláštní potíž působí ta skutečnost, že slovo „elita“ má pro mnoho lidí apriorní axiologicky kladnou či zápornou příchut. Zároveň se tu ale zcela nesporně projevují nevědecké dogmatické obavy, že uznáním zmíněné skutečnosti bude způsobena věci socialismu politická škoda. Zcela se zapomíná na Engelsův výrok, že stane-li se socialismus vědou, je třeba s ním jako s vědou zacházet.

V řešení problému „společnost a pospolitost“, který ovšem marxismus vidí v jiné rovině a v jiných souvislostech, musí být zřejmě vyzvednut problém *cizoty*, v jehož základě je skutečnost formulovaná Marxem jako odcizení. „Cizota“ je základní znak Tönniesovy „společnosti“. Tönnies sám říká: „Man geht in die Gesellschaft wie in die Fremde.“ — Do společnosti se

jde jako do ciziny. Tato *cizota*, která podle našeho názoru může být jak předmětem sociologického či sociálně psychologického zkoumání, tak předmětem marxisticky koncipované filosofie člověka, se projevuje jako stav osamocení, odloučenosti („getrennt sein“) a boje, stav plodící starost jednotlivce o prosazení a upevnění své existence ve společnosti. Je to pro kapitalistickou společnost typický stav *nespoléhání*, stav *vůle po majetku a moci*. Na rozdíl od Tönniese, který se domníval, že formy „pospolitosti“ v moderní „společnosti“ mizí, je však nutno konstatovat, že lidé žijící ve „společnosti“ reagují na tento komplex cizoty vyhledáváním „pospolitosti“ zcela živelně (přesněji: vyhledáváním mikropospolitosti): je to církev jako zformalizovaná instituce a náboženství jako nezformalizovaný vztah mezi věřícím a bohem, politické stranictví, integrace ideologií politickou, živelný rozvoj informálních skupin i částečně zformalizovaných útvarů oddechu a odpočinku. Tyto pospolitosti dokonce překračují rozdíly vyplývající z třídní integrace individuí, přičemž ovšem nehrají v procesu společenského vývoje základní úlohu; třídní boj je ve „společnosti“ společensky základním, zdaleka ovšem ne jediným projevem *cizoty*. Nelze však znak cizoty v žádném případě absolutizovat tak, jak to činil Tönnies: *absolutní cizota by byla jen synonymem absolutní disociability*.

V otázce řešení problému „pospolitosti“ je neobyčejně významný Tönniesem neřešený problém *falešné pospolitosti*, v níž je těsnějšího spojení členů dosaženo jen na úkor individuality jednotlivce, jeho práv a svobod. Protidemokratické buržoazní tendence, které si po svém adaptovaly Tönniesovu dichotomii, byly v případě politické realizace svých koncepcí s to vytvořit pospolitost v základním ohledu falešnou; podstatou této falešnosti byl a je tu neodstraněný třídní antagonismus.

Problém pospolitosti může být v marxistickém smyslu řešen především (nikoli však pouze) likvidací třídního antagonismu, budováním socialismu a komunismu. Možnost vytvoření pospolitosti jako neexistence cizoty tu je v základních rysech dána, to však nevylučuje, že se jednak udržují prvky cizoty, jednak že se v procesu konkrétního vývoje mohou objevit prvky nové falešné pospolitosti; doba kultu vytvářela tyto prvky nové *falešné po-*

spolitosti například v rámci vztahu mezi vedoucími činiteli a masami — v tomto vztahu bylo žádoucí pospolitosti dosahováno redukcí funkce mas na funkci vykonavatele a plnítele. Kult osobnosti s sebou přinášel jakýsi nový paternalismus, kdy například Stalin byl permanentně veleben jako „otec“, „učitel“ a „veliký vůdce“.

Socialistická koncepce pospolitosti je koncepcí pospolitě společnosti, proto musí jako ideologický odraz historicky vyšší fáze společnosti v sobě zachovat historické klady „společnosti“; jednota v socialistické pospolitosti může být budována jen na základě zformalizovaného i informálního respektu pro práva individua, protože jinak vzniká nebezpečí, že vznikne *cizota v pospolitosti, osamocení v kolektivu*. Tato problematika není ještě teoreticky ani prakticky vyřešena, je velmi složitá a její řešení má ještě dlouhou perspektivu.

Otázka socialistické pospolitosti společnosti jako celku je tedy otázkou narůstání jednoty a mizení nerovnosti ve společnosti. Stupeň tohoto narůstání (jednoty) a mizení (nerovnosti) je historicky podmíněn a v dosavadní fázi vývoje je poznamenán existující stratifikací společnosti, možností konfliktových rozporů tam, kde se nepochopí objektivní potřeby vývoje, faktem nerovnosti lidí zejména pokud jde o dispoziční moci ve společenské struktuře. Nutnost vedení a řízení si vyžaduje nutnost *funkčních* výkonových elit, přičemž nejsou vyloučeny ani tendence elitární, hypertrofující význam vedoucích a řídicích činitelů: jako příklad lze opět uvést období kultu, kdy sice teoreticky je hájena klasická marxistická koncepce o vztahu mas a vůdců, prakticky však je lid traktován jako pasivní masa, která musí být vedena a vychovávána, aniž se jí poskytuje možnost svým způsobem „vést“ a „vychovávat“ vůdce samé.

Marxismus ovšem nemůže jinak než odmitnout základní teze teorií elit. Marxismus podřazuje mocenský pohyb v poslední instanci pohybu ekonomickému, avšak na rozdíl od dogmatického pseudomarxismu mocenský pohyb uvnitř tříd a zejména pak uvnitř socialistické společnosti samé nepodceňuje. Bohužel chybí vypracování teorie politického řízení a vedení z hlediska tohoto vnitřního pohybu v socialismu. Existují pouze obecné a v této základní obecnosti správné teze pro řízení a vedení, neexistuje však propracování vnitřního

mocenského pohybu v dané, dnešní fázi vývoje. Leninovy připomínky v tomto směru představují sice cenný základ, i ony však musí být propracovávány se zřetelem na současný stav a zkušenosti. Tato nutnost souvisí se základním úkolem marxistické sociologické vědy přejít od obecného určení socialismu jako vyřešení otázky *základních* ekonomických a politických

vztahů ke konkrétnímu *obsahovému* určení socialismu. Není sporu o tom, že v důsledku stalinského období marxistická sociologie v tomto směru hodně zaostala. Záleží i na její rychlé regeneraci, aby konkrétní problematika socialismu, jeho obsahové určení bylo řešeno pohotově, vědomě a vědecky na základě pečlivých analýz společenské skutečnosti.

Seznam hlavních použité literatury

- Ferdinand Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Lipsko 1887
 Ferdinand Tönnies: *Geist der Neuzeit*, Lipsko 1935.
 Hermann Schmalenbach: *Die soziologische Kategorie des Bundes*, „Dioskuren“, sv. I, Mnichov 1922.
 Heinz Marr: *Die Massenwelt im Kampf um ihre Form, Zur Soziologie der deutschen Gegenwart*, Hamburk 1934.
 Alfred von Martin: *Zur Soziologie der Gegenwart*, Archiv für Kulturgeschichte XXVII, Heft 1.
 Michael Kröll: *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Schmoller's Jahrbuch, 79, 1.
 J. G. Fichte: *Reden an die deutsche Nation*, Lipsko 1945.
 O. Spengler: *Preussentum und Sozialismus*, Mnichov 1925.
 Caetano Mosca: *The Ruling Class*, New York 1939.
 Theodor Geiger: *Die Gruppe und die Kate-*
gorien Gemeinschaft und Gesellschaft, Archiv f. Sozialwis. u. Sozialpol., 1927, sv. 58.
 Zygmunt Bauman: *Vilfredo Pareto i teoria elit*, Myśl Filozoficzna 1957, 3.
 Raymond Barkley: *The Theory of the Elite and the Mythology of the Power, Science and Society*, 1955, 2.
 Otto Stammer: *Das Elitenproblem in der Demokratie*, Schmoller's Jahrbuch, 1951, 5.
 Michael Freund: *Das Elitenproblem in der modernen Politik*, „Politische Bildung“, Mnichov 1954, 46.
 Erwin Rack: *Das Problem der Elite*, Hamburk 1950.
Das III. Jahrbuch der „Ranke-Gesellschaft“, Führungsschicht und Elitenproblem, 1957.
 Dominik Jost: *Stefan George und seine Eliten*, Curych 1949.
 Ernst Gottschling: *Herrschaft der Elite?*, Berlin 1958.
Istoričeskij materializm i socialnaja filosofija sovremennoj buržuazii, Moskva 1960.

Na vyžádání KV KSC Severomoravského kraje provedlo oddělení vědeckého ateismu ČSAV výzkum religiozity, který měl za úkol zjistit jednak její stav, tj. celkový rozsah, rozšíření v různých skupinách obyvatel, typ a intenzitu; dále vývojový trend ve srovnání se stavem před Únorem a konečně vazbu religiozity na některé základní společenské skutečnosti. Za neméně významnou součást naší práce jsme pokládali ověření metody a techniky, kterou jsme v daném případě použili.

Výzkum byl prováděn na základě reprezentativního šetření formou ankety. Projekt výzkumu byl připraven na podzim 1962 a po prověření předprůzkumy se šetření v terénu konalo v květnu, červnu a červenci 1963.

Rozsah výzkumu

Výchozí ukazatele, podle nichž byl vybrán vzorek obyvatelstva, byly údaje ze sčítání lidu r. 1961 o příslušnosti k hospodářským a průmyslovým odvětvím a dále údaje o místě bydliště vzhledem k velikostní skupině obce. Dodržením zásad náhodného výběru promítly se do vybraného vzorku skupiny podle sociální příslušnosti, pohlaví, věku a vzdělání ve stejných proporcích, jak jsou zastoupeny v reálné struktuře společnosti. Šetření bylo prováděno u osob starších 14 let a výzkum se dělil na dvě souběžná šetření: šetření dospělého obyvatelstva nad 20 let a mládeže od 14 do 20 let. Mládež byla vydělena, aby údaje o ní mohly být zpracovány detailněji na základě rozsáhlejšího dotazníku a širšího vzorku.

Výzkum se prováděl na půdě pěti okresů, zvolených tak, aby svou strukturou odpovídaly zbývajícím pěti v kraji. Před výzkumem byly podrobně zpracovány údaje o okresech a vypracována všestranná charakteristika. Soustředění výzkumu do poloviny okresů bylo provedeno z praktických důvodů. Celkem se výzkum prováděl

ve 54 městech a vesnicích a zahrnoval 1400 dospělých a 2200 mladých občanů.

Způsob výběru

Výzkum se prováděl dotazováním jednotlivců. Pro každou obec (město, vesnici) byl vypracován rozpis, kolik občanů a jakého typu je třeba vyšetřit.

Ekonomicky aktivní obyvatelstvo nacházející se v zaměstnaneckém poměru bylo vybíráno na základě seznamu zaměstnanců jednotlivých podniků a institucí, členové družstev na podkladě seznamů členů družstev. Soukromě hospodařící rolníci, ženy v domácnosti a důchodci byli vybíráni na podkladě volebních seznamů. Učni, žáci a studenti podle škol a tříd. Vojaři podle vojenských jednotek.

Pokud to rozsah základního souboru techniky dovozoval, bylo postupováno metodou náhodného mechanického výběru.

Byl-li rozsah základního souboru takový, že by pořizování jmenovitých seznamů všech jedinců dané kategorie bylo technicky neúnosné, postupovali jsme metodou dvoustupňového výběru.

Pokud jednotky tvořící podklad pro výběr prvního stupně nebyly stejné velké (například prodejny, kulturní zařízení, komunální podniky, volební obvody atd.), byl výběr prvního stupně proveden na základě kumulativních součtů. Tato metoda zajišťuje, aby každý občan měl teoreticky stejnou pravděpodobnost být vybrán.

Kumulativních součtů bylo použito také při jednostupňových výběrech v případě, že organizační jednotky, z nichž byli šetření vybíráni, byly tak malé, že buď se v jejich rámci nedal získat potřebný počet osob, nebo by jejich výběr z jednoho kolektivu mohl zkreslit výsledek. V takovém případě osoby vybrané z kumulativního součtu byly přímo objektem šetření.

Pracovníci průzkumu, kteří výběr prováděli, byli povinni učinit záznam, z jakého seznamu byl výběr dělán, jaké číslo z tabulek náhodných čísel použili a jaký byl

interval. Tím byla umožněna namátková kontrola úplnosti seznamů i dodržení pravidel náhodného výběru osob na jejich základě. Nebyly zjištěny případy, že by se někdo snažil záměrně vyloučit určité občany z výběru, nebo na jejich místo posunout jiné osoby.

Vybraná osoba byla nahrazena jinou, následující v seznamu, pokud z vážných důvodů nebyla dosažitelná na místě (cesta do zahraničí, dlouhodobý pobyt v nemocnici, úmrtí atd.), nebo pokud v době uplynulé od vypracování seznamu přestala být příslušníkem té společenské skupiny, kterou reprezentovala (vstup ženy z domácnosti do zaměstnání).

Organizace výzkumu

Předprůzkum. Před vlastním výzkumem bylo přikročeno k dílčím zkušebním průzkumům, které měly ověřit: 1. dotazník (formulaci otázek co do obtížnosti, srozumitelnosti, jednoznačnosti, úplnosti možných variant odpovědí, ev. sugestivity jednotlivých otázek, možnosti ovlivnění odpovědí pořadím otázek a maximální únosný počet otázek); 2. techniku výzkumu – jsou-li lidé ochotni vyplnit dotazník zasláný poštou, je-li nutno s nimi hovořit osobně, jaké mají obavy, dotazy, námítky, jaká doba a prostředí je nejvhodnější pro rozhovor, jaké zábrany se mohou v různých prostředích nebo všeobecně vyskytovat; 3. pravděpodobnou návratnost dotazníků při dodržení naprosté anonymity a dobrovolnosti. Byla to otázka velmi důležitá, protože vlastně ověřovala, zda je v našich podmínkách vůbec možno průzkum těmito metodami provádět.

Zkušební průzkum byl prováděn v Praze, ve Středočeském kraji, a po těchto prvních výsledcích i na Ostravsku, aby se zjistilo, nejsou-li tam některé specifické problémy, na které pokusy v Čechách nemohly upozornit. Na Ostravsku byl předprůzkum proveden v místech, která nepřicházela v úvahu pro vlastní výzkum, aby hlavní akce nebyla narušována. Podle výsledků těchto sond byly jednak upravovány a přeformulovávány dotazníky, jednak byly zkušenosti použity pro instrukce a školení tazatelů.

Dotazník. Přímou na formuláři předcházela otázkám stručná informace o pořadateli a charakteru průzkumu, zdůraznění jeho

anonymity, technické pokyny a prosba o pravdivé a otevřené odpovědi. Vlastní text se skládá z několika bloků otázek a u každé z nich jsou předtištěny možné varianty odpovědí, které šetřený pouze zaškrťává. První otázky jsou zaměřeny k základním údajům o osobě tázaného (věk, pohlaví, stav, počet dětí, národnost, povolání, vzdělání). Další se týkají jeho bydliště, délky pobytu v obci, kde právě žije a v případě, že není starousedlík, klade se mu otázka, zda se přistěhoval z města nebo z venkova.

Blok následujících osmi otázek nám dává určitý pohled do té sféry činnosti, která je nejvýznamnější pro formování lidské osobnosti: jeho práce a pracoviště (je zde i otázka o účasti na soutěžení, otázka o zvyšování kvalifikace, organizovanosti a funkcích atd.). Několik dalších dotazů se týká bytových a hospodářských poměrů šetřeného, zdravotní situace, rodinných vztahů a srovnání jeho postavení dnes s předválečnou dobou.

Následující otázky nás v nejhrubších rysech orientují v oblasti stylu života a soukromých zájmů šetřené osoby. Týkají se sportu, oblíbených filmů, rozhlasových a televizních pořadů, četby novin, časopisů a knih, návštěvy společenských místností a podniků, jeho koníčků ve volném čase.

Teprve pak je zařazen vlastní blok otázek k religiozitě. Do této části je převzat deset otázek z průzkumu religiozity, který byl prováděn Ústavem pro výzkum veřejného mínění v roce 1946 a 1947. Ty tvoří jádro výzkumu religiozity a jsou zvláště významné proto, že umožňují srovnání se situací před 15 lety a postižení určitého vývojového trendu v této oblasti. Pro hlubší poznání zkoumané problematiky jsou doplněny dalšími 15 otázkami k různým stránkám náboženského života šetřených osob.

Dotazník uzavírá otázka o tom, které dotazy byly tázanému nepříjemné a nerad je odpovídal a konečně prosba, aby se mimo rámec dotazníku volně, vlastními slovy pokusil objasnit, proč se rozešel s náboženstvím, proč je ateistou, nebo naopak. proč pokládá náboženství za pravdivé a cenné pro člověka, co podle jeho názoru náboženství lidem dává. To je jediná otevřená otázka dotazníku pro dospělé.

Výběr spolupracovníků - tazatelů. Aby se dotazník dostal k osobě, která zůstala v sílu náhodného výběru a aby tato osoba

jej také pravdivě zodpověděla — to byl zvláště obtížný úkol, k němuž bylo třeba přibrat kolektiv spolupracovníků. Již jejich výběr byl podmíněn řadou předpokladů.

Vážnou otázkou bylo zajistit, aby osoba tazatele nemohla mít, ať již záměrně nebo mimovolně, vliv na rozhodnutí a obsah odpovědí šetřených osob. Preventivně byli všude vyloučeni ze spolupráce všichni lidé, kteří mohli mít jakýkoliv zájem na ovlivnění průběhu a výsledků výzkumu, nebo kteří by se snad jen mohli domnívat, že takový zájem mají. Tato zásada byla uplatněna s naprostou důsledností bez ohledu na osoby, i jejich politické a mravní kvality.

Do výzkumu nemohl zasáhnout nebo provádět jej nikdo, kdo například pracoval ve zkoumaném místě neb jeho okolí, kde je znám na úseku církevně politickém, zodpovídal za politicko-výchovnou práci atd. Nechtěli jsme, aby se mohly do výzkumu promítnout předchozí odhady a zkušenosti, které si pracovníci vytvořili na základě skutečné nebo domnělé znalosti terénu a které nemohly ze svého vědomí vymazat. Šlo také o to, zabránit, aby případné obavy, že výsledek výzkumu se odchýlí od předchozího dohadu, nebo že vysoké číslo věřících bude považováno za neúspěch v jeho práci, nevedl tazatele třeba k podvědomé snaze navodit směr odpovědí nebo vypustit z výzkumu osoby, které jeho představě nevyhovovaly. Při tomto opatření jsme nevyhazovali z pocitu nedůvěry k jakýmkoli konkrétním osobám — pro to jsme neměli nejmenšího důvodu — ale z obecně platné teoretické zásady.

Jako se snažíme vyloučit vliv tazatele eliminováním možností, jež by mu dovolily uplatnit svůj zájem nebo svůj apriorní pohled v průběhu nebo ve výsledcích výzkumu, museli jsme vyloučit i další vlivy, které by se tam mohly projevit ve vzájemné působení tazatele a šetřeného. Šetřená osoba musí být vůči tazateli v takovém postavení, aby jí ani v nejmenším nezáleželo a nemohlo záležet na tom, jaký názor o ní a jejím postoji tazatel má. I bez nejmenší snahy pracovníka výzkumu a dokonce proti ní, by se jinak mohlo stát, že šetřený by mohl při výzkumu „vycházet vstříc“ předpokládanému stanovisku nebo přání tazatele.

Zásadně jsme dbali na to, aby tazatel nebyl v nadřazeném nebo autoritativním

postavení vůči dotazovanému, aby byl vyloučen pocit faktické nebo domnělé závislosti jakéhokoliv typu. Závislost nebyla chápána jen v rovině formální podřízenosti (po linii zaměstnanecké, státní, stranické, odborové atd.), ale i po linii neformální, tj. osobní autority a sugestivity. Tedy nejenže například nemohl k zaměstnanci podniku přijít jeho nadřízený nebo člen stranického nebo odborového výboru, nebo k občanu pracovník národního výboru, ale například ani učitel k rodičům svých žáků, nebo propagandista - ateista k lidem v místě, kde je znám svou aktivitou. Tazatelé byli vybíráni z řad aktivistů, které dal k dispozici KV KSČ; do výzkumu bylo zapojeno přes 600 spolupracovníků.

Školení a úkoly tazatelů. Jako tazatelé a spolupracovníci výzkumu byly vybírány důvěryhodné a politicky spolehlivé osoby, u nichž byla jistota, že nezneužijí ničeho, co by jim bylo sděleno šetřeným občanem a že dodrží všechny zásady a pokyny prováděného výzkumu. Snažili jsme se vybírat lidi s přirozeným taktem, schopné získat důvěru a navázat vhodnou formou kontakt se šetřenými občany. Práce při výzkumu byla dobrovolná a neplacená. Při výběru spolupracovníků jsme dbali o to, aby byli do práce zapojeni jen lidé, kteří o výzkum sami projevili zájem a ne takoví, kteří by ke spolupráci byli přitaženi důrazným apelem na význam zapojení se do této akce ze strany svých nadřazených institucí.

Dbali jsme na to, aby tazatelů byl dostatečně velký počet, aby se prací neunavili, aby se jim neznechutila. Jeden tazatel měl pracovat nanejvýš s pěti šetřenými občany. Jakmile se totiž v krátkém intervalu práce opakuje, ztrácí zajímavost a vyvstává nebezpečí, že tazatel bude pracovat stereotypně a nedá si práci s hledáním individuálního přístupu ke každému občanu.

Protože se u nás sociologický výzkum nedělal více než 15 let, nebyly k dispozici ani školené kádry ani spolupracovníci, kteří by získali zkušenosti předchozí praxí. Bylo třeba vybrané pomocníky od počátku vyškolit. Za tím účelem jsme organizovali školení v krajském měřítku, zaměřené převážně k objasnění smyslu cíle a významu výzkumu a do jisté míry již i k základním metodologickým otázkám. Před počátkem průzkumu bylo také v každém

okrese provedeno školení vybraných spolupracovníků, na němž byly vedle některých obecnějších problémů sociologických výzkumů podrobně informováni o metodě a technikách výzkumu religiozity, jehož se měli zúčastnit. Instruktaž se týkala převážně techniky náhodného výběru šetřených jednotek a osob, povinností a úkolů tazatelů a způsobu konkrétní práce s občany.

Práce v terénu. Způsob práce tazatele. Výzkum byl zahájen společně na Vsetíně, kde byli soustředěni všichni pracovníci, kteří v další fázi vedli výzkum v dalších okresech. První týden pracovali všichni společně, aby získali zkušenosti a sladili ještě i na základě praktického průběhu do všech detailů způsob práce. Pro jednotnost metody a srovnatelnost výsledků bylo významné vyloučit do krajní míry individuální odchylky v přístupu a praktikách, aby akce probíhala naprosto jednotně. Výzkum v Ostravě-městě probíhal naposled a umožnil poslední drobné úpravy ve výběru vzorku.

Těsně před zahájením výzkumu byl uveřejněn v krajském tisku obsáhlejší článek, který populární formou seznamoval obyvatelstvo s cílem, metodami a základními zásadami sociologického výzkumu, aniž by upozorňoval na to, že se v nejbližší době bude nějaký výzkum provádět a k jaké tématice. Všichni spolupracovníci výzkumu dostali k dispozici čísla novin, aby jich mohli eventuelně použít pro informaci osob, jimž nabízeli dotazníky.

V konkrétních místech a objektech, kde byl výzkum organizován, pracovník výzkumu nejprve pohovořil se státními a stranickými funkcionáři a s funkcionáři masových organizací, seznámil je se smyslem a hlavními zásadami výzkumu, snažil se získat jejich zájem a podporu. Ujistil odpovědné pracovníky, že v žádném materiálu a při žádných příležitostech nebudou jmenovitě uváděny ani kladné ani záporné výsledky jako příklad. Zajistil si jejich souhlas, předběžný názor na situaci na místě, požádal je o rady, náměty a zkušenosti. Vlastního výzkumu se místní činitelé neúčastňovali.

Tazatel byl také zodpovědný za to, aby zamezil — před výzkumem nebo v jeho průběhu — akce nebo rozruch, jež by mohly ovlivnit nebo zkreslit výsledky práce.

Výběr objektů byl proveden pro každé

místo centrálně, v složitějších případech i výběr osob, jejichž seznam potom tazatel dostal již vypracovaný. V případech, že šlo o mechanický náhodný výběr několika lidí z hotového seznamu, mohl být vyškolený tazatel pověřen, aby provedl sám i výběr.

Tazatel dostal počet dotazníků, který přesně odpovídal počtu osob, s nimiž měl provést šetření. Vedl jejich přesnou evidenci a odpovídal za každý výtisk. Zaznamenal kde a komu odevzdal dotazník k vyplnění, aby mohl být veden přesný výkaz o vydaných a vrácených dotaznících. Zaznamenával, kolik lidí odmítlo dotazník přijmout a jakého typu občané to byli (pohlaví, zaměstnání, hospodářské odvětví, přibližný věk). Pokud se odmítající občan vyjádřil, proč není ochoten dotazník vyplnit, uváděl i tento údaj. Jména odmítajících občanů se nezaznamenávala.

Rozmluva s vybraným občanem byla vedena vždy v jeho vlastním prostředí, kde se cítil volný — přímo na pracovišti, v jeho bytě, na poli, v parku apod. Nevoloali jsme občany do kanceláří jejich nadřízených, do úředních místností různých organizací nebo institucí. Nechtěli jsme vyvolávat v občanovi dojem něčeho mimořádného, zvát jej do prostředí, kam přichází zřídka nebo vůbec ne a které by v něm mohlo vyvolat pocit buď oficiálnosti nebo přílišné závažnosti. Chtěli jsme dosáhnout, aby beseda byla volná a neformální, aby šetřený občan měl „převahu vlastního hřiště“.

Tazatel se občanu představil jménem a legitimací vydanou k tomuto účelu. Byl povinen v prvé řadě informovat šetřenou osobu, že výzkum, který provádí, je zcela dobrovolný, že (na rozdíl například od sčítání lidu) každý občan má právo odmítnout odpovědět na předložené otázky, aniž by mu to kdokoli vytykal. Tato opatření zabezpečovala, že tazatel se nemohl opřít o žádnou vnější faktickou ani morální autoritu, a že musel spoléhat jedině na svoji schopnost přesvědčit vybraného občana.

Aby se rozmluva příznivě rozvinula, bylo v každém případě třeba promyslet i dobu návštěvy, aby pokud možno nezdržovala šetřeného od naléhavé práce, nebo jej nevytrhla z intenzivní zábavy. Snažili jsme se navodit takovou situaci, aby šetřený občan během rozmluvy pokračoval v tom, čím se právě zabýval (pokud to byla víceméně mechanická činnost). Sna-

žili jsme se ho od počátku rozmluvy za-
interesovat a vzbudit aspoň jeho zvěda-
vost, o co jde.

Tazatel nejprve vyložil, co je to výzkum,
který provádí. V prvé řadě zdůraznil jeho
význam z čistě vědeckého hlediska. Uvedl
příklady výzkumů konaných v cizině a je-
jich nezbytnost pro pravdivé poznání spo-
lečenských skutečností. Ukázal také, jak je
sociologický výzkum vázán na pochopení
a spolupráci občanů. Potom požádal vy-
braného občana o spolupráci a ujistil jej,
že nebude časově náročná. Velmi podrobně
vyložil zásadu anonymity výzkumu a u-
vedl všechna opatření, která jsou učiněna
pro její zajištění. Zvláště podtrhl, že jak-
mile se občan rozhodne ke spolupráci a
začne dotazník vyplňovat, neodevzdá jej
již osobně žádnému člověku, ale sám vhodí
zalepený do libovolné poštovní schránky
v přiložené obálce s předtištěnou adresou.
Tazatel již nedostane dotazník do ruky a
nesmí být ani v těsné blízkosti dotazova-
ného, jakmile tento začal s dotazníkem
pracovat.

V žádném případě nebylo tazateli dovo-
leno zapřádat s dotazovanými hovory
o zjišťovaných skutečnostech, nebo vyná-
šet jakékoliv hodnotící soudy, které by se
týkaly názorů nebo činnosti, o nichž jsme
sbírali informace. Pokládali jsme za ne-
správné kombinovat přesvědčování a zjiš-
ťování fakt. Kdyby tazatel například
v průběhu akce začal přesvědčovat šetře-
ného o škodlivosti náboženství, výsledek
by ukázal ne situaci, jaká v oblasti religio-
zity skutečně je, ale způsob reakce šetřené
osoby na vystupování a argumenty spolu-
pracovníků výzkumu. Přitom vliv tazatele,
který by se takto projevil, by byl souhr-
nem řady činitelů (schopnosti tazatele
zaujmout a přesvědčit, ochotu tázaného
přemýšlet o jeho vývodech atd.), jež by
nebylo možno přesně určit.

Přitom je třeba předpokládat, že trvalost
vlivu tazatele a tudíž i platnost výsledné-
ho názoru, který by byl zachycen ještě pod
plným sugestivním vlivem pracovníka vý-
zkumu, je víc než pochybná. Přesvědčova-
ný věřící by například zakolísal pod argu-
mentací a vlivem vzdělanějšího a pohoto-
vějšího tazatele, možná, že by ustoupil do-
konce jen navenek, aby zkrátil rozmluvu
s ním a vyhnul se nutnosti diskutovat
s partnerem, vůči němuž se cítí v nevý-
hodě. Po odchodu tazatele by však znovu
přemýšlel, radil se se spoluvěřícími, kteří

by mu pomohli přemoci pochybnosti.
V našich materiálech by však byl zachycen
pomíjivý moment vlivu tazatelova pře-
svědčování, který vzhledem k obvyklým
podmínkám, v nichž šetřený žije, je ná-
hodným činitelem. To také znamená, že
ovlivněný občan by nemohl fungovat jako
reprezentant celé skupiny jiných lidí, na
něž již tazatel působiti nemohl. Kdyby-
chom se tedy honili za dvěma zajíci (ob-
jektivním zjišťováním daného stavu +
presvědčováním věřících) byla by práce
marná. Jednorázové zapůsobení na nábo-
ženského člověka by zdaleka nepřineslo
výsledky, které by byly úměrné námaze,
vynaložené na celou akci a poznávací hod-
nota získaných údajů by byla mizivá a ne-
prověřitelná.

Jestliže jsme takový postup považovali
za nesprávný a škodlivý při výzkumu re-
ligiozity a proto jej zásadně nepřipouštěli,
není tím řečeno, že při jiném typu výzku-
mu by byl automaticky vyloučen. Kdyby-
chom například zkoumali, jaké problémy
a jaké otázky občany obzvláště zajímají,
jaké argumenty působí a jaké jdou do
prázdna v různých prostředích při indivi-
duální vědecko-ateistické propagandě, bylo
by nejen možné, ale i nutné o těchto otáz-
kách s věřícími diskutovat a tento způsob
práce by byl dokonce důležitým prostřed-
kem, jak získat hledané informace.

Tazatel nesměl tedy ani v nejmenším
ovlivňovat šetřeného v ničem, co mělo
souvislost s obsahem dotazníku. Není to
ústup z pozic stranickosti na pozice objek-
tivismu. Domníváme se spolu s Leninem,
že při zjišťování fakt (pochopitelně nikoliv
při jejich výkladu!) nesmí existovat žádné
hodnotící stanovisko.

Úkolem tazatele bylo přesvědčit šetře-
ného, aby dotazník přijal a vyplnil a za
druhé, aby jej vyplnil otevřeně a pravdivě
podle svého nejlepšího vědomí a svědomí;
aby napsal co si myslí, o čem je přesvěd-
čen a jak skutečně žije. Tazatel vysvětlil,
že odpověď, která by zkreslovala skuteč-
nost, ruší vědecký smysl výzkumu. Ne-
chce-li občan o sobě dát pravdivé infor-
mace, má-li zábrany jakéhokoliv druhu,
nechť raději dotazník odmítne. Musí si
však být přitom vědom, že i odmítnutím
dotazníku narušuje již spolehlivost výzku-
mu, neboť každý občan, přesto, že jeho
výběr je zcela náhodný (a právě proto),
je z hlediska exaktnosti výzkumu nezamě-
nitelný jiným občanem, i kdyby tento jiný

měl naprosto shodné vnější znaky ve všech sledovaných ukazatelích (sociální skupina, věk, pohlaví, vzdělání atd.). Člověk, který odmítne a člověk, který spolupracuje, myslí totiž jinak, má jiný postoj ke skutečnosti. I když by se to nikterak neprojevilo ve výsledných číslech, větší počet odmítnutých dotazníků snižuje hodnotu výzkumu, protože se v něm neodrážejí názory a postoje skupiny odmítajících lidí.

Reakce dotazovaných občanů. Zajímavé byly reakce občanů vybraných pro účely průzkumu. Zkušenost ukázala, že čím větší byla přirozená inteligence člověka a čím vyšší byla kulturnost prostředí, v němž žil, tím snadnější a radostnější bylo s ním pracovat. Přitom obojí nezáviselo ani na vzdělání, věku, venkovském nebo městském bydlišti, ale dokonce ani ne na světovém názoru šetřeného člověka. Naprosto nemůžeme říci, že by s věřícími občany byly větší „potíže“ než s ateisty. Člověk, jehož byt byl špinavý a neuklizený, který ponechával v dezolátním stavu své nejbližší okolí, nejevil pochopitelně ani porozumění pro vzdálenější společenskou problematiku. Nestálo-li mu zato, aby věnoval pozornost sobě, nebyl nakloněn k tomu, aby se namáhal udělat něco pro věc, která se jej bezprostředně netýkala.

Také lidé, kteří se neobtěžovali přemýšlením, jejichž zájmy byly omezeny na nejúžší okruh soukromých záležitostí, takže nezaznamenali ani nejvýznamnější události mezinárodního a vnitrostátního života, byli pro tazatele tvrdým oříškem.

Třetí kategorie lidí, která urputně odmítala cokoliv udělat, byli občané, kteří se cítili osobně nějak ukrivdění či postižení. Mnozí vystupovali aktivně k otázkám na svém pracovišti a ve své obci a buď pro to měli osobní nepříjemnosti, nebo zjistili, že „všechno je marné“ a tudíž se s konečnou platností rozhodli, že už „nikdy do ničeho nebudou strkat nos a nikdy se o nic nebudou starat“. S těmi se pracovalo nejhůře, protože se odmítali s kýmkoliv bavit.

Ze shromážděného materiálu se dá udělat závěr, že ochota nebo neochota zapojit se do výzkumu nebyla dána jeho obsahem a zaměřením. Tento závěr pokládáme za bezpečný, i když jej nemůžeme doložit číselnými podklady (lze těžko dělat statistická srovnání z odmítnutých odpovědí). Vyplyvá však z toho, že k odmítnutí dochá-

zelo ve většině případů na základě apriorně zamítavého postoje dříve, než občan byl ochoten zjistit, co se od něho konkrétně žádá. Postoj výzkumu se tedy v podstatě kryl s postojem k naší společnosti, se stupněm důvěry v její zdokonalování, s ochotou napomáhat tomuto procesu, se zájmem o společenské dění i se zájmem o pokrok vědy.

Při besedách s vybranými občany se první okruh dotazů a první zájem upřel na to, „jak jste přišli právě na mě, proč jsem byl vybrán právě já“. Zde následoval často velmi podrobný výklad o metodě a technikách náhodného výběru. Mnozí občané nelitovali času, aby se do detailu seznámili s celým rozpisem, který měl tazatel k dispozici a dal jim k nahlédnutí. Další série otázek se týkala zajištění anonymity. Zde bylo zřejmé, že ji občané pokládají za velmi významný moment (je jasné, že i dotazy k výběru jejich osoby měly stejný podtext). Dále se pečlivě zajímali o to, jde-li nám při výzkumu skutečně o zjišťování holé pravdy a nemá-li výzkum ještě další „zamlčené“ cíle.

Když byli uspokojeni vysvětlením pracovníka výzkumu, opustili obvykle pole otázek kolem své osobní účasti a začali se s nečekaným zájmem vyptávat na obecnější problémy sociologického výzkumu. Často kladli velmi závažné a pronikavé otázky, například, jaký je stupeň spolehlivosti výzkumu, jak je možné, že z odpovědí několika lidí můžeme usuzovat, že jiní lidé myslí a jednají obdobně, jaký je stav sociologického výzkumu v jiných zemích, jsou-li srovnatelné výsledky výzkumu různých zemí, jak jsou pracovníci výzkumu přijímáni u ostatních občanů, máme-li dojem, že lidé odpovídají pravdivě, jak se zpracovávají dotazníky, jsou-li výzkumy prováděny také k jiným problémům, bude-li se v tomto typu výzkumu u nás pokračovat a proč se to nedělalo dříve, odrazí-li se výsledky takových výzkumů v praxi a v serióznosti tisku atd. V poznámkách občanů se projevovalo i spontánní pochopení souvislosti zaváděných výzkumů s prohlubováním socialistické demokracie.

U některých občanů se však projevila jistá netrpělivost a snaha vyvodit bezprostřední praktické účinky pro vlastní život z probíhajících akce. „A teď mi řekněte, jak mi to pomůže? Co se změní? Jaký prospěch z toho budu mít? Napravíte něco,

když tam napíšu, jak to u nás ještě pořád chodí a jak by to nemělo být?" atd. V takových případech se musel tazatel vyvarovat toho, aby budil v lidech neoprávněné iluze. Vysvětloval jim, že tak jako výzkum nemůže nikomu osobně uškodit, nemůže ani individuálně a bezprostředně nikomu jako osobě prospět. Jednak, že nebudeme vědět kdo a odkud si postěžoval, že není v moci vědecké instituce zasahovat do životních osudů lidí. Že nemůžeme ani zavést autobus, ani přidat penzi, ani naříditi muži, aby nepil a netloukl děti. Ale že pravdivé poznání životních podmínek, bolesti a názorů lidí je prvním předpokladem účinného ovlivňování a řízení. Nepomůže-li naše akce bezprostředně občanům, který se jí účastní, pomůže celé společnosti a to zpětně ovlivní i jeho život. Takové vysvětlení bylo přijímáno s pochoopením.

Když byly vyčerpány všechny otázky a zodpověděny všechny pochybnosti (vyslovené, i ty, co tazatel cítil „mezi řádky“), došlo k vyplňování dotazníku. S jeho obsahem se občané seznámili již během rozmluvy, protože se pochopitelně zajímalo, co vlastně od nich chceme vědět. Na základě zkušeností, že i při nejlepším předsevzetí vyplnit dotazník je možno tuto práci odkládat tak dlouho, až se na ni zapomene, nebo až se člověku omrzí na to myslet, požádal tazatel, aby občan vyplnil dotazník ihned, i když jej může hodit na poštu, kdy sám chce. Jako důvod své prosby uváděl, že bude-li přitomen, má možnost pomoci vysvětlením, kdyby občan u některé otázky přesně nepochopil její smysl.

Tazatel šetřenému ukázal, jak se mají odpovědi zaškrtnávat. Ukázku zaškrtnutí však provedl jen u takové otázky, která měla charakter ryze objektivního faktu (muž, žena, město, venkov atd.). Nikdy neukazoval vyplňování u otázek, týkajících se života nebo názoru občana. Jakmile občan začal vyplňovat dotazník sám, tazatel odešel buď do jiné místnosti, nebo se dostatečně vzdálil a něčím se zabýval, aby nezneklidňoval vyplňujícího. Měl-li šetřený dotaz, co se rozumí takovou nebo jinou otázkou, odpovídal tazatel na dálku a v žádném případě nenahlížel do rozepsaného dotazníku. Po dokončení šetření občan zalepil dotazník do obálky s předtištěnou adresou pražského ústavu. Tazatel ho opustil po zakončení práce a znovu ho po-

žádal, aby dopis nezapomněl vhodit na poštu.

Takový průběh měla většina besed. Pokud to však okolnosti nedovolovaly, nebo občan odmítal z nějakých důvodů dotazník vyplnit na místě, mohl tazatel zanechat formulář u šetřeného, na základě slibu, že jej vyplní později. To však byly netypické případy. Snažili jsme se snížit na minimum riziko, že by šetřený neposlal dotazník z pouhé pohodlnosti. Když jej již jednou vypsál a investoval do této práce čas, byla větší pravděpodobnost, že jej také vhodí do schránky.

Návratnost dotazníků. Jak je z uvedeného zřejmé, dostaly se během tohoto postupu do rozporu dva zájmy, které jsme sledovali: dostat pravdivé odpovědi a dostat zpět všechny dotazníky. Dali jsme přednost spolehlivosti odpovědi před stoprocentně zajištěnou návratností, která by mohla být zabezpečena jediné tak, že tazatel dotazník od šetřeného hned vyzvedne. V tom případě však by občan neměl jistotu, zda tazatel dotazník nerozlepi a neoznačí jménem.

Volený postup měl ještě jednu další nevýhodu, které jsme si byli vědomi, ale již jsme nemohli zabránit bez narušení anonymity. Nedalo se prověřit, zda občan vyplnil všechny rubriky, nebo některé nevynechal a jestli všem otázkám správně porozuměl. Na základě předchozích sond byly otázky stylizované tak, že nepochopitelné bylo výjimkou. Ale nevyplněné rubriky se vyskytovaly a byly obtížným problémem při pozdějším zpracování.

V instrukcích pro tazatele bylo počítáno také s případy, že do výzkumu budou na základě náhodného výběru zařadění přestárli občané a lidé, kteří se „nevyznají v papírech“ a nejsou s to sami dotazníky vyplnit. V takovém případě tazatel informoval občana o výzkumu podobně, jako při jiných rozmluvách, ale netrval na tom, aby šetřený sám vyplnil dotazník. Dotazník zde fungoval jako popisný arch. Potřebné informace tazatel získal formou volného rozhovoru.

Při této formě práce pochopitelně nemohlo být šetření anonymní; avšak u osob, jichž se týkalo, to nehrálo téměř žádnou roli. Po skončeném rozhovoru tazatel vyplnil dotazník a označil jej písmenem „Z“ (záznam), svým vlastním podpisem a číslem své legitimace. Ručil tím za správnost

údajů i důvěrnost sděleného. Podíl dotazníků se záznamem v celkovém počtu je zanedbatelně malý.

V přípravné fázi výzkumu jsme se domnívali, že tento způsob práce bude na vesnicích převažovat, a že by dokonce nebylo ani vhodné, přicházet na venkově s požadavkem vyplňování formulářů. Přípravné pokusy ale naopak ukázaly, že zemědělské obyvatelstvo je stejně zvyklé manipulaci s dotazníky jako městské, že jim to nečiní ani potíže, ani to nevyvolává žádný rozruch. Na základě tohoto zjištění jsme postupovali na venkově naprosto stejným způsobem jako ve městě a v průběhu rozhovorů a v reakcích lidí jsme nezaznamenávali žádné podstatné rozdíly. Dotazníky se vracely poštou až do konce září, ojedinělé opožděné exempláře ještě i v říjnu a listopadu. Po jejich doručení bylo ihned přikročeno k šifrování. Na došlých dotaznících jsme zaznamenávali i místo odeslání podle poštovního razítka. Toto opatření nemohlo narušit anonymitu, bylo však zajímavé z jiného hlediska. Mnozí občané nelitovali námahy vřazovat dopisy přímo do vlakové pošty a poměrně značný počet odpovědí přicházel z míst, v nichž výzkum nebyl vůbec konán. Docházely od zaměstnanců závodů, kteří je posílali ze svého bydliště (které se nekrylo s místem zaměstnání). U řady zásilek však bylo zřejmé, že toto opatření mělo zamezit možno identifikace odesílatele. Potvrdili jsme si na tom opět oprávněnost významu, který jsme přikládali zásadě anonymity ve výzkumu.

Spolehlivost výsledků

Věrohodnost. Věrohodnost výzkumu závisí na řadě podmínek: za prvé na správném výpočtu vzorku a dodržení všech zásad náhodného výběru. Kontrola je v tom, že ve výsledných údajích se objeví rozložení obyvatelstva do skupin, které nebyly předepsány v ukazatelích výběru, ve stejných proporcích, jak je tomu ve skutečném rozvrstvení obyvatelstva. Výsledek statistického zpracování vrácených dotazníků ukázal, že vzorek je odpovídající s menšími výchyly v mezích přípustné tolerance. Za druhé na procentu navracených dotazníků. S jeho snižováním se snižuje i exaktnost výzkumu až do meze, kdy přestává mít charakter reprezentace a může mít pouze ilustrační hodnotu. Analýza odpo-

vědí se pak svým významem a poznávací hodnotou blíží spíše rozboru dopisů, které docházejí do různých redakcí, rozhlasů, úřadů apod. Převládají názorově vyhraněné typy lidí, ať již uvědomělých ve smyslu obětavé ochoty pomáhat společenským institucím a organizacím, nebo uvědomělých nábožensky s přáním demonstrovat svoji víru a být brán v úvahu jako takový. Zůstává stranou právě velmi široká masa občanů, která ze své iniciativy nevyzvána nikdy neuplatňuje veřejně svůj názor a své stanovisko, ale na kterou — právě pro její početnost — musí brát každý reprezentativní průzkum zřetel.

V prvních předprůzkumech byla návratnost katastrofální, 23—27%. Soustavným propracováváním techniky práce se nám podařilo dosáhnout 70% návratnosti u vlastního výzkumu dospělých a téměř plné u výzkumu mládeže.

Za třetí. Základní otázkou, na níž závisí skutečný úspěch nebo ztroskotání výzkumu je získání pravdivých odpovědí od šetřených osob. Sebepraciznější dodržování všech statistických metod, nejdokonaleji vypočítaný a vybraný vzorek, nejsložitější operace, prováděné s výslednými čísly jsou bezcenné, když základní fakt, s nímž pracujeme — výpověď člověka — neodpovídá skutečnosti. Nepoctivost v této základní otázce se dá odhalit velmi těžko, je-li na straně vypovídající osoby, a je téměř nezjistitelná, je-li součástí záměru těch, kteří výzkum provádějí. Tak může být formálně dokonalý výzkum s precizním dodržením všech sociologických a statistických zásad naprosto bezcennou a dokonce škodlivou hrou na vědu, dokazující to, co chtělo být dokázáno. Ale i tenkrát, když organizátoři výzkumu mají nejlepší snahu zjistit pravdu, musí být vynaloženo velké úsilí k tomu, aby u všech osob, které jsou ve výzkumu jakkoliv zúčastněny, byl vyloučen jakýkoliv zájem nebo jakákoliv obava, která by je mohla vést k nesprávné nebo nepřesné výpovědi. *A Vyloučení cizích a náhodných vlivů.* Sociologický výzkum nám má ukázat v daném místě, v dané době stav zkoumaného jevu, soustavu souvislostí a závislostí, v nichž se daný jev nachází ve vztahu k jiným společenským jevům. Chceme-li toho dosáhnout, musíme před prováděním výzkumu a v jeho průběhu zabránit jakýmkoliv akcím, jež by dočasně ovlivňovaly zkoumanou skutečnost a do nejmenší

možné míry omezit i rušivou působnost vlastního výzkumu na prostředí, v němž je prováděn.

To znamená, že zkoumáme-li konkrétně religiozitu, nesmíme dělat v místech, kde bude výzkum prováděn, žádné mimořádné zvláštní akce, které by ji mohly ovlivnit a nedovolit také nic podobného jiným. Nelze narychlo zorganizovat přednášky a besedy o náboženství a ateismu, nebo rozvinout individuální přesvědčování, abychom ještě před výzkumem „nějak zvládli“ situaci. Na druhé straně není ani nutné, ani vhodné, aby byly omezovány nebo dokonce zastavovány na tomto úseku akce, které se běžně dělají. Je jen třeba, aby nevybočily ani rozsahem, ani péčí o zajištění průběhu a účasti z běžné praxe. Stejně musíme zajistit, aby ani církevní kruhy nerozvíjely aktivitu, jež by překročila jejich normální činnost.

Jinak nám výzkum neukáže stav, který nás zajímá, ale následky zvýšeného úsilí zapůsobit na občany tím nebo oním směrem. Jenom klidná hladina zrcadlí bez zkolemenin.

Nejjistější způsob, jak zabránit mimořádným akcím a rozruchu, je „utajení“ průzkumu až do doby, kdy se v terénu provádí. Proto o jeho přípravě byly informovány jen osoby, které jej řídily a prováděly. Snažili jsme se nevyvolávat zbytečnou pozornost ani během šetření, tak, aby kromě dotazovaných osob nebyli do záležitosti zbytečně zatahováni další občané, a aby se výzkum nestal předmětem veřejného zájmu. V opačném případě je nebezpečí, že občané znervózní, začnou přemýšlet o všech možných smyslech akce, začnou uvažovat a radit se s ostatními, jestli odpovídat nebo ne a když, tedy co odpovídat. Jejich výpověď není již potom jejich vlastní výpověď, ale výsledkem veřejného mínění o výzkumu, jaké se v místě vytvořilo, často na základě naprosté neinformovanosti a nejnečekanějších vlivů. Také v konkrétních odpovědích se potom zrcadlí názory nejen tázaného, ale i jeho rádců.

B. Vyloučení vlivu spolupracovníků průzkumu a tazatelů. O způsobu, jakým jsme se snažili dosáhnout této podmínky věrohodnosti, jsme již hovořili při výběru spolupracovníků a způsobu jejich práce.

C. Zásada anonymity šetřených osob jako základní podmínka získání pravdivých údajů. Ve výzkumu se obracíme na jed-

notlivce a jejich výpovědi jsou základním materiálem, s nímž se dále pracuje. Jednotlivec však není pro nás předmětem zájmu sám o sobě jako konkrétní občan, ale jako reprezentativní představitel skupiny obyvatelstva, k níž patří podle základních znaků svého společenského zařazení. Není tedy třeba znát údaje, které se vztahují jen k jeho osobě. (Jméno, adresa, osobní data atd.)

Je důležité, aby o tom byl informován a přesvědčen každý, k němuž se obrácíme, protože znalost tohoto faktu je často nejpodstatnější pro jeho rozhodnutí, zda přijme nebo nepřijme dotazník. V případě, že má občan dojem, že jde o vyšetřování jeho osoby, vyvolá to u něho nelibost a nedůvěru. Řada otázek v anketě je ryze soukromého charakteru, některé jsou natolik intimní, že se lidé vyhýbají rozhovorům na tato témata i s blízkými přáteli. Takové otázky, položené občanu, jako určité osobě, o níž se zajímáme, by tedy právem pokládal za nevhodné beztaktičně zasahování do jeho soukromí a svědomí, ke kterému není nikdo oprávněn. Uvědomí-li si však, že zde nejde o všetečné slídění kolem jeho osoby, že je nám pouze představitelem obecných tendencí v dané společnosti, nemá námitek, aby nám takové informace poskytl. Anonymita odpovědi je jedním z důkazů, že věc se má skutečně tak.

Sociologický výzkum se u nás po dlouhá léta nekonal a lidé s ním nejsou obeznámeni. Dokud si na jeho existenci a jeho metody nezvyknou (aspoň ve stejné míře, jako na akce statistického úřadu), je třeba postupovat velmi obezřetně, nežádat apriorní důvěru, ale u každého kroku a u každého opatření výzkumu dávat občanům předem řadu zřejmých záruk, že to, co podnikáme, slouží skutečně jen k tomu účelu, o němž je informujeme. Naši zásadou tedy bylo přistupovat k občanům s plnou důvěrou, ale nežádat důvěru z jejich strany.

Anonymita odpovědi je pro občana také zárukou, že údaje soukromého a důvěrného charakteru, které o sobě učiní, se nemohou indiskrétností pracovníků výzkumu dostat do veřejnosti. I tato skutečnost je pro mnoho lidí velmi významná a záruka diskrétnosti daná anonymitou výzkumu člověku zajišťuje, že se nemůže stát objektem všetečného posuzování známých i neznámých lidí.

Náboženské přesvědčení a náboženský život lidí, který je předmětem našeho výzkumu, je právě takovou soukromou záležitostí, o níž mnoho lidí nerado veřejně mluví. Kromě toho zde hrají roli ještě dva významné faktory: problém osobní prestiže a problém obav z možného konfliktu. Obě věci spolu úzce souvisí, i když se nedají ztotožňovat.

V současné společnosti se věřící nachází v reálné konfliktní situaci. Je člen společnosti a státu, které se k náboženství staví kriticky a odmítavě a současně člen společenské skupiny (lhostejno, jestli organizované nebo neorganizované), pro kterou je náboženství jednou z nejvyšších hodnot. Přitom jeho bezprostřední individuální zájem (to jest společenský a materiální úspěch, pracovní možnosti a uznání i klid) je do značné míry závislý na postoji společnosti k němu. Jeho nonkonformismus o otázkách víry může za určitých okolností (ať skutečně nebo v jeho představě) ohrozit některou z těchto věcí. Uvědomuje si toto postavení jako konflikt s autoritativní mocí.

Protivahou vůči autoritě oficiální společnosti může být veřejné mínění. Veřejné mínění se sice staví proti jakémukoliv znevýhodňování nebo „pronásledování“ věřících (což je v plném souladu s ústavou i stranickými usneseními), ale v základní otázce hodnocení náboženství v podstatě sdílí kritický postoj „oficiální“ společnosti. Věřící se tedy ve většině případů dostává do konfliktu i s veřejným míněním, což může narušit jeho klid, vztah úcty a porozumění vůči němu, vyvolávat pocit inferiority.

Věřící je postaven před situací, v níž musí volit. Buď se k náboženství veřejně hlásí, pak je samozřejmě uvede i v dotazníku. Nebo je nestaví na odiv a vnější konformitou nadřazuje svůj bezprostřední individuální zájem zájmu své církevní obce (cítí-li se být jejím členem) nebo svému náboženskému svědomí. Něco volí, něco obětuje.

Neuspokojený zájem (náboženský) však nemizí, zůstává zájmem, i když byl z určitých důvodů odsunut. Objevuje se, jakmile tyto důvody pominou a vystoupí důrazně do popředí právě proto, že byl předtím odsunut. Průkazná anonymita výzkumu zaručuje, že individuální zájem obča-

na nemůže být zasažen, ať je jeho výpověď jakákoliv. Zábrana padá, vystupuje do popředí možnost uplatnit se bez rizika jakožto člen církevního kolektivu nebo prostě věřící občan. Tuto možnost věřící realizuje. Není to jen důsledkem kompenzace nelibého pocitu, že svůj zájem věřícího nespokojuje plně v každodenním životě. Je to i obrana proti situaci, která ho k tomu dovedla: ve směru společenské autority dokazuje, že věřících je mnoho, že nejsou zanedbatelnou menšinou lidu, že je třeba s nimi seriózně počítat a respektovat je. Vůči veřejnému mínění dokazuje, že jeho přesvědčení je uctyhodným, hlásí-li se k němu tak široký počet vyznavačů, že nemůže tedy být tak nesmyslné, je-li podporováno souhlasem množství, že má význam a váhu, která musí být vzata na vědomí. Problém méněcennosti, inferiority, k němuž je zatlačován věřící (nejen v naší společnosti, ale ve společnosti 20. století vůbec) je kompenzován jen vědomím souvazečnosti s masami spoluvěrců. V jejich společenství je pramen síly a sebevědomí věřících.

Z psychologického hlediska je naprosto stejná i pozice ateistů, žijících ve vyhraněné náboženském prostředí. I když takový případ je dnes již méně častý, nelze si představovat, že podobná situace již neexistuje. I člověk pevně svázaný s religiózním okolím často váhá, má-li vyjádřit své pochybnosti o ceně náboženství, není-li mu dána úplná jistota, že se o jeho kolísání nebo „odpadnutí“ nedoví bývalí souvěrci, na jejichž dobrém mínění se cítí být závislý.

Proto anonymita uvolňuje rozpaky, usnadňuje rozhodnutí a vede lidi, aby odpověděli podle svého skutečného přesvědčení. Údaje takto získané můžeme považovat za spolehlivé. Občané odpovídají pravdivě, protože to odpovídá jejich osobnímu zájmu, nesprávná odpověď by je vyřadila z možnosti uplatnit svůj názor, své přesvědčení. Vedla by k tomu, že se s nimi nepočítá a nemůže počítat, že naopak zvyšuje váhu té skupiny občanů, s jejichž názorem nesouhlasí, jejichž přesvědčení je mu cizí.

Že anonymita pro spolehlivost výzkumu a obsah odpovědi je základní podmínkou, že to není vymyšlený problém, ukazuje praktická reakce téměř všech dotazovaných osob.

Meze poznávací hodnoty odpovědí získaných metodou dotazníků

Co lze poznat a vyvodit z odpovědí, získaných dotazníkovou metodou a ze souvislostí mezi nimi, se pokusíme uvést při rozboru výsledků. Je však třeba uvědomit si, kde jsou meze významu ankety: co může a co nemůže dotazník říci.

V prvé řadě jsou to meze vlastní výzkumu tohoto druhu všeobecně. Rozsah dotazníku nelze libovolně rozšiřovat a již z toho vyplývají některá omezení:

a) je třeba vybírat pouze určité údaje, které pokládáme v dané souvislosti za nejdůležitější, ale které jsou vždy jen dílčí a zlomkovité (sem patří například problematika osobního vývoje člověka, faktory, které působily na jeho život a smýšlení a formovaly je, problematika světového názoru, pokud není založena na náboženství apod.).

b) Někdy nemůžeme položit ani otázku ze sféry, kterou za důležitou pokládáme, aby neovlivnila přímo nebo nepřímo následující výpovědi. (Z důvodů výše uvedených jsme nekladli otázku politické příslušnosti a orientace, i když by byla pro účely výzkumu vysoce zajímavá).

c) Jedna otázka zachycuje příliš široký úsek skutečnosti, v níž daný člověk žije a tudíž nemůže situaci vystihnout jinak než náznakem, schematicky, nepřesně nediferencovaně (zde konkrétně se to týká všech otázek, věnovaných stylu života a zájmům. Každá z nich by vyžadovala rozčlenění a upřesnění nejméně takové, jako je členění v problematice religiozity. To by však znamenalo řadu dalších výzkumů k jednotlivým nadhozeným problémům. V těch souvislostech a v tom rozsahu, jak jsou uvedeny v našem dotazníku, nemohou zachycovat skutečnost jako takovou, slouží pouze jako určitý náznak životní situace člověka, jehož religiozitu zkoumáme. Tak například nám zhodnocení odpovědi na otázku „máte zdravotní potíže“ nemůže dát přirozeně obraz o zdravotním stavu obyvatelstva, nebo otázka „jste spokojen se svým rodinným životem“ nemůže sama o sobě říci nic o současných problémech rodiny a manželství.)

d) Odpověď, ať sebeupřímnější, je pouze výpovědí člověka o sobě a ničím více. Nemůže obsahovat víc, než co autor sám o sobě nebo o dané věci ví. Skutečnost není zachycena přímo, ale přes sítku vědomí toho, komu otázky klademe. Tak je cena odpovědi různá: 1. jednou uvádí přesně objektivní fakt (například věk, pohlaví); 2. jindy pouze odhad nebo dojem (například množství volného času); 3. jindy spíše hodnocení skutečnosti než skutečnost samu (bytové poměry, situace v rodině). To však neznamená, že údaj je bezcenný nebo jeho hodnota nízká. V určitých souvislostech a mezích může být pro nás dokonce významnější než objektivní fakt. Zajímá-li nás ve vztahu k religiozitě např. otázka, do jaké míry se občan cítí spokojený, nebo připravuje-li ho něco o pocit klidu, vyrovnanosti, pohody — pak je jeho *subjektivní* hodnocení soužití v rodině nebo bytových poměrů důležitější, než víme-li, že má být té a té kategorie a že žena, které věří, se netěší téže pověsti u sousedů.

S každou odpovědí je tedy třeba zacházet ne jako s údajem rovným svou cenou a spolehlivostí všem ostatním údajům v daném dotazníku, ale jako s *výpovědí*, jejíž poznávací hodnota je závislá nejen na serióznosti a otevřenosti dotazovaného občana, ale i na vlastním obsahu otázky. Jsou odpovědi, které mají jen podpůrný význam, ale jsou výpovědi, které jsou základním, výhradním a ničím nenahraditelným pramenem poznání zkoumaného jevu. Můžeme-li například zjistit, klesá-li či stoupá počet osob navštěvujících bohoslužby jinou cestou než anketou (pozorováním a součtem osob ve všech kostelích a modlitebnách), jiná pro religiozitu stejně podstatná nebo i podstatnější fakta z oblasti náboženského vědomí nemůžeme získat jiným způsobem, než že se zeptáme lidí přímo na jejich názor. Ale opět: je-li pro výzkum vědomí člověka metoda ankety jakkoliv významná, má své nepřekročitelné meze i ve své nejvlastnější oblasti: člověk může říci nanejvýš, co si myslí, že myslí, a s přesností, kterou je s to na své intelektuální úrovni vyjádřit. Dále může jít již jen hloubkové šetření sociálně *psychologického* charakteru.

Pojem lidu nebyl v české buržoazní sociologii ani ve filosofii podrobněji zkoumán. Snad největší pozornost věnoval zkoumání lidu u nás *Inocenc Arnošt Bláha*, významný představitel české buržoazní empirické sociologie.¹ Na svých studiích v Praze se poprvé seznámil s Masarykem² a brzy se stal jeho horlivým stoupencem a žákem. K Masarykovi, jehož přednášky z filosofie na něj velmi zapůsobily, se později přihlásil v řadě svých článků a publikací. Po celý život se řídil heslem „Masaryk je náš program“, jímž nadepsal jednu ze svých studií o Masarykovi. Pro Bláhu byla vzorem Masarykova „krásná filosofie činu“, jak nazval Masarykovo filosofické učení. Bláha vysoce oceňuje na Masarykově učení především jeho syntetickou snahu, jeho úsilí o jednotu „intelektu, citu, vůle“. Je to syntéza Platona i Aristotela, Pascala i Huma, v duchu Masarykově. Nazývá jeho filosofii synergismem noetickým, úsilím o jednotu racionálního a senzuálního, subjektivismu a objektivismu, především však jde podle Bláhy o synergismus psychologický. Právě nejdůležitější otázky sociologické řeší Bláha v souhlase s Masarykem. Jestliže ve filosofii sám sebe nazývá „kritickým realistou“ a spolu s Masarykem vychází z principu, že filosofie musí mít vědecký základ, že problém vědy, vědeckého principu noetického je základním problémem filosofie, pak v sociologii zdůrazňuje konkrétní zkoumání faktů, pozitivismus. Podobně jako Masaryk vyšel ve svých sociologických názorech z pozitivis-

mu Comtova (i když se pokoušel překonat některé jednostrannosti Comtovy a sám pozitivismus odmítal), vyšel Bláha z pozitivistické školy Durkheimovy. Určitý vliv měla na Bláhu i sociologie americká (Ross, Ward, Ellwood). Největší vliv však měli Masaryk a Durkheim, takže jeho „kritický realismus“ je nazýván syntézou myšlení masarykovského a durkheimovského. Ve vztahu k pozitivismu je však Bláha mnohem více žákem Durkheimovým než Masarykovým. Důraz na vědeckost, odmítání metafyzické spekulace, pokus o filosofii jako syntézu vědeckého poznání, rozlišování pozitivismu jako nauky a pozitivismu jako metody, v tom se již liší od Masaryka. Naproti tomu v názorech etických je plně pod jeho vlivem. A také v názorech na marxismus, na socialismus plně přebírá Masarykovy myšlenky, zvláště z jeho práce *Otázka sociální*. Trapl ve své stati Bláha a Masaryk³ uvádí: „Zvláště silný byl vliv Masarykovy *Otázky sociální* na Bláhovo pojetí socialismu a vztah k marxismu. Jako Havlíček a Masaryk věří i Bláha především v revoluci hlav a srdcí, v pohnutí pronikání duchovních zřetelů do starých institucí.“

Největší význam I. A. Bláhy nespočívá však v názorech filosofických, ale především v jeho monografických sociologických studiích a v celé jeho sociologické práci. *Právem je nazýván v české buržoazní sociologii průkopníkem konkrétního sociologického bádání, oproštěného od spekulací*. Bláha neustále zdůrazňoval význam vědec-

¹ Inocenc Arnošt Bláha pochází z Českomoravské vysočiny (narodil se v Krasoňově u Humpolce v r. 1879 v rodině řídicího učitele). Po maturitě na střední škole v Pelhřimově rozhodl se mladý Bláha pro kněžskou dráhu. Vstoupil do teologického semináře v Hradci Králové. Když po dvou letech pro své kritické názory musel opustit seminář, stal se posluchačem vídeňské university, později studoval dva roky v Praze a jeden rok na Sorbonně v Paříži. Po ukončení filosofického studia působí nejprve jako středoškolský

profesor v Praze, později, po habilitaci, stal se v r. 1922 mimořádným docentem a v r. 1924 řádným profesorem sociologie na tehdejší Masarykově universitě v Brně.

² Je zajímavé, že pozdější Masarykův horlivý ctitel a žák měl k Masarykovi na počátku své publicistické činnosti odmítavý a krajně kritický postoj. Napsal do klerikální revue „Nový život“ článek, ve kterém útočil na Masaryka a jeho stoupence.

³ Viz sborník *Pocta I. Arn. Bláhovi k šedesátým narozeninám*, Brno 1939, str. 23.

ké teorie o společnosti. Vědecké hledisko podle něho je jen jedno: „Abychom se dopracovali správných a přesných poznatků o skutečnu, jest také zapotřebí, abychom podnikli určitou očistnou akci svého ducha, tj. abychom ducha zbavili všech zábran — pokud je to v lidských možnostech — jež by bránily vidět skutečno tak, jak jest, abychom se uvarovali všech subjektivních výkladů, tj. nevkládali ze sebe do skutečna nic, co v něm není a ovšem i, poněvadž hlavní metoda, jejíž pomocí dospíváme k vědecké pravdě, jest metoda pozorování, tedy abychom pozornost dovedli upřít na podstatné znaky skutečna a nic z těchto podstatných znaků neopominuli a nespokojili se snad jen se znaky vedlejšími, podružnými.“⁴ Toto hledisko se Bláha skutečně snažil ve své činnosti uplatňovat, je však třeba předem poukázat na to, že se mu to vždy nepodařilo.

Bláha publikoval celou řadu prací, my si všimneme především sborníčku *K psychologii doby*, Praha 1922, Bursík a Kohout, a Sociologické revue věnované problému lidu, roč. XI č. 1–2 1940, i když se Bláha otázkou lidu zabývá i ve svých ostatních pracích, zvláště ve studii *Problémy lidové výchovy* (Praha 1927).

Bláhovy názory na pojem „lid“ se postupně vyvíjely. V článcích z období vzniku první republiky (léta 1919 a další) setkáváme se s vymežováním pojmu lid spíše v podobě negativní. Bláha např. staví inteligenci proti lidu a vytýká jí, že se snaží vstoupit mezi lid. Inteligence je pro něj společenská vrstva, která má svůj zvláštní úkol, má být „svobodným duchem nad vodami veřejných mínění, být frondeurem — v dobrém slova smyslu — vůči každému suverénovi, i když tím suverénem je lid. A tím spíše, je-li jím lid. Necht si nikdo nemyslí, že lid a strany jeho vedou jen ti, kdo jsou ve straně, vedou je také — a často i více — ti, kdo jsou mimo strany a proti stranám. Jak může svobodný, nad celým národem vlající umělecký duch projít úzkým uchem třídní a stavovské jehly? Neběží ani tak o program jako o dnešní praxi. Necht se, prosím, neukazuje na novou lásku doby — lid! Zdá se mi, že úkolem inteligence jest, *neone-*

mocnět horečkou doby, býti sice pro lid, ale nad lidem (podtrženo námi). Nejt dolů, ale vést nahoru. Neztratit se v části, ale být tím, jež tvoří organizační počátek celku...

...A je-li sociální a národní skutečno krásnější nad všechny básně, dramatictější nad všechna dramata, spletitější nad všechny romány, proč přijímat cizí koncepce, proč se živit cizím chlebem, proč milovat a obdivovat cizí, apriorně konstruované a naší skutečnosti diktované zákony, když možno empiricky vytěžít věčné — jemu — našemu národnímu skutečnu — vlastní zákony vývoje? A tak se inteligence potácí ve zmatku cizí ideologie, netvoříc, neve-douc, nýbrž jsouc sama vedena a formována. Vstoupivši mezi lid, podlehla jeho davové psychologii, přijala třídní idolum za pravdu, jeho vášeň za lásku. V tom je osudný omyl inteligence doby převratové. Inteligence má *vést lid tím, že naň myslí* (podtrženo námi), že zčištuje jeho sociální citění, tím, že mu vytýčuje ideál mravní praxe. *Ale lid nevede ten, kdo je mezi lidem, nýbrž kdo je před lidem a nad lidem* (podtrženo námi).⁵

Toto napsal Bláha v říjnu r. 1919. Bylo to v době, kdy jeden rok existovala samostatná Československá republika a kdy se rozhodovalo o jejím charakteru, zda to bude republika lidu a pro lid nebo republika proti lidu, republika buržoazní. Bylo to v době, kdy lid v Sovětském Rusku měl za sebou již dva roky vlády, v době, kdy vítězné myšlenky Říjnové revoluce se šířily v celém světě a pochopitelně také u nás. Všude, kde lid trpěl kapitalistickým vykořisťováním, válečným strádáním, kšeftářstvem a spekulací, všude tam živelně povstával, cestu mu ukazoval ruský proletariát, nejbojovnější součást ruského lidu. V roce 1919 právě pod vlivem Říjnové socialistické revoluce se u nás posiluje třídní uvědomění dělnictva, dochází k diferenciaci uvnitř sociální demokracie, formuje se levice, z níž v r. 1921 vzniká KSČ. Lid byl naplněn vírou, že revoluce nezůstane pouze v rámci národním, ale že půjde dál, že dojde k socializaci. Na Slovensku si lid začal vytvářet vlastní lidové orgány a vlastní ozbrojenou lidovou moc, Rudé gar-

⁴ Jak se dívat sociologicky na život, Masa-rykova sociologická společnost, Brno 1947, str. 7.

⁵ I. A. Bláha, *K psychologii doby*, Praha 1922, str. 24–25.

dy. Bylo to v době, kdy Maďarská republika rad zastavila nápor intervenčních armád a kdy se intervenční jednotky československé buržoazie začaly rozkládat. Tehdy, 16. června 1919, pracující lid ve východní osvobozené části Slovenska vytvořil po vzoru Maďarska v Prešově Slovenskou republiku rad, která se otevřeně přihlásila k zásadám III. internacionály. Revoluční Lidová vláda začala provádět revoluční přeměny, zrušila placení daní, znárodnila továrny a banky, anulovala staré dluhy rolníků atd. Teprve vojenské jednotky vyslané Masarykovou buržoazní vládou zlomily odpor lidu.

Buržoazii šlo o to všemi prostředky udržet „socialismus na uzdě“. Již v listopadu 1918 píše Kramář do zahraničí: potřebujeme tu nezbytně Masaryka, on má neopotřebenou, neopelichanou popularitu v Čechách, on jediný může udržet socialismus na uzdě.

A právě v tomto bouřlivém období se ukázalo, že I. A. Bláha je Masarykovým žákem nejen pokud jde o otázky filosofie a etiky, ale také pokud jde o jeho politické názory. Bláha vychází z toho, že „sociologický omyl marxismu je právě v tom, že klade přílišnou váhu na hmotnou proměnu společenského života. Společnost má svou strukturu hmotnou, ale má též svou strukturu duchovní, má svá zřízení, ale má též své ideje, city a mravy. A štěstí jedince i společnosti jest příjemným pocitem plynoucím z vědomí řádu a harmonie v obou těchto oblastech...“

Bláha se domnívá, že lid není připraven na to, aby přejal vládu do svých rukou, to může udělat jen inteligence, ta může zajistit existenci nové společnosti. Podle Bláhy „... lid, jenž plán nového uspořádání společnosti má učinit společenským řádem, instituce zživotnit a uvést v pohyb, nemá k tomu ani fondu ideového, ani citového, ani mravního.“⁶

Z toho, co jsme doposud uvedli, je jasné, že pro Bláhu není inteligence lidem, že je něco více, je živlem organizujícím, kdežto lid, to jsou takové vrstvy společnosti, které jsou pasivní, musí být organizovány. V tomto období nerozlišuje ještě Bláha lid a dav, na lid se dívá s určitým despektem jako na dav.

Je pravda, že v té době se objevovaly

určité demagogické teorie, které lidu nadbíhaly, které lid nekriticky vychvalovaly, které lidu pochlebovaly, a to z jednoho jediného důvodu, aby jej obalamutily. Je také pravda, že se vyskytli i takoví příslušníci inteligence, kteří měnili politické přesvědčení podle politické příslušnosti ministra. Jestliže se v roce 1920 po volbách nejsilnější stranou stala sociální demokracie a sociální demokraté měli nejen ministerského předsedu, ale i řadu ministrů, pak se určitě stávalo, že určitá část inteligence, především úředníci (a ty Bláha do inteligence především počítal) vstupovali do sociálně demokratické strany. To se Bláhovi nelíbilo. Již dříve proti takovým lidem napsal:

„Bylo vidět inteligenci (!) úřednickou zařizovati své politické přesvědčení podle politické příslušnosti ministra dotyčného resortu, bylo vidět profesory a učitele vstupovat do socialistických stran proto, že mají malé platy, že jsou také proletáři — budiž mi dobře rozuměno. Nevytýkám to, že vstupovali do socialistických stran, nýbrž důvod, proč tak učinili — bylo zkrátka viděti, jak inteligence, tato sůl země a světlo světa, která již svým samotným pojmenováním měla vždy státi za ideálními a neotřesitelnými hodnotami společenskými, dala se strhnouti od svých praporů hmotářskou vichřicí doby a domnívaje se mylně, že *vstupuje mezi lid, přestala hrát vůdčí úlohu a stala se davem*.“⁷

Podle Bláhy je inteligence předurčena k tomu, aby lid vedla, ne aby se stala sama lidem, inteligence má tvořit, vést, formovat lid, nesmí se však k němu „snižovat“. — Lidem tedy zde Bláha rozumí (i když to sám ještě v těchto člancích neříká, k tomu dochází později) *především lid vesnický a proletariát*. Inteligenci staví vedle lidu a nad lid, ne však proti lidu. Ve skutečnosti tomu bylo již tehdy jinak. Velká část inteligence byla lidem, jen Bláhův zužující pojem lidu (počítal do něj pouze vrstvy pasivní, které je třeba organizovat) inteligenci z lidu vylučoval. A jestliže docházelo po převratu k tomu, že část inteligence se přidávala k dělnickému hnutí, pak to byl jen důkaz toho, že si alespoň určitá část inteligence již tehdy byla vědoma svého místa a svého poslání. Je při tom absurdní se domnívat, že ta intelligen-

⁶ K *psychologii doby*, str. 29.

⁷ K *psychologii doby*, str. 25.

ce, která šla se sociálně demokratickou levicí a později s Komunistickou stranou Československa, měla z toho nějaké materiální výhody. Skutečnosti mluví právě o opaku. Také ostatní část inteligence, která se přihlásila (oklamána národní demagogií) ke straně národně socialistické, nebo k sociální demokracii, nedělala to jistě, alespoň ve své většině, proto, aby se obohatila.

Bláha při vymezování poslání inteligence vychází z toho faktu, že skutečně tehdy lid ve svém jádru (především rolníci a proletariát) nemohl hrát v nadstavbě rozhodující úlohu, že byl (zvláště lid venkovský) přikován k vysilující, těžké fyzické práci, měl malou možnost vzdělávat se. Jeho postavení ve výrobě bylo postavení raba, který jen úsilovným bojem domáhá se postupně větších práv sociálních. Bláha nevidí tento boj, nechápe rozhodující úlohu dělnické třídy, vidí především její negativní stránky, zdůrazňuje příliš otázky duchovní a mravní. Není proti socialismu, říká — socialismus ano, ne však socialismus představovaný marxismem, socialismus vědecký. Ten je pro něj „sociologickou teorií obdobnou sociologickému organicismu či Robertyovskému objektivismu, pro níž je individuum jen pasivní buňkou, produktem společnosti.“ V těchto názorech je patrný vliv Masarykův, který také v *Otázce sociální* obviňuje marxistickou filosofii z absolutního objektivismu, kde rozhodující úlohu nehraje člověk, ale příroda, hmota, nikoli duch, kde „masa“ je postavena proti individuu, je mu nadřazena, individuum je pohlceno masou.

„Marx je protichůdce Fichtův a tím i Stirnerův a protichůdce všech subjektivistů: Marxova filosofie je absolutní objektivismus. Tomuto objektivismu je prius příroda, nikoli člověk; hmota, nikoli duch, tělo, nikoli vědomí; proto je absolutní objektivismus naturalismem, materialismem, vědomí individuální je mu iluzí.“⁸

Když má Bláha vysvětlit, proč marxismus získal tak velké sympatie a takové množství stoupenců v naší zemi, pokouší se vysvětlovat marxismus jako nové náboženství, které lidem slibuje ráj na zemi, proto za ním lid jde. A protože lid je v pojetí A. Bláhy primitivní, stačí několik

představ o ráji, stačí namluvit dělnictvu, že jde jenom o to, převzít moc a okamžitě bude vše jiné, lepší.

„*Lid je jako malé dítě*, neuvěří, dokud bolest omylu nepocítí na vlastním těle. Pokud je socialismus jen programem, ideálem, snem, iluzí, potud je možno ponechat fantazii lidu volné pole. Jakmile se má však uskutečňovat, pak se ukáže, že ráj na zemi nebude stvořen, ani kdyby se provedla nejdokonalejší socializace.“⁹

Bláha si tu v souhlase s Masarykem posouvá problém, tvrdí něco, co by v marxismu marně hledal. Marxismus není a nechce být novým náboženstvím. Neslibuje socialismus, ale ukazuje reálnou cestu, jak socialismus uskutečnit. Neslibuje také ráj na zemi, ale ukazuje cestu, jak vytvořit takovou společnost, kde by lidové masy mohly žít bez vykořisťování, bez útisku, jako lidé. Marxismus si také nedělá iluze o lidu. Na socialismus však nelze jenom trpně čekat, nelze se domnívat, že vládnoucí třída nejprve lid vyškolí a potom se dobrovolně vzdá svých třídních pozic. Vždyť právě toto byla stará Masarykova teze. Když se nemohl vyhnout odpovědi, zda je pro socialismus nebo proti, odpovídá, socialismus ano, ale musí se pro něj teprve dělnická třída a všechen lid vychovat. Bláha v souhlase s ním říká, socialismus ano, ale mějme trpělivost a ponechme čas vývoji.

Může skutečně buržoazie vychovat lid? Sám Bláha nemůže popřít negativní stránky buržoazie, jednostranné zdůrazňování vlastnictví, za kterým se skrývá snaha rozšířit třídní panství, upevnit moc, dobytou pomocí všech vrstev lidových mas z rukou feudálů. Bláha se snaží být spravedlivým soudcem. Chce být nestranný ve sporu proletariát—buržoazie, chce stát uprostřed, ukazuje jak na chyby lidu, tak na chyby buržoazie. Volá po syntéze, volá po *třídním smíru* a tím de facto hájí panství buržoazie, chce jej nejen zachovat, ale i dále rozšířit. Podle něho:

„... lid usiluje řešit problém sociální bez vlastnictví, buržoazie problém národní bez zřetele sociálního. A chybuje se na obou stranách a chyby bijí do očí. Chyby ty jsou zaviněny poválečnou chorobností duševní a mravní. Buržoazie a vrstvy ma-

⁸ T. G. Masaryk, *Otázka sociální*, str. 252, Praha 1946.

⁹ K *psychologii doby*, str. 37.

jetné nevidí, že stále a stále proti lidu zdůrazňující vlastenectví, prakticky je popírají... lid odmítá patriotismus právě proto, že jej zastává buržoazie...

Daleko větší nebezpečí však hrozí lidu. Neboť buržoazie, jež prošla jistou kulturní duševní, jest snadněji přístupna soudnosti a přesvědčivosti. Lidu však, jenž nemá tradice kritičnosti, hesla stanou se snadno fixními ideami. A jde-li lid k moci, je patrné, jaké nebezpečí hrozí i společnosti, jsou-li tato hesla nesprávná, jednostranná, neživotná.¹⁰

Z uvedeného je patrné, že se Bláha (tak jako Masaryk) přímo bojí toho, že by lid vládl. Řešení, které nabízí, je typické: *všeobecné smíření*, ve kterém podle jeho slov: „Nová společnost je lid i pán, v tom dobrém slova smyslu (lid, jenž se stal pánem a pán, jenž se stal lidem).“¹¹

Pokusíme-li se shrnout názory na lid roztroušené v Bláhových člancích, obsažených v brožuře *K psychologii doby*, můžeme vypočítat tyto znaky, které Bláha lidu připisuje.

1. Za hlavní a rozhodující znak (a toto pojetí se opakuje i v jeho dalších pracích) považuje Bláha tu skutečnost, že lid je *živel organizovaný*. Tedy jeho *pasivitu*, naproti žvlům organizujícím, jakým je především inteligence, kterou staví mimo lid, nad lid.

2. Další znak, který vystupuje do popředí a svým způsobem je spojen se znakem prvním, je *malá duševní rozvinutost lidu*, jeho *neschopnost vědecky myslet*, *malá morální a estetická vyspělost*. Do popředí vystupuje především naivita lidu. „Lid je jako malé dítě“, „Lid jsou ti, kteří pro přirozené překážky nemohli nebo nechtěli stát se inteligentními, prohlédající spravedlivě a uznale obtížnost společenských poměrů, jsou to ti, kdož naivně a s dětskou důvěrností svěřují se chodu společenských zákonů, dávají se poučovat jen bolestnými zkušenostmi.“ Lid je v tomto pojetí do značné míry ztotožňován s davem, připisují se mu vlastnosti davu, metoda, s níž chce lid řešit problémy, je podle Bláhy metodou typicky davovou. Proto také Bláha doporučuje těm, kteří chtějí vládnout lidu, aby se seznámili podrobně s prací teoretiků, kteří píší o davu. Bláha

spisy Le Bonovy, Sigheleho a jiných zná. vychází z nich, jenomže vlastnosti davu připisuje lidu. Lze však ztotožňovat lid s davem? V čem se odlišuje lid od davu? Kdy jedná lid skutečně jako dav? To jsou otázky, které si Bláha nepoložil, a které také neřeší. Proto mu splývá dav s lidem a lid s davem. Přece však v jednom podstatném odlišuje Bláha lid od davu. Přes všechny negativní stránky, které lidu připisuje, je si zároveň vědom toho, že budoucnost společnosti není možná bez aktivní účasti lidu. (To ostatně nebylo možné nikdy, i když lid jako tvořivá síla dějin vystupuje do popředí právě tehdy, až když se prosadil také v oblasti nadstavby, především tehdy, když začíná zasahovat do řízení společnosti.) V závěrečném článku v brožuře *K psychologii doby* ukazuje na to, že „feudální privilegovaný společenský řád byl vystřídán řádem buržoazním, ve kterém práva lidu byla podstatně rozšířena. Po válce (jde o první světovou válku) se dostává postupně privilegií všem členům společnosti.“ Váha dějin se podle Bláhy naklonila na stranu vrstev lidových, jež početně silné a organizované vystoupily na dějinnou scénu a žádaly státi se dějinami. A poněvadž lid se stal mocí, stali se lidem i mnozí z dřívější mocenské třídy, kteří právě toužili jen po moci či nedovedli se s ní rozloučit.¹²

Bláha se však domnívá, že příčiny, proč byl lid poražen, proč neuspěl, tkví v něm samém, v jeho nezralosti, v jeho „*pasivním spoléhání se na dílo jakési tajemné a železné vnější zákonitosti*.“ A ta víra, jak píše, byla i důsledkem filosofických předpokladů socialismu, názoru „o železném kroku dějin“ – jež vykoná dílo bez lidu a za lid, spolehnutí na jakýsi mýtický všemocný stát, jenž má vše zařadit. Podle Bláhy lid jako živel pasivní, netvořivý v těchto otázkách k jiné psychologii dospět nemohl.

Byla to skutečná příčina porážky lidu? Je dostatečně známo, že buržoazie v Československu těžila ve svůj prospěch z mezinárodní situace. V polovině dvacátého roku byla nucena Rudá armáda ustupovat z Polska, revoluční vlna v evropských zemích začala opadávat. V září 1920 po dohodě s představiteli pravicových demokra-

¹⁰ Tamtéž, str. 61.

¹¹ Tamtéž, str. 82.

¹² Tamtéž, str. 144 a další.

tů Masaryk připravuje úřednickou vládu, v jejímž čele jsou starší rakouskouherští byrokraté. Buržoazie přechází z obrany do útoku, zvyšuje ceny životních potřeb, potlačuje dělnické organizace, s pomocí policie a četnictva zabírá sociálně demokratické levici její sídlo, Lidový dům, proti vyhlášené generální stávce používá nejbrutálnější prostředky. Proletariát, vedoucí síla lidu, je poražen, současně však poučen. Prosincová porážka odhalila zradu pravičáckých vůdců sociální demokracie, uvědoměným dělníkům pomohla pochopit úlohu Masaryka i podstatu buržoazní demokracie. Největší poučení, které však z tohoto období pro lid tak těžkého vzešlo, bylo pochopení, že bez skutečně revoluční, marxistické strany nemůže lid v boji s buržoazií zvítězit.

Bláha zde do určité míry správně kritizoval určité spoléhání na „chod dějin“. Jeho kritika však nepostihovala skutečný socialismus, ale „socialismus“, jak jej vykládali někteří teoretikové sociální demokracie, kteří sami podléhali teorii živelnosti a nechápali význam revoluční uvědomělosti, nedoceňovali úlohu subjektivního činitele. Krvavé poučení, kterého se lidu dostalo, urychlilo jeho uvědomění. V roce 1921 vzniká KSČ, ta strana, která dovedla lid ke skutečnému vítězství.

Bláha, který sám o sobě píše, že již před válkou stál po boku emancipačních snah lidových, se domníval, že příhodné vnější okolnosti nemohly zakotvit natrvalo proto, že „nebyla připravena mravně duše lidu.“

„Kdyby je byl lid – ale byl by to pak ještě lid? – dovedl správně zhodnotit (vývojové okolnosti) ... kdyby mu nebyly náladou a iluzi, nýbrž pracovním programem, pak by se byl stal (lid) i dějinami.“¹³

Zase tedy stejné úvahy o mravní nepřipravenosti lidu. Kdo měl lid připravit (a to i mravně, i když ne v první řadě)? Buržoazie? Jistě že ne. Tedy sociálně demokratická strana jako strana lidu. Objektivní podmínky byly příznivé (na to poukazuje i Bláha). Rozhodující však bylo to, že chyběla skutečně dělnická, revoluční strana. Sociální demokracie, zvláště její oportunističtí vůdci, byla z velké části pod vlivem Masarykovým. Oni vědomě šířili nacionalistické iluze o úloze státu,

hlásali programově spolupráci s buržoazií (jako Bláha), hlásali „teorie“ o klidném vrůstání kapitalismu do socialismu. Ani levice v sociální demokracii, ze které se později zformovala KSČ, neměla zcela jasně v nejdůležitějších teoretických a praktickopolitických otázkách. V tom byla hlavní příčina, proč lid nezvítězil.

Přes tuto porážku si Bláha uvědomoval, že nelze natrvalo opomíjet lid. Napsal tehdy:

„A jestli dnes lidová hnutí mocensky ustoupila poněkud do pozadí a proti nim hrozivě se rýsují obrysy starých společenských mocností chystajících se často dokonce k obnově bývalého status quo, tedy proti této zarmucující perspektivě stojí jedna nevýratná dějinná jistota, že totiž tato lidová hnutí vytvořila mimo sebe v ostatních vrstvách společenských mocné veřejné mínění a mocné prostředí, jež z otázky lidovládní, vpravujíc je organicky do sledu zákonitosti dějinné, činí aktivní svou tvořivostí integrující součást duchovně společenského řádu. Nebude již dějin bez účasti lidu.“¹⁴

Bláha se domnívá, a to již zase v rámci své idealistické teorie, že lid bude účasten na dějinách proto, že mimolidové prostředí (má to být především inteligence?) učinilo věc lidu věcí svou.

Je to skutečná víra v lid? Ano i ne. Ano v tom smyslu, že lid se stane dějinami ve smyslu hospodářském, právním, kulturním a mravním. Ne v tom smyslu, že toho nedokáže sám, nýbrž pomocí onoho „mimolidového“ prostředí. Toto mimolidové prostředí změní se v lid tím, že „lid pozvedne k sobě a tím učiní věc lidu věcí svou.“

Historie ukázala, že lid nepotřeboval ke svému „pozvednutí“ žádné „mimolidové“ prostředí. Lid sám, především jeho nejprogresivnější složka dělnická třída, vedená revoluční komunistickou stranou, včetně té složky lidu, kterou již tehdy tvořila pokroková inteligence, zvítězil.

* * *

Problém lidu v „Sociologické revui“

Úvodní studie k *Problému lidu* klade si hned na začátku otázku: Kdo je lid?, co rozumíme „lidem“? Bláha správně ukazuje na tu skutečnost, že zamýšlet se nad

¹³ Tamtéž, str. 144.

¹⁴ Viz tamtéž, str. 148.

přesným vymezením pojmu lid není jen problém teoretický, ale že i pro praktické potřeby budoucnosti je třeba dobře znát, kdo je lid.¹⁵ Podává nejprve velmi obecné vymezení, které postupně precizuje. Zastavme se poněkud blíže u jeho rozboru pojmu lid.

„Výraz lid jest — řečeno nejvšeobecněji — pojmenování hromadné pro určitou masu jedinců, jež může být tímto hromadným jevem označena právě proto, že má řadu znaků společných a jež tímto společenstvím znaků odlišuje se od jiné masy jedinců, případně jiných mas jedinců, jiných sociálních kategorií, jež snad nejsou lidem, za lid se nepokládají ani nejsou pokládány.“¹⁶

V dalším výkladu se snaží blíže postihnout toto znakové společenství, které je možno nazvat lidem. Nejdříve si všimá toho, jak mnohoznačný obsah i rozsah má pojem lid v běžném používání.

Aniž by provedl kritickou analýzu tohoto různého — jednou glorifikujícího, jednou povýšeneckého — používání pojmu lid, shrnuje to, co je všem těmto vymezením společné. Dochází k závěru, že lid je tu stavěn jako určitá vrstva národa v určitém protikladu, či spíše korelaci, vzhledem k jiným vrstvám národa, jež nejsou lid, za lid se nepokládají, ani nejsou pokládány. Ukazuje, že tyto korelace mohou být různé: *politické* (panovník — lid, vláda — lid), *hospodářsko sociální* (kapitalista — pracující lid, sem však také řadí např. lidové lázně, lidové divadlo, lidovou kuchyni, které se vyznačují tím, že jsou pro lid za levnější ceny, než podobná zařízení pro vrstvy zámožnější). *Kulturní, především nábožensko církevní* (Kristus — lid, biskupové, farizeové, zákoníci — lid), nebo *vzdělanostní* (zvláště v lidovýchově) i *estetické* (páni či lepší vrstvy, proti vulgus profanum, kdy to vulgus uráží smysl estetický, je špinavé, zanedbané atd.). Konečně vztah *prostého, nezkaženého*, tj. lidového, proti všemu civilizací vytríbenému, umělému až morálně scestnému.

¹⁵ „Domníváme se, že je vhodné, aby nejen z důvodů teoretických (k vůli čistému poznání), nýbrž i pro praktické potřeby budoucnosti objasněno bylo teoreticky, kdo jest lid, co rozumíme lidem. Neboť jsme přesvědčeni, že problém lidu se stane dříve či později i prakticky (hlavně duchovně mocensky) aktuálním, a to v tom smyslu, že nepůjde už jen o lidovost formální, jak tomu

Lid je v tomto pojetí stavěn do protikladu s jinými vrstvami společnosti a hlavním rozlišujícím znakem, kterým se lid odlišuje od ostatních, je nedostatek určitých vlastností, nedostatek určité aktivity především. Bláha definuje lid takto:

„Obecněji řečeno, lid je chápán v těchto vztazích jako *společenská vrstva postrádající určitých vlastností* (podtrženo námi) proti společenským vrstvám těmito vlastnostmi vybaveným; jako *společenské vrstvy spíše pasivní*, vůči společenské vrstvě či vrstvám spíše aktivním: lid je viděn v situaci vedeného proti vůdci, poslouchajícího proti učícímu, jako učeník proti vychovávajícímu, jako zaměstnaný proti zaměstnávajícímu, zkrátka jako *něco organizovaného* proti činiteli organizujícímu.“¹⁷

Ve většině korelací skutečně tento fakt vystupuje do popředí, i když jej nelze absolutizovat. V takových rčeních, které uvádí sám Bláha, jako např. přísloví „hlas lidu, hlas boží“ nebo citovaný výrok Tyršův „co lid nezná, nikdo nezná, co lid nedoved, nikdo nedoved, co lidem se nestalo, nikým se nestalo“ svědčí naopak o něčem zcela jiném. Stejně tak citovaný úryvek z práce A. Bloka (*Rossija i inteligencija*), kde rolník říká o poměru inteligence a lidu: „Vy pánové, straníte se nás, vězte však, že je nás mnoho neukojených v srdci, a že jsme temní toliko tehdy, hledíte-li na nás s výšky, tedy vše, co je níže, jeví se jako stejnorodá masa, avšak trochu upřímnosti a z této masy vystupují jasné obrysy lidských synů.“ Také tento úryvek nesvědčí jednoznačně o učiteli a žákovi, spíše je zde poukázáno na povýšenecký, přehlížející a nediferencovaný pohled „pánů“ na lid.

Dále Bláha uvádí, že se pojmu lid používá ještě v jiném smyslu, a to v takovém, kdy se lidem nerozumí jen část obyvatelstva, ale kdy se tímto termínem označují všichni příslušníci určitého státu nebo národa. Uvádí termín, který se používá v demografii, kdy se hovoří o sčítání lidu a ve

bylo dosud, nýbrž o opravdové uplatnění a využití všech sil, jež v lidu jsou dosud latentní a jež budou plně uvolněny a aktualizovány.“ — Sociologická revue, str. 7, roč. 1940, č. 1–2 (ostatní citace, pokud není uvedeno jinak, jsou z této práce).

¹⁶ Viz tamtéž, str. 4.

¹⁷ Viz tamtéž, str. 9.

skutečnosti jde o sčítání všeho obyvatelstva. Toto pojetí lidu, kdy lid znamená všechno obyvatelstvo, směšuje s termíny „vláda lidu“, „suverenita lidu“. Dříve se tyto termíny nevztahovaly jen ke skutečnému lidu, ale zahrnovaly jak lid, tak i takové vrstvy a skupiny obyvatelstva, které nepatřily k lidu, naopak, takové skupiny, které se sice představovaly jako vláda lidu, ale ve skutečnosti byly vlastně nepřáteli lidu. Dnes pod tímto termínem rozumíme skutečný lid a jeho vládu. O toto pojetí však Bláha nejde, nepodává zatím ani podrobnější vlastní vymezení. Poukazuje správně na tu skutečnost, že v běžné řeči i v krásné literatuře jsou zachyceny *jednotlivé znaky a stránky lidu*, jednak znak správně-politický, jednak znak hospodářsko-politický, jinde zase znak kulturní apod.

Již z toho je patrné, že běží o kategorii velmi složitou — píše Bláha, a velmi diferencovanou. Správnou odpověď na obsah a rozsah této kategorie může dát a má dát věda. S tímto závěrem lze plně souhlasit. Podívejme se alespoň stručně, kde a u koho tuto vědeckou odpověď Bláha hledá. Jsou tu sociologické slovníky (např. Vierkantův *Handwörterbuch der Soziologie*) dále odborné sociologické časopisy (např. *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*) i jednotlivé monografie zabývající se otázkami lidu.¹⁸

Bláha vědeckou odpověď na to, co je lid, nenalézá a přiznává, že „vědecké, tj. sociologické zpracování tohoto problému dodnes nemáme“ (tamtéž, str. 11). V další části své práce se proto Bláha snaží vysledovat „teoretickou cestu, po níž se šlo, aby se konečně dospělo k plně vědeckému postihu lidu“. Všimá si nejdříve obrazu lidu, jak jej podává krásná literatura. Proč právě krásná literatura, když Bláhovi jde

o to, vysledovat teoretickou cestu? Bláha sám dává na tuto otázku odpověď. „I krásná literatura může být pokládána za určité zrcadlo skutečna a člověk vědecký, uvědomí-li si ovšem dobře rozdíly obou metod, může i v krásné literatuře najít určitý pramen svého poznání“ (tamtéž, str. 12). Skutečná literatura odráží život, i když svými specifickými prostředky, a život, to je především činnost lidových mas, jejich práce, jejich radost a bolest, jejich touhy a přání, jejich naděje a zklamání. Jestliže v náboženské literatuře vystupoval lid především jako živel pasivní, později, jak ukazuje Bláha, pouze ve své pitoreskní podobě, objevuje se v XVIII. století romantické zbožnění lidu. Romantikové si lid idealizují, připisují mu nejdokonalejší vlastnosti, vidí v něm utajený zdroj síly. Bláha tu uvádí jako příklad takovéto idealizace lidu literární tvorbu G. Sandové a u nás B. Němcové a K. Světlé. Názory Bláhy, pokud jde o Němcovou a Světlou, jsou poznamenány tehdejšími idealistickým hodnocením jejich tvorby, především stěžejního díla B. Němcové *Babičky*. I když tvorba B. Němcové je provázána určitou romantickou koncepcí světa, světa, kde rozpory se smírují nebo neexistují, nelze jednoznačně tvrdit, že podává romantický obraz lidu. Právě naopak, v jejím hodnocení lidu se projevují již realistické tendence. Její styk s venkovským lidem, studium jeho života, vlastní zkušenosti, to vše se projevuje v celém jejím díle, např. v „Obrazech ze života“, především ovšem v *Babičce*.¹⁹

Síla realismu B. Němcové spočívá v tom, že představila babičku historicky pravdivě, že v ní, prosté ženě, ukázala zdravé síly lidu, aniž by přitom pouze objektivisticky popisovala lid. *Ne tedy romantické zobrazení lidu, jak se domnívá Bláha, ale zobra-*

¹⁸ Jsou to např. Alfredo Niceforo ve spise *Les classes pauvres*, Rudolf Franzl, *Veřejný život* a jiné.

¹⁹ V Dějinách české literatury, sv. II., str. 582, se uvádí: „Němcová byla nucena stále častěji si uvědomovat, že obrozenecká představa venkovského lidu jako nediferencovaného celku neodpovídá skutečnosti. Sociální protiklady mezi sedláky a chalupníky vystupovaly stále ostřeji do popředí a každý pravdivý obraz soustředěný k vesnici jako celku musel k nim přihlížet. Němcová však měla na mysli ty hodnoty venkovského života, které se mohly stát vzorem pro celou národní společnost, tj. pro obyvatelstvo měst, spja-

té zpravidla svým původem s venkovem, pro příslušníky drobné buržoazie i nově vznikajícího proletariátu. Předvedla svou babičku v rodině dcery ženy panského sloužícího, v prostředí odlišujícím se od života na vesnici. Tato situace umožňovala stálou konfrontaci babičky člověka typicky lidového s jinými vrstvami obyvatelstva, ba dokonce i s představiteli nejmocnější třídy, se šlechtou... Metoda konfrontace umožňuje uvědomovat si osobitost babičky, stálost jejího vztahu k životu, který není projevem jen její individuální povahy, ale především projevem kolektivních vlastností lidu“ (podtrženo námi).

zení venkovského lidu jako společenské reality, zobrazení lidu, který je schopen sehrát důležitou úlohu v boji za demokratické ideály z roku 1848.

Bláha pochopitelně nebyl marxistickým filosofem a jestliže uvádí jako příklad romantického idealizování lidu právě tvorbu Němcové, vychází z běžného tehdy pojetí literárních historiků, které bylo u nás rozšířeno ještě po r. 1945. Ale i jako sociolog, který se zamýšlí nad historickým vývojem lidu, mohl citlivěji přistupovat k literárnímu zobrazení života lidu a nepřijímat nekriticky (právě proto, že byl sociolog a dělal si nárok na vědecké postižení lidu) tehdy běžné, v podstatě nevědecké hodnocení.

Druhým extrémem v zobrazování lidu, který Bláha uvádí, je naturalismus. Jestliže romantismus líčí lid v těch nejrůznějších barvách, pak naturalismus postupuje právě opačně, lid je kreslen ve své hrubosti, podlosti, krutosti a u některých představitelů naturalismu až zrůdně. Jako příklad uvádí Bláha literární práce Balzaca a Zoly. Do protikladu staví Vergilia a Balzaca. Tento protiklad je hodně násilný, naprosto nebere v úvahu podstatnou rozdílnost epoch, v níž tito básníci svůj obraz lidu tvořili.

Není to Bláhův vlastní názor, Bláha zde přejímá z práce Emile de St. Aubana *L'idée sociale. au théâtre*, str. 341, který píše o lidu: „Buď byl kreslen příliš růžově, buď příliš černě. Buď lichocen, buď karikatura, ne však věrný portrét. Buď roztomilá chiméra, nebo cynické znetvoření, idyla, nebo špína, Virgil neb Balzac, ekloga neb těžký, hrůzný sen. Sedláci, kteří voní růžemi nebo zapáchají hnojem.... Rozhoduje tendence a výsledek je buď selanka nebo krutá bestiálnost. Země je buď anglickým parkem nebo stokou; ale skoro nikdy není zemí, tj. plodnou hlinou, jež plodí bohaté žně.“

Totéž, co platí o Vergiliovi a Balzacovi, tj. především nehistorický Bláhův přístup k nim, lze říci, že platí i o Zolovi. Zolovo pojetí lidu mělo složité sociální a umělecké podmínky. Zola vytvářel svůj obraz městského a venkovského lidu jako obraz jedné z vrstev francouzské společnosti, kterou analyzoval, a uplatňoval tedy i v tomto směru své celkové názory. To znamená, že psal pravdivě, že usiloval o to nezkrášlovat, nepřikrášlovat, zachycovat prostě lid takovým, jakým v současné

chvíli opravdu je. V předmluvě k jedné ze svých prací, kterou věnoval hlavně lidu (pařížskému), k románu *Zabiják*, Zola píše, že jeho román „je dílo pravdy, první román o lidu, který nelze a voní lidem... mé jediná osoby nejsou špatny, toliko nevědomy a zkaženy ovzduším hrubé práce a bídy, ve které žijí.“

V 70. a 80. letech minulého století, kdy Zolovy práce vycházely, byla část francouzské i světové veřejnosti Zolovými knihami pobouřena a charakterizovala je jako nemravné. Nic to však neměnilo na tom, že Zolovy romány byly nesený touhou říci maximální pravdu o přítomnosti a že Zola byl jedním z prvních autorů vůbec, kteří zobrazili literárně život venkovského lidu i skutečné podmínky, v nichž žil tehdy proletariát.

Je zajímavé, že v 90. letech ostře negativní stanovisko k Zolově dílu, jako celku, vyslovil mimo jiné u nás i Masaryk, který tehdy přímo protestoval proti Zolovu demystifikujícímu způsobu zobrazování současnosti. Masaryk tehdy především kritizuje Zolovu zásadu, že ze spisovatelů bude největší ne ten, kdo usiluje o polepsení člověčenstva, ale ten, kdo mu ukazuje, jaké je. Tato Zolova zásada byla totiž v naprostém rozporu s Masarykovým přesvědčením, že současnou skutečnost je třeba *ne změnit, ale vylepšit*.

Literatura se však neomezovala na zobrazování venkovského lidu; tak, jak postupně vstupuje na scénu dějin dělnická třída, objevuje se také v literatuře lidový typ dělnický, městský proletář. Také typ dělnického lidu je v literatuře podle Bláhy představován v zidealizované podobě, ve zbarvení spíše citovém (a i zde uvádí nesrovnatelné příklady, z našich spisovatelů uvádí např. Máchu a hned vedle něho s ním Nerudu, Arbesa, Majerovou). *Závažnější však je, že i v socialistické teorii, podle tvrzení Bláhy, je dělník dělníkem idealizovaný.*

„Marx a Engels se svým historickým materialismem a se svým proletářským humanismem, vycházejícím od Feuerbachova reálného humanismu, znamenají vlastně *zbožnění dělnické třídy*. Novější literatura socialistická, zvláště H. de Man, Dubreuil, Brémond, Hermes, blíží se již k problému poněkud střízlivěji.“²⁰

²⁰ Tamtéž, str. 13.

Podobný názor vyslovil Bláha také ve své práci *Sociologie sedláka a dělníka*: „Marx, Lasalle i Engels byli výborní doboví i společenští psychologové. Dovedli temné kolektivní touze dělnické vrstvy, vystupující na dějinnou scénu a žádající zlidštění, dát filosofické zjasnění a zavrchnení. Dali jí názor osvětový a dali jí etiku, názor mravní. Velikost jejich pokusu a ovšem i úspěchu záleží v tom, že i ekonomickým materialismem i feuerbachovským humanismem dovedli navázat na to nejživoucnější, co bylo v té vrstvě, na její materiální, třídní zájmy. Dělnictvo je základ společnosti, stejně jako hospodářské poměry, symbol dělnické třídy, jsou základem vši společenské ideologie. Má-li být co uctíváno a zbožněno, je to proletářství. Odtud proletářský humanismus. Vše se tímto názorem proletářství dává a nic se od něho nežádá, zato vše od vrstev ostatních. Neboť, jestliže společenským děním vládnou přísné zákony, jež železným krokem spějí ke katastrofickému okamžiku, kdy dosavadní nespravedlivá rovnováha bude zvrácena a vědecká moc se ocitne v rukou proletářstva, tedy tím je dána absoluce — aspoň tak tomu bylo rozuměno — ode všeho spolupracování na vývoji. Není třeba se přičiňovat, vše přijde samo od sebe. Tím bříme práce pocíťované tak těžce touto vrstvou, bylo s ní snáto. Proto tento názor tak působil ve vrstvách vysílených, že učil spoléhat na objektivní zákony a že zbavoval úsilí, jež žádá soustředění sil obětí.“²¹

Z těchto dvou ukázek (a bylo by samozřejmě možné uvést jich mnohem více) je jasné, jaký měl Bláha názor na marxismus a jak znal marxismus. Aniž by se pokoušel nějak dokázat, ocitovat názory Marxe nebo Engelse o dělnické třídě, přejímá běžné názory kritiků marxismu o tom, že marxisté zbožnili dělnickou třídu. Postupuje tak obvyklou metodou mnoha buržoazních sociologů, kteří se vydávají za objektivní, skutečně vědecké badatele (u nás třeba Masaryk ve své *Otázce sociální*), kteří podávají „přísně vědeckou kritiku“ marxismu. Celá jejich „objektivnost“ spočívá v tom, že si nejprve marxismus přizpůsobí svým představám, nebo že za mar-

xismus vydávají jeho revizionistická nebo dogmatická zkreslení a ty pak citují nebo vyvracejí. Bláha však ani necituje, protože by pochopitelně žádný příhodný citát ze spisů Marxe nebo Engelse uvést nemohl, právě naopak.²²

Je obecně známo, že zakladatelé marxismu si dělnickou třídu nikterak neidealizovali, ani ji nezbožňovali. Byli si vědomi kladů, ale také záporů dělnické třídy a nikterak je nezakrývali. Bláha, jako mnoho jiných, zaměňuje uznání historické úlohy proletariátu, kterou vědecky objasnili Marx a Engels, se zbožněním. Utopický socialismus odpovídal na tuto otázku chybně právě proto, že nechápal dějinnou úlohu proletariátu. (A také ji tehdy nemohl v podstatě pochopit). Dělnickou třídu považoval jen za nejubožejší a nejvíce trpící třídu, jejíž postavení musí být zlepšeno. Představitelé utopického socialismu neviděli však, že změnu tohoto postavení dělnické třídy a tím i změnu celé společnosti nemůže udělat nikdo jiný, než sám proletariát. Spoléhali na takzvané vyšší vrstvy, na vzdělanější, osvětenější společenské skupiny. U proletariátu zdůrazňovali jeho nevzdělanost, neschopnost vést společnost.

Podobné názory hlásal i Bláha, pro kterého je dělnická třída nevzdělaná, a to je jeden z důvodů, proč nemůže hrát rozhodující úlohu ve společnosti. Je pochopitelné, že příslušníci dělnické třídy neměli možnost, právě proto, že byli připoutáni k těžké vysilující fyzické práci, osvojit si vzdělání, neměli možnost seznamovat se s vědeckými poznatky a jejich názory, i na své vlastní postavení ve společnosti, byli často v zajetí idealistické, nevědecké teorie. Je známo, že dělnické hnutí ve svých začátcích podléhalo různým iluzím. Zásluha Marxe a Engelse byla právě v tom, že vystoupili proti těmto iluzím, místo utopického socialismu vypracovali vědecký světový názor, objevili světodějnou úlohu dělnické třídy. Již ve *Svaté rodině* vyslovili Marx a Engels závažnou tezi o rozhodující úloze lidových mas v dějinách. Na přímou výtku „kritických kritiků“, bratři Bauerů a jejich stoupenců, sdružených kolem listu *Allgemeine Literatur-Zeitung* (kteří se domnívali, že jen vyvolené osob-

²¹ I. A. Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka*, Praha 1937, str. 59.

²² Je s podivem, že touto „metodou“ pracují i dnešní kritikové marxismu a tak vyvracejí — po kolikáté už? — „marxismus“.

nosti jsou tvůrci dějin a proletariát že je jen pasivním materiálem), že Marx a Engels považují proletariát za bohy, zakladatele světového názoru, odpověděli: „... jestliže socialističtí spisovatelé připisují proletariátu tuto světodějnou úlohu, není to vůbec proto, jak nám namlouvá kritická kritika, že považují proletáře za bohy. Spíše naopak. Protože ve vyvinutém proletariátu je prakticky dovršena abstrakce od veškeré lidskosti, i od zdání lidskosti, protože v životních podmínkách jsou shrnuty všechny životní podmínky dnešní společnosti, v nejnelidštějším vyvrcholení, protože v něm člověk ztratil sám sebe, ale zároveň si nejen teoreticky uvědomil tuto ztrátu, nýbrž je také naprosto neodbytnou nouzí — praktickým výrazem *nutnosti*, kterou již nelze odvrátit ani zastřít, přímo donucen *bouřit se* proti této nelidskosti, proto proletariát může a musí sám sebe osvobodit, aniž zruší sám své vlastní životní podmínky. A nemůže zrušit své vlastní životní podmínky, aniž zruší všechny nelidské životní podmínky dnešní společnosti, jejichž souhrnem je jeho situace. Nadarmo neprochází tvrdou, ale zocelující školou *práce*. Nejde o to, co si zatím ten či onen proletář nebo dokonce celý proletariát *představuje* jako cíl. Jde o to, *co proletariát je* a co ve shodě s tímto *bytím* bude historicky nucen dělat. Jeho cíl, a jeho dějinný čin je jasně a neodvolatelně předznamenán v jeho vlastní životní situaci i v celé organizaci dnešní buržoazní společnosti. Není třeba šířit se zde o tom, že veliká část francouzského a anglického proletariátu si už svou dějinnou úlohu *uvědomuje* a neustále pracuje na tom, aby toto vědomí nabylo úplné jasnosti.“²³

Takových průkazných míst, ze kterých je jasné, že výtky, které uděluje marxismu I. A. Bláha, nejsou nikterak nové a že byly dávno vyvráceny, bychom mohli přinést více. Z uvedeného je také patrné, jak neopodstatněné je tvrzení, že od proletářů se nic nežadá, zato že ostatní vrstvy musí dát vše.

Stejně marně by Bláha hledal v Marxových a Engelsových spisech a vůbec v celé marxistické literatuře tvrzení, že

společenské zákony vyřeší vše samy, „že není třeba se přičiňovat, vše přijde samo od sebe“. Toto zaměňování vulgárního materialismu za materialismus historický není nějakou novinkou. A i ještě dnes se s ním setkáváme. Někteří buržoazní sociologové a historiografové se marně snaží dokázat, že marxismus odporuje sám sobě. Buď působí společenské zákony a pak se vývoj společnosti děje sám o sobě, není třeba organizovat žádná politická hnutí, není třeba rozvíjet aktivitu lidu k tomu, aby byl nastolen nový společenský řád. Přijde sám o sobě s železnou nutností. Nebo takové společenské zákony neexistují a pak je třeba budovat politickou stranu.

Tito autoři (např. W. Theimer) zaměňují marxistické pojetí determinismu za mechanické pojetí, nebo naopak popírají determinismus, popírají objektivní společenskou zákonitost (např. R. K. Popper). Anglický sociolog K. Ferner ve své knize *Materiálistická koncepte dějin* píše o tom, že kdyby socialismus byl skutečně nevyhnutelný a byl příštím stadiem ve vývoji společnosti, nebylo by zapotřebí socialistické teorie a ještě méně socialistické strany. „Nikdo nezakládá stranu, aby uskutečnil jaro a léto.“²⁴

I tuto kritiku Marx předvídal a ukázal na to, že společenské zákony mohou působit jen prostřednictvím lidí, prostřednictvím jejich činnosti, odmítl „zbožnění“ jakýchkoliv sociologických abstrakcí.

„Dějiny nedělají *nic*, nemají *žádné* nemírné bohatství, neprobojovávají žádné boje. To všechno dělá, má a probojovává člověk, skutečný živý člověk; není to tak, že by dějiny používaly člověka jako prostředku k dosažení *svých* cílů — jako by byly nějakou zvláštní osobou, ne, dějiny nejsou *ničím* jiným, než činností člověka, který sleduje své cíle.“²⁵

V další části stati *Problém lidu* Bláha zkoumá, z jakých stránek se buržoazní věda zmocňuje problematiky lidu. Jednotlivé vědní disciplíny všimají si pouze jednotlivých stránek lidu, přesto však např. lingvistika, etnografie, literatura a jiné vědní obory shromažďují tak materiál pro sociologické řešení lidu. Bláha poukazuje na největší nedostatky, které se vyskytují.

²³ Marx - Engels, spisy 2, str. 51.

²⁴ Proti podobným názorům Stämmlera vy-

stupoval Plechanov, viz *Vybrané fil. spisy*, sv. II., 1960, str. 282 a další.

²⁵ Viz Marx - Engels, *Spisy* 2, str. 111.

Jsou to: zaměňování jedné části lidu – lidu venkovského – za všechen lid, metoda zkoumání je většinou pouhý popis, pěstuje se jakýsi „přírodopis lidu“. Pokouší se nastínit, jak a v čem by měla sociologie pomoci jednotlivým speciálním vědám a naopak. Na konkrétních případech ukazuje, jak velmi plodné by bylo využít pojmu „sociální situace“ pro etnografické zkoumání. Kroj, lidová řeč, lidová píseň atd., to všechno by bylo zkoumáno také sociologicky a přineslo by to užitek oběma vědním disciplínám, upřesnil by se pojem lid. Zastavme se stručně u tohoto vztahu.

Domníváme se, že je správné vidět vzájemnou možnost spolupráce konkrétních společenských věd s obecnou společenskou vědou jako je buržoazní sociologie. Ovšem, není-li jasné, co je to lid, není-li tedy vyjasněn obecný pojem, se kterým se potom pracuje, nemůže být ani jasné, co je a není např. lidová píseň, lidová tvořivost atd.

To se plně projevilo např. u nás v diskusi, co je a co není lidová píseň. Bláha se o tom zmiňuje, podrobnější výklad těchto otázek podává B. Václavek jednak ve statí uveřejněné v Sociologické revui věnované *Problému lidu* (1940, č. 1–2), jednak ve svém habilitačním spisu *Pisemnictví a lidová tradice*.

V souvislosti s tímto vztahem zkoumá Bláha *vztah lidu ke společnosti*. Společnost je jevem širším, lid je součástí (i když podstatnou a rozhodující součástí) společnosti. Funkce lidu jsou dány určitou sociální situací (jde tedy o konkrétně historický přístup), nelze je bez vztahu k sociální situaci pochopit. Co je pro Bláhu sociální situace? V nejširším slova smyslu je pro něj sociální situace konstelací všech podmínek a okolností, v nichž určitá společnost v určitém období svého vývoje žije. „Sociologie nezkoumá člověka jako individuum, nýbrž jako sociální druh, zaujímají ji především jevy lidské „sdruženosti“, lidského „zespolečenštění“ a současně i podmínky a výtvořiny tohoto „zespolečenštění“. Při takovém zkoumání pojem sociální situace má velký význam. Když se octne pohromadě více či mnoho lidských jedinců a k tomu „pohromadě bytí“ s bytostmi sobě podobnými, je jedinec nutkán

základním lidským pudem, pudem družnosti (Aristoteles říká, že člověk je zoon politikon), vznikne celá řada společenských potřeb – říkáme jinak *sociálních situací* – (podtrženo námi), jež nutkají tyto jedince, aby z toho mnohého vytvořili jedno, aby z toho chaosu, z toho „vedle sebe bytí“ mnohých lidských jedinců vytvořili řád...“²⁶

„Projevy hmotné a duchovní kultury lidu nejsou něčím osamoceným, jsou jen článkem dění, jež na jedné straně je determinováno mentalitou lidu, psychickou strukturou lidu, na druhé straně probíhá pod normami sociální struktury, sociální situace.“²⁷

Z této úvahy je zřejmé, že Bláhovi, postupoval-li tímto způsobem – a o to se snažil – není lid něčím stálým, neměnným, ale ani také něčím pasívním, nýbrž že je živým organismem, že se nutně vyvíjí spolu s celou společností, a v tomto vývoji je činitelem aktivním, rozhodujícím. On to je, který svou činností, především výrobní činností, pohání vývoj lidské společnosti (a tím i sama sebe) neustále kupředu. Bláha však tak důsledně nepostupuje; jeho závěry (byť i zde do určité míry koriguje svá dřívější pozorování a tvrzení jsou takové: mentalita lidu je formována společenským prostředím, je jím rozvíjena, a naopak.

„I lid je jistě živel tvořivý – to je ostatně otázka, jež stálým pozorováním a šetrným znovu a znovu musí být ověřována – vždyť, když říkáme organicko-psychické ustrojení lidu, říkáme zároveň, že tu běží o život a život je vždy činitel tvořivý. Běží jen o stupeň, či o míru této tvořivosti a ovšem běží i o to, zjistit, zda v lidu nezůstává mnoho tvořivých sil jen ve stavu latentním, jen ve stavu potenciality, právě proto, že lid je snad především z toho důvodu lidem, že se mu nedostalo dosti příznivých podmínek sociálních (zvláště hospodářských, hygienických, osvětových a vůbec kulturních), aby tato potencialita mohla se stát plně aktuální, aby se mohla plně projevit a že v důsledcích toho zůstal spíše pasívním než aktivním, spíše organizovaným než organizujícím.“²⁸

Zde Bláha správně naráží na to, že je třeba prozkoumat, proč je lid (dodejme

²⁶ Jak se dívat sociologicky na život, str. 9.

²⁷ *Problém lidu*, str. 21.

²⁸ Tamtéž, str. 9.

k tomu v určitých oblastech, především v oblasti nadvahy) živlem převážně pasivním. Marxismus na tuto otázku dávno odpověděl, komunistické strany ve všech zemích a také u nás, teoreticky i prakticky ukazovaly lidu cestu, jak se dostat z tohoto postavení. Není to jiná cesta než ta, kterou Bláha odmítá, odstranění vykořisťovatelů, vyvlastnění vyvlastňovatelů, definitivní odstranění vykořisťování člověka člověkem. Přesto však vývoj Bláhových názorů je patrný (srovnáme-li toto pojetí lidu s jeho pojetím z let dvacátých) především v tom, že připouští tvorivost lidu a že se pokouší najít zábrany, které brzdí uplatnění lidu ve všech oblastech lidské činnosti. Bláha si znovu klade otázku „Co tedy rozumět lidem a proč se lid jeví jako *spíše* (podtrženo námi) živél organizovaný než organizující.“²⁹ Jak odpovídá?

1. *Odmítá chápat lid jako pojem geografický.* Termín „geografický pojem lidu“ označuje lid žijící v určité uzavřené geografické oblasti (např. jen venkovské). Toto odmítnutí je jistě správné, i argument, který Bláha uvádí, že totiž pozorováním lze zjistit velmi snadno, že příslušníci vrstvy lidové jsou rozptýleni v různém geografickém prostředí, třebaže po celém státním nebo národním území. Pokud připouští vliv geografického prostředí, pak pouze na dotváření lidové povahy.

2. *Odmítá chápat pojem lidu jen jako termín biologický.* Lid se v takovémto biologickém pojetí chápe jako určitá vrstva společnosti, které je biologicky na nižším vývojovém stupni (např. špatná dědičnost atd., tím vlastně do určité míry odmítá ztotožňování davu s lidem). Lid představuje v tomto pojetí „nižší rasu“, proti „rase vyvolených“, proti „nadlidem“. Bláha správně uvádí: „Jestliže mnozí, kteří se narodili v lidové vrstvě, neprošli výše na sociální stupnici, není to vinou špatné dědičnosti, nýbrž vinou nepříznivých podmínek sociálních (zvláště hospodářských).“³⁰

3. *Ze znaků sociologických uvádí nejprve význam determinujícího činitele hospodářského.* Píše (aniž by blíže označil), že někteří badatelé uvádějí tento znak za podstatný. S tím polemizuje. Zajímavé jsou

argumenty, jaké proti tomuto znaku uvádí.

„Venkovský učitel, mnohý městský úředník, spisovatel, umělec, nalézají se často na nižší hmotné úrovni než sedlák a nepokládají se (ani nejsou pokládáni) za lid, nýbrž za „pány“. Naproti tomu zámožný sedlák, dobře situovaný městský dělník i přes svou vyšší hmotnou úroveň přece jen se pokládají — a jsou pokládáni — za lid. Pojem lidu není určen tedy jen znaky hospodářskými, třebaže ovšem tato hospodářská podmíněnost je důležitá a je často vážnou zábranou, aby z příslušníků lidu se stal „pán“. Ale jest jen jednou z podmínek a nikoli nejpodstatnější.“³¹

Pod hospodářským činitelem chápe majetkové rozdíly, rozdíly v příjmech. Správně si uvědomuje, že tyto rozdíly nemohou hrát rozhodující úlohu. Argumentace, kterou však uvádí, není dostatečná, ani nevyvrací marxistické pojetí. Nelze přece brát za kritérium např. to, co si o sobě jednotlivec nebo i celá skupina myslí. To je subjektivistické kritérium. Jestliže se někdo pokládá za příslušníka lidu, pak to ještě neznámá, že jím skutečně je, a naopak. Kdybychom přijali toto hledisko, pak je vyloučeno jakékoliv *objektivní*, vědecké zkoumání. Jiné argumenty však Bláha neuvádí. Vůbec mu uniká, že hospodářským hlediskem rozumí se u některých autorů (a právě u marxismu) hledisko ekonomické a tu pochopitelně o výši důchodů nejde. V ekonomickém smyslu je pro marxismus lid souhrnem výrobců, respektive všech, kdož se podílejí na procesu výroby, ať již přímo, či zprostředkovaně. Lid plní — vzato z ekonomického aspektu — základní výrobní funkce společnosti. Společnost, její existence, i její další vývoj (to znamená vývoj i existence lidu) by byl bez této elementární hospodářské činnosti lidu nemyslitelný.

4. *Také politickou determinitu odmítá.* V té podobě, jak ji interpretuje, odmítá ji do určité míry právem (i když i v tomto pojetí byl lid tehdy právě u nás zbaven základních politických práv, rozhodovalo se o lidu jménem lidu, ale ve skutečnosti bez lidu). Lid jako pojem politický je pro Bláhu označení té politické

²⁹ Tamtéž, str. 21.

³⁰ Tamtéž, str. 21.

³¹ Tamtéž, str. 22.

kategorie, která je vyloučena z vlastnění politických práv. Bláha se domnívá, že tato determinanta nepřichází v úvahu, protože „Zvláště v dnešní společnosti právně mocenské uspořádání společnosti činí každého dospělého jedince, bez rozdílu pohlaví, zdrojem mocenského výkonu.“³²

Jaký mocenský výkon měl lid v r. 1940 (kdy Bláha studii napsal)? Kdo bral práva lidu zakotvená např. v ústavě doopravdy? Vždyť sama česká buržoazie jednala v kritickém období Mnichova bez lidu a proti lidu. Když byla Československá republika smrtelně ohrožena hitlerovským fašismem, byla to česká buržoazie, která sama porušila práva ústavy a proti vůli lidu a v podstatě proti vůli velké většiny národa kapitulovala před fašismem. Politický aspekt lidu se však nevyčerpává v tom, zda má lid *formálně* právo či nikoliv. Jde především o to, že politický aspekt je určitým ekvivalentem základní ekonomické funkce lidu. V politickém aspektu je lid subjektem revolucí a pokrokových politických hnutí. Je neodmyslitelnou a základní součástí všech velkých revolučních hnutí (blíže o tom viz L. Hrzal, K. Mácha — Společnost, lid, jednotlivce, NPL 1963, str. 31 a další).

5. Jako další znaky přicházející v úvahu pro určení pojmu lid uvádí Bláha *povahu pracovní funkce a vzdělání*.

„Tyto dva znaky: povaha pracovní funkce a vzdělání, pokládáme za ústřední. K nim se zpravidla přidružuje i znak hospodářský (nižší hmotná úroveň). Výsledkem jejich spolupůsobení pak jest nižší civilizační úroveň této společenské vrstvy, která se nazývá lidem.“³³

Co rozumí Bláha znakem „povaha pracovní funkce“? Rozumí tím postavení jednotlivce i celé skupiny v hospodářské základně, pracovní zařazení. Podle toho rozoznává dvě velké skupiny pracujících, jednak ty, kteří pracují převážně fyzicky, dále ostatní, kteří pracují převážně duševně. Fyzicky pracující zahrnuje Bláha do vrstev lidových, ostatní duševně pracující zařazuje do vrstev „mimolidových“, do „pánů“. I když, jak sám uznává, toto dělení nevystačuje. V určitých situacích jsou lidem i duševně *pracující* a naopak. Je-li rozhodující pracovní funkce a úroveň

vzdělání, pak lidem jsou především ty skupiny společnosti, které pracují převážně fyzicky (tedy rolníci, dělníci, řemeslníci, různé skupiny zaměstnanců) a ti, kteří mají malé nebo žádné vzdělání. Pro tyto své dispozice je lid taková společenská skupina, která musí být organizována. Bláha sám si uvědomuje, že takovéto pojetí je příliš úzké a *proto pokládá rolnictvo a dělnictvo za jádro lidu, ne za všechny lid*. Kolem jádra se seskupují i další jedinci, kteří se nalézají v takové situaci, že představují jen po některých stránkách živelně organizovaný, po jiných, např. po stránce hospodářské, pracovní, jsou živelně aktivním-organizujícími.

Takový přístup k lidu umožňuje Bláhovi, aby správně určil jádro lidu, i když znaky, pomocí kterých k tomuto určení dospěl, nejsou spolehlivými, objektivními. Tak např. rozdělování na fyzicky a duševně pracující je značně zjednodušené měřítko a pro některé skupiny dělníků, kteří pracují na složitých strojích, nebo v takovém odvětví, kde se vyžadují poměrně značné znalosti, neplatí. Stejně tak lze těžko nazvat mechanickou práci některého úředníka nebo zaměstnance za duševní činnost. Zvláště s rozvojem mechanizace a automatizace výroby toto dělítko se stává stále více relativní. V socialistické společnosti, kde mizí ostrý protiklad mezi duševní a tělesnou prací, pak již vůbec toto kritérium nelze považovat za směrodatné.

Stejně problematickým se stává znak, který Bláha pokládá za ústřední, tj. vzdělání. Již rozvoj kapitalistické společnosti vedl k tomu, že rostoucí průmysl potřeboval mít vzdělaného dělníka. Úroveň vzdělanosti neustále rostla a roste. V socialistické společnosti pak je vzdělání přístupné všem, stává se obecným požadavkem. Společnost se stará nejen o to, aby všichni občané měli základní vzdělání, ale podporuje všemi prostředky vzdělání odborné a vyšší.

Tyto znaky nejsou tedy obecně platné, měly své oprávnění (a to pouze do určité míry) v třídní společnosti, za socialismu jich však nelze použít. Hlubšího osvětlení si také zaslouží pojmy *organizovaný a organizující*. Tyto pojmy s oblibou Bláha používá a jsou mu, vedle již uvedených znaků, rozhodujícími dělítky mezi tím, kdo

³² Tamtéž, str. 22.

³³ Viz tamtéž, str. 23.

je a kdo není lid. Znaky lidu — to je podle Bláhy — pasivita, organizovanost a neschopnost organizovat. Lid je pouhým objektem někoho jiného, toho, kdo není lidem. Složitý vztah objekt — subjekt v dějinném procesu vykládá Bláha zjednodušeně, jako kdyby lid byl jen pasivní objekt, kdežto činný subjekt, to jsou vrstvy „mimolidové“, „páni“.

Abychom mohli odpovědět na otázku „pasivity“ a „aktivity“ lidu, je nejprve třeba pochopit, že lid je jak objekt, tak subjekt v dějinách, lid je jak veden, organizován, tak je také vedoucím a organizujícím činitelem. Vystupuje nám zde několik rovin vztahů. Za prvé je tu rozpor mezi tou částí obyvatelstva, která v určitém historickém období, v určité zemi tvoří lid, a těmi, kteří tvoří mimolidové vrstvy. Tento rozpor je zpravidla v antagonistické společnosti rozpořem antagonističtým. Při jeho řešení nejde o vztah „pasivní“ — „aktivní“. Právě zde je zpravidla lid aktivní, je to lid, který se snaží zbavit se svého „pána“. Lid zde vystupuje jako subjektivní činitel v revolučních hnutích. Současně však tentýž lid, zkoumán z hlediska vztahu lid a vedoucí činitelé lidu, je činitelem organizovaným, vedeným. Vždyť žádné revoluční hnutí se neobešlo bez vůdců, bez vedoucích činitelů. Lid v revolucích, byť je jeho činnost převážně bořivá, současně tvoří, je tvůrcem nového pořádku. Je pravda, že tato skutečnost vystupuje do popředí především v revolucích, jinak se jeví lid jako činitel pasivní, kdežto mimolidové vrstvy jsou zpravidla vládnoucí a v tomto smyslu tedy jsou vrstvou „aktivní“ a „organizující“. Jinak je tomu v základně, především v rozvoji výroby. Tam je lid vždy aktivním činitelem, i když je jeho činnost vedena, organizována. Je nejen objektem, ale vždy také subjektem výroby. Je součástí výrobních sil, ale je současně tvůrcem výrobních sil, je objektem, ale i tvůrcem výrobních vztahů. Ve výrobě jde přitom vždy o vědomou činnost (na rozdíl od instinktivní činnosti zvířat), *vždy jde o tvorbu dějin*, ať již si to jednotlivé vrstvy lidu uvědomují či nikoli. Kvalitativně nově vystupuje tato stránka lidu v období přechodu od kapitalismu k socialismu, zvláště pak v socialistické společnosti. Tam toto kritérium (aktivní — pasivní, organizující — organizovaný) má zcela jiný charakter. Lid má rozhodující úlohu jak

v základně, tak také v nadstavbě. Z uvedeného je zřejmé, že úloha lidu v dějinách (jeho aktivita či pasivita, organizovanost či vedení) se neustále mění, vyvíjí. S rozvojem výrobních sil, se změnou výrobních vztahů, mění se i postavení lidu ve společnosti.

Tuto skutečnost si Bláha do určité míry uvědomuje. Uvádí, že zvláště od r. 1789 vystupuje lid jako činitel mocenský na dějinném jevišti. Poukazuje však především na meze tohoto působení.

„Prakticky to byla mocenská bezmocná. Prostě proto, že problém moci je velmi složitý. Že moc má nejen svou stránku právně politickou, ale i hospodářskou, intelektuální a mravní (a snad i estetickou). Panství ve smyslu právně politickém, bez doprovodu zvláštní složky hospodářské a intelektuální znamená prakticky vlastně nevolnictví, bezmocnost. Prostě proto, že ti, kdož jsou hospodářsky bezmocní, musí sloužit hospodářsky mocným. Prostě proto, že ti, kteří jsou neuvědomělí, stávají se snadno kořistí chytrých vzdělanců. A tak protiklad lid — páni, jest často zároveň protikladem moc — bezmocnost.“ Bláha zde vychází ze zkušenosti Československé buržoazní republiky. Vždyť ta také měla v ústavě, že všechna moc pochází z lidu a je pro lid. Všude se hovořilo o lidu. Lid však právě proto, že neměl především žádnou moc hospodářskou, nemohl plně uplatnit ani svou moc politickou. Také otázka uvědomělosti lidu je velmi důležitá. Lid se stal skutečnou silou až tehdy, kdy se jeho živelné jednání změnilo v jednání uvědomělé. Dokud panovala v lidovém hnutí, zvláště v jeho nejrevolučnější složce, v dělnické třídě, živelnost, dotud jeho akce zpravidla ztroskotaly. Marxismus nahradil postupně živelnost uvědomělostí, utopistické sny vědeckou teorií, dal dělnickému hnutí a tím všemu lidu vědecký světový názor, revoluční stranu, ukázal lidu cestu k vítězství. Z bezmocného lidu se stal lid uvědomělý, mocný.

Protiklad lid — páni, v podobě moc — bezmocnost, tak, jak jej Bláha řeší, je zajímavý ještě proto, že zde Bláha snad poprvé neklade do protikladu lid a inteligenci, ale naopak zahrnuje inteligenci do lidu. Uvědomuje si totiž, že postavení inteligence ve vztahu moc — bezmocnost je vlastně postavení podobné tomu, jaké mají jiné skupiny uvnitř lidu. Jistě nejde o ce-

lou inteligenci, protože špičky inteligence spjaté s buržoazií mají jiné postavení než rozhodující část inteligence, která pochází ze středních vrstev. Ta je vykořisťována a stejně „bezmocná“, (použijeme-li tohoto nepřesného výrazu, protože lid není bezmocný v tom smyslu, že by nemohl nic dělat, ale v tom smyslu, že se nepodílí na moci) jako ostatní lid.

„Tento protiklad moc – bezmocnost může nabýt ještě jiné formy, totiž, že moc znamená to, co představuje v určité společnosti a ve světě vůbec malou menšinu hospodářsky mocných, určujících zároveň, třeba nepřímou, politické směrnice společnosti, a že v táboře bezmocnosti nalézá se jednak velká armáda hospodářsky bezmocných a jednak množství těch, kteří ve společnosti představují moc intelektuální, estetickou a mravní a že osudy těchto milionů bezmocných, kteří všichni v této souvislosti jsou též nazýváni a nazývají se lidem, jsou mučeni děsem a hněvem bezmocného dobra nad tím, že musí – právě pro svou bezmocnost – připouštět, aby se svět choval hrubě ke všemu co milují.“³⁴ (podtrženo námi).

Velmi ostře také Bláha staví proti sobě pracující lid (včetně inteligence) a příživnické vrstvy, které žijí z práce lidu.³⁵ Hlavní nedostatek současné společnosti vidí ve vedení lidu.

„Problém je právě v tom vedení. Viděli jsme v posledním století různé formy tohoto vedení. Když zkoumáme dosavadní historické pokusy o vedení lidu a skrze lid o vedení společnosti, vidíme, že to bylo vedení romantické, neodpovídající zákonům společenského dění. Ve společnosti se nikdy nedá natrvalo uspět, funguje-li se proti zákonům společenského dění... Dosavadní typy vedení neodpovídaly těmto poznatkům a z nich vyvozeným praktickým požadavkům... Tak se stalo, že lid byl veden ne k cílům blaha společenského, ba ani ne k cílům blaha vlastního, nýbrž, že sloužil jen cílům blaha vrstvy privilegované... Funkce vedení spočívá právě v tom, ne aby se dělalo ze strany vedení to, co si lid přeje, nýbrž dokázat, aby lid dělal to, co si má přát. Ale kdyby se dělala bilance toho, jak si počínaly některé

orgány, či činitelé pověřeni vedením lidu (např. politické strany, tisk, radio, kino atd.), tedy by se mohlo zdát, jako by si lid přál, aby národ byl rozdělen na rozvášněné tábory, uvnitř nichž se denně provádějí popravy cti, dobrého jména, důstojnosti jedinců, kteří se neprovinili ničím jiným než tím, že náležejí do některého ze sousedních táborů; že si lid přeje, aby politické strany byly jakýmsi mocnými lokty, jež pomohou jedincům z lidu, případně celým skupinám, protlačit se k hromadě dobrých a znamenitých věcí, jež se nazývají obecným blahem a co nejvíce si z nich nabrat; že lid si přeje, aby mu v novinách byla zkřivována skutečnost, aby v nich vydrážděny byly jeho nejnížší vášně, že dychtí číst o vraždách, krádežích, zradách, hochštaplerech a nejroztodivnějších senzácích, že lid netouží po ničem více, než aby se dověděl nejsubtilnější podrobnosti o technice dobývání nedobytných pokladů, o nejúpornějším barvení nehtů a rtů, o zázračných krásách života, kde lidé nic nedělají, nečtou, nemají děti, nemají vážných problémů, nýbrž kde se jen baví.“³⁶

Uvedli jsme tento dlouhý citát proto, že jasně dokazuje, co musel napsat poctivý vědec, Masarykův žák, po 20 letech trvání buržoazní vlády v Československé republice. Je to obžaloba různých těch „stran lidu“ a „vlád lidu“, buržoazního tisku, rozhlasu, filmu, buržoazních politických praktik. Buržoazní republiku viděl tedy Bláha bez růžových brýlí. Nebyl ani bez naděje, pokud šlo o budoucnost. Právě proto, že se zabýval lidem, že znal lid, věřil v jeho síly, věřil v jeho konečné vítězství. Na závěr své studie napsal:

„Bude účinný pokus o nové vedení společnosti, vedení neromantické, vedení opravdu realistické, orientované vědecky, tj. opřené o poznání lidu, ale orientované i filosoficky, ve smyslu úsilí, aby skrze lid a s lidem dobro utajené v lidu, ale napříště ne už bezmocné, nýbrž rozvinuté, aktualizované, stalo se moci.“³⁷

Vezmeme-li v úvahu, že tento závěr napsal Bláha v roce 1940, je třeba ocenit jeho skutečný postoj i jeho předvídatost. Bláhovy názory na lid ukazují jasně, že vě-

³⁴ Tamtéž, str. 29.

³⁵ Bláha zde cituje z románu *Cizinci* od Claude Haughtona.

³⁶ Tamtéž, str. 30.

³⁷ Tamtéž, str. 31.

dec, který usiluje o skutečně objektivní výsledky svého zkoumání, může i přes své idealistické zaměření dospět k jednotlivým

cenným výsledkům, nemůže však postihnout celý zkoumaný objekt v jeho konkrétně historickém vývoji.³⁸

³⁸ Po osvobození vyšla práce I. Bláhy, *Problém lidu* (v r. 1947) beze změny, pouze poslední část Bláha upravil. Tato úprava ukazuje na jeho pozitivní vývoj k vědeckému světovému názoru. Bláha píše: „Dnes se činí nový pokus o vedení lidu a skrze lid o vedení společnosti. Pokus neskonale vážnější a významnější než kdy dříve. A to proto, že odpovědnost za úspěch tohoto pokusu je na vrstvách lidových samých a na jejich lidovém vedení, nikoli již na vrstvách vyšších. Lid sám je dnes v osudové historické zkoušce, zda-li se ve vládě a ve správě ve společnosti osvědčí. Je dnes činitelem aktivním a organizujícím, nejen už pasivním a organizovaným. To znamená, že tato velká dějinná situace poskytuje mu nejpříznivější podmínky, aby kladné a konstruktivní síly, dosud v něm latentní, mohly se plně projevit a

uplatnit. Nemusíme být v pochybnostech, zda se osvědčí, když je do této zkušební situace postaven.

Na ruském rozmachu technickém, vojenském i duchovně-mravním máme už předem potvrzeno, že společnost, která se svěří vedení lidu, může uspět. Běží dnes u nás jen o to, aby si lidové vedení bylo vědomo své nesmírné odpovědnosti a dále i aby tomuto úsilí nebyly kladeny v cestu zbytečné překážky pasívnosti, pochybovačnosti, nedůvěrou vrstev mimolidových, nýbrž aby bylo provázeno jejich pozitivní, i když kritickou a korigující spoluprací. Aby v tomto smyslu celý národ se stal lidem, což při sociální struktuře našeho státu není požadavkem odporujícím sociálním skutečností.

A. Bláha, *Problém lidu*, Praha 1947, str. 39–40.

**1. Východiskový bod: jednota teórie
a praxe**

V súvisi s rozvojom socialistickej spoločnosti a vynorením nových javov a problémov v spoločenských procesoch — a napokon aj v súvisi s tým, že stále vznikajú nové a nové vedné odbory — dostáva sa do popredia aj otázka marxistickej sociológie ako všeobecnej vedy o spoločnosti. Diskusie o týchto otázkach, najmä pokiaľ ide o vymedzenie samostatného predmetu sociológie, o jej pomer k iným vedám, predovšetkým k filozofii, historickému materializmu a vedeckému komunizmu, a konečne aj pokiaľ ide o určenie miesta sociológie v systéme alebo v teórii marxizmu-leninizmu, trvajú u nás i v zahraničí už dlhšie. O tomto probléme existuje už literatúra takmer neprehľadná. I keď nemožno povedať, že problém je aspoň relatívne vyriešený, jednako možno konštatovať, že *veci sa ďalej pohli* a že dnes medzi marxistami prevláda názor, že marxistická sociológia je potrebná. Ťažko se pozbaviť dojmu, že diskusie o marxistickej sociológii neraz sa rozbiehali akosi „na prázdno“ pre neujasnenosť niektorých pojmov, i pre zábrany, vyplývajúce z dogmaticky a absolutisticky chápaného vymedzenia jednotlivých vied a často sa zdalo, že sú to diskusie formalistické, jalové a zbytočné. No veci sa tak nemajú. Problémy nevznikajú preto, že si ich niekto vymýšľa, ale preto, že si to praktické potreby spoločenského života ako aj rozvoj teórie a jednotlivých vied vyžadujú.

Podľa mojej mienky, pre riešenie problému marxistickej sociológie je potrebné ujasniť si jej pomer k iným príbuzným spoločenským vedám v celkovom systéme marxizmu-leninizmu. Pritom samozrejme pomôže aj *historický prístup*, skúmanie rozličných filozofických úvah o povahe spoločenských javov, i proces vznikania a formovania buržoáznej sociológie a predovšetkým skúmanie zložitého rozvoja vznikania marxistickej teórie o spoločnosti

v rámci rozvoja niekoľkých vedných disciplín.

Vychádzajúc z *predbežnej definície* sociológie ako vedy o spoločnosti je jasné, že pri vymedzení jej predmetu a jej miesta v systéme marxizmu-leninizmu musíme postupovať z *hľadiska jednoty spoločenskej teórie a praxe*. Základné hľadisko Marxovo o filozofii a vede ako o organickej časti spoločensko-politického vývoja, o ich nielen poznávacej, ale aj pretváracjej funkcii, je nám tu východiskom. Jednota teórie a praxe znamená, že v spoločenskom živote sa v určitej hierarchii a vo vzájomnej závislosti prejavujú javy a prvky ekonomické, politické, kultúrne, technické, ideové a iné. V syntéze všetkých týchto, vo vyjadrení zákonitostí a zákonov prírodnospoločenských spočíva komplexnosť teórie marxizmu-leninizmu.

Z dialektiky vzťahu medzi teóriou a praxou vznikajú aj problémy, ktoré sa týkajú pomeru medzi rôznymi spoločenskými vedami, prípadne aj otázky týkajúce sa ďalších, hraničných vied.

Marxistické spoločenské vedy vyznačujú úsilie po *vystihovaní zákonitostí objektívnej skutočnosti spolu s úsilím aplikovať vedecké poznatky do praxe*. V čom spočíva dialektika tohto vzťahu — teórie a praxe? V tom, že a) v historicky a spoločensky determinujúcom pôsobení prax ide vždy pred teóriou; b) logicky a pri riešení konkrétnych úloh (napr. v ekonomickom plánovaní) teória predchádza prax.

Teória sa rozvíjala vždy z potrieb života, praxe, z nových nevyriešených problémov, ktoré prinášala skúsenosť. Teória odzrkadľuje, nie pasívne, prax, jej stav a dynamiku, tendencie a perspektívu. Pri nerešpektovaní dialektickej jednoty teórie a praxe hrozí v *podstate* dvojaké nebezpečenstvo: a) *jednostranné* prevládanie teórie, skostnatenie poznatkov a poučiek môže viesť k umŕtveniu aktívnych spoločenských síl, k deformáciám vývoja, dogmatizmu, voluntarizmu a subjektivismu; b)

jednostranné prevládanie praxe, jej ustrnutie a odtéoretizovanie môže zapríčiniť teoretické a ideologické kolísanie, môže viesť k oportunistickým a revizionistickým tendenciám.

Toto sú však *dva extrémne prípady*, keď zanedbávanie vedeckých poznatkov v spojitosti s politickou praxou môže viesť k uvedeným deformáciám v teórii i praxi spoločenského života.

Pri zanedbaní spojitosti teórie a praxe hrozí aj ďalšie nebezpečenstvo. Každý vedecký rozbor prírodných a sociálnych javov i problémov nesie v sebe i *riziko širokej alebo nedostatočnej generalizácie*. Aby nevznikla ani simplifikácia ani absolútna generalizácia potrebná je *miera a stupeň* abstrahovania. Ak je miera *prevysoká*, tak sa problém nepostihne v jeho konkrétnosti a všeobecnosť riešenia nevedie k pozitívnym výsledkom. Pri *nízkej* miere generalizácie sa vystihuje len povrch, malé rozpätie a statika javov. Veci, aj zložité, treba sice niekedy *zjednodušovať*, ale tak, aby sa v samom procese ne strácal ani princíp, ani detaily.

Pred podobným ťažkým problémom stojíme i v prípade marxistickej sociológie. Vyžaduje sa tu riešenie nielen jej miesta v teórii marxizmu-leninizmu, jej pomeru k filozofii (historickému materializmu) a k iným spoločenským vedám, ale aj jej začlenenie do spoločenskej praxe, do politiky. To, medziiným, znamená aj ujasnenie si pojmov, ktorými operujeme.¹

2. Marxizmus-leninizmus a sociológia

Marxistická teória spoločnosti sa *historicky* a *logicky* utvárala v celkovej teórii marxizmu-leninizmu v priebehu rozvoja robotníckeho hnutia, a to predovšetkým v súvislosti s potrebami revolučnej teórie a praxe. Šlo v podstate o to, aby boli vypracované teoretické princípy a poznatky

potrebné pre boj proletariátu proti buržoázii, pre jeho organizáciu a pre odrážanie oportunistických smerov v samom robotníckom hnutí. V súvisi s bojom proletariátu, s potrebami revolučnej praxe sa rozpracúvala vo svojich súčiastkach a zložkách aj *marxistická teória*. Vznikali poučky, teórie i diela v oblasti dejín revolučného hnutia, i dejín vôbec, na úseku politickej ekonómie, v oblasti spoločenských javov i vo filozofii. Marx a Engels kladli *vedecké* základy všetkých spoločenských disciplín, vypracovali *všeobecnú* teóriu spoločenského a politického vývoja a Lenin v ďalšom vývoji urobil syntézu marxistických poznatkov, podmienenú súčasným stavom a rozvojom vied.

Rozvoj marxistickej teórie dial sa, vychádzajúc zo známych troch zdrojov (z nemeckej klasickej filozofie, anglickej politickej ekonómie a z učenia francúzskych utopických socialistov) na základe *filozofického materializmu, dialektiky a materialistického poňatia dejín (historický materializmus)*. S rozvojom marxizmu a v súvisi s diferenciáciou vied sa najmä od XX. storočia začali z celkovej teórie marxizmu-leninizmu „vyučovať“ a formovať (čo, prirodzene neznamená, že prestávalo ich spojenie s *marxizmom ako celkom!*) jednotlivé marxistické spoločenské vedy. Ako vidno z príkladu sociológie (a predtým politickej ekonómie, psychológie, sociálnej psychológie) proces tento nie je dosiaľ ukončený.

Takmer súčasne s rozvojom marxizmu, s utváraním marxistickej spoločenskej teórie a v súvislosti s rozvojom kapitalistickej spoločnosti vzniká a rozvíja sa ako samostatná veda buržoázna sociológia. Jej zakladateľom je August Comte. Táto spoločenská teória, i keď sa rozvíja na línii pozitivistickej, objektivistickej a empirickej, je v podstate *idealistická, nevedecká* a slúži ako triedno-ideologická zbraň na

¹ Tento problém má aj svoj logicko-sémantický aspekt. Nielen pri vymedzovaní obsahu pojmov marxizmu-leninizmu a sociológie, ale aj pri každom vzťahu medzi pojmom a jeho obsahom vznikne otázka, nakoľko pojmy aj ako jazykové znaky v systéme spoločensky ustálených rečových komunikácií vyjadrujú *adekvátne* povahu dynamickej skutočnosti. Pred podobným problémom stojíme aj v sociológii, kde bude potrebné očistiť sám pojem (sociológiu) od rôznych historických, spoločenských, politických a logických nánosov a

nepresností. Ide o *presné vymedzenie pojmov*, ktoré — ako píše Lenin vo *Filozofických zošitoch* — vždy viac alebo menej, relatívne a približne odrážajú podstatu skutočnosti a nielen jej javový povrch. Pojmy sú síce subjektívne, ale vyjadrujú vždy hlbší zmysel javov. Na tento problém z hľadiska analýzy jazykových znakov, ich význam v spojitosti s vývojom spoločnosti, myslením a logikou poukazuje A. Schaff v diele *Úvod do sémantiky*, Praha 1963, 137—148.

teoretickú obhajobu buržoáznej spoločnosti. Nemožno však poprieť, že buržoázna sociológia vo svojom viac než storočnom vývoji priniesla určité, čiastkové výsledky najmä na úseku empirického výskumu a v zdokonaľovaní metód, techník a procedúr skúmania spoločenských javov.

Pre vymedzenie pojmu marxistickej sociológie považujeme za potrebné ujasniť si pojem marxizmu-leninizmu, pretože *marxistická sociológia môže sa rozvíjať len ako jeho organická súčasť*.

Všeobecne sa marxizmus-leninizmus definuje ako *syntetické učenie*, všeobecná teória a prax boja robotníckej triedy proti kapitalizmu a za víťazstvo socializmu a komunizmu. V Programe KSSS sa hovorí, že marxizmus-leninizmus je „ucelený a harmonický systém filozofických, ekonomických a sociálnopolitických názorov.“²

Marxizmus-leninizmus je teda *systém*, zahrňujúci v sebe filozofické, ekonomické a sociálnopolitické názory a nie je možné preto ho stotožňovať so *žiadnou spoločenskou vedou*, a ani nie s *mechanicky* chápaným súhrnom niektorých spoločenských vied (najčastejšie sa marxizmus stotožňuje so svojou filozofickou zložkou).³

I keď vychádzame z uvedenej definície marxizmu-leninizmu, nemôžeme so zreteľom na *spoločenskú a politickú dynamiku* považovať teóriu marxizmu-leninizmu za uzavretú, definitívnu, a v nej obsažené vedné disciplíny za *konečné a nezmeniteľné*. Preto, že život, spoločenský vývoj prináša stále nové a nové javy a otázky, že sa dnes „rýchle a revolučne pretvárajú spoločenské vzťahy“ a že sa dejú „zásadné premeny v dejinách ľudstva“, musí sa „re-

volučná teória rozvíjať v nerozlučnom spojení so socialistickou premenou spoločnosti“. Preto musíme „spresňovať formulácie a poučky, ktoré už nezodpovedajú novým historickým skúsenostiam. — Život je nepomerne bohatší než akákoľvek formula. Teoretické poučky musia byť spresňované a menené s prihliadnutím na zmeny v živote spoločnosti.“⁴

Marxistická teória a spolu s ňou aj jednotlivé spoločenské vedy, ktoré do nej patria alebo sa v rámci nej vyčleňujú a konštituujú, musia sa rozvíjať v súlade so zmenami, cez ktoré prechádza súčasný vývoj v kapitalizme a socializme. To neznamená, prirodzene, že sa *opúšťajú alebo modifikujú základné princípy marxizmu-leninizmu*. Tieto platia ako objektívne zdôvodnené kategórie, pretože nie sú ľubovoľnými subjektívnymi (a tým menej subjektivistickými) výtvormi, ale sú *myšlienkovými odrazmi danej objektívnej, historickej a spoločenskej situácie*. V rámci základných kategórií (ako je napr. materialistické poňatie dejín) sa jednotlivé poznatky a poučky spresňujú a dopĺňajú na základe nových skúseností a zmien. Samej povahy materialistickej teórie a dialektike je *bytostne* vlastná táto dynamika, zmena, pohyb, rozpor a súlad, *ustavičný tvorivý proces*.

3. Marxistická filozofia — teoretický základ marxizmu-leninizmu

Marxistická teória je *komplexná a syntetická*, zahrňuje v sebe jednotlivé vedné disciplíny; rozličné poučky a zložky tvoria v nej *celok*, dôležitý najmä z hľadiska spo-

² XXII. sjazd KSSS, Nová mysl, 1962, 492.

³ Učebnica *Základy marxizmu-leninizmu* (Bratislava 1960) podrobne rozvádza systém marxizmu-leninizmu. Komplex spoločenskej a politickej problematiky je tu rozložený do viacerých vied: sú tu časti z filozofie, z dialektického a historického materializmu, z logiky a metodológie, z teórie poznania; ďalej časti z dejín, z teórie a filozofie dejín, z medzinárodného robotníckeho hnutia, i z najnovších dejín kapitalizmu a socializmu, sú tu problémy politiky, politickej praxe, štátu a práva a vôbec široká problematika sociálnopolitická (problémy zasahujúce do sociológie, vedeckého komunizmu, politickej ekonomie, menej je tu problémom ideológie a sociálnej psychológie, etiky, estetiky atď.) — Treba podotknúť, že táto sumácia ekonomických, sociálnopolitických a filozofických názorov —

najmä so zreteľom na udalosti po XX. sjazde KSSS (1956) a na odstraňovanie deformácií obdobia kultu osobnosti — má svoje značné nedostatky. Jednak nie sú tu zahrnuté, čo je do istej miery pochopiteľné, mnohé *nové javy spoločenské a politické* (napr. rozpornosť socialistického vývoja, problémy a rozpory medzinárodného robotníckeho hnutia, obdobie deformácií a zjednodušovania marxistickej teórie a p.), na druhej strane problémy sa *opakujú* a postrádajú určitú *logiku* výkladu: napr. o socialistickej revolúcii sa hovorí v časti II., IV. a na viacerých miestach aj v časti V., o materiálnych predpokladoch socializmu jedná časť II. (histor. materializmus), časť III. (polit. ekonomia), i časť IV. a V. atď.

⁴ Z referátu s. N. S. Chruščova na XXII. sjazde KSSS, Bratislava, 1961, 53.

jenia všetkých spoločenských vied so spoločenskou praxou (politikou). Z takéhoto poňatia teórie a praxe logicky vyplýva určitá *nevyhnutnosť* opakovania a preliňania sa poznatkov v rámci samého systému, aj v jednotlivých spoločenských vedách. Na druhej strane vyžaduje sa z celého komplexu príbuznej problematiky *vyčlenenie a systematický rozbor a usporiadanie* javov a faktov takto *relatívne* osamostatnených. Na prvý pohľad je zrejmé, že sa *zo všeobecnej teórie marxizmu-leninizmu* relatívne vyčleňuje marxistická filozofia, politická ekonómia, dejiny robotníckeho hnutia. Tento proces dosiaľ nie je ukončený a v poslednom čase sa relatívne osamostatňujú aj vedecký komunizmus, teória poznania, etika, sociálna psychológia, sociológia. Robia sa pokusy vyčleniť zo systému marxistickej filozofie tzv. filozofiu človeka („filozofickú antropológiu“) a dokonca aj osobitnú filozofickú vedu – dialektiku prírody (viď Ā. I. Verbin, F. K. Kočetkov, *Naši rozvaženija*, Voprosy filosofii, 1964, č. 5, 49).⁵ Je neobyčajne ťažko *presne rozhraničiť predmet* (obsah, štruktúru, problémy) jednotlivých spoločenských vied, určiť ich vzájomný pomer a miesto *v celkovej teórii marxizmu-leninizmu*. S rozvojom spoločnosti rozvíjajú sa aj vedy (nielen spoločenské), vznikajú aj *hraničné* oblasti poznania, ktoré sa dotýkajú niekoľkých vedných disciplín (napr. filozofia, politická ekonómia, sociológia, sociálna psychológia, psychológia). Vedu treba považovať za *otvorený systém* poznatkov, ktorý je daný súčasným stavom spoločenského vývoja a vnútorným rozvojom vedy. Najmä *rýchlym a revolučným* pretváraním sa spoločnosti, materiálnotechnickej základne i súhrnu spoločenských vzťahov sa mení i rozvíja, v procese diferenciácie a integrácie, i sama teória, veda.

Pokusme sa teraz z marxizmu-leninizmu ako z uceleného a harmonického systému filozofických, ekonomických a sociálno-politických názorov vybrať jeho *teoretický základ*.

V čom spočíva *teoretická podstata* marxizmu-leninizmu?

V *Deklarácii predstaviteľov komunistických a robotníckych strán socialistických krajín* z r. 1957 sa hovorí, že „teoretickým základom marxizmu-leninizmu je dialektický materializmus. Tento svetonázor odráža všeobecný zákon vývoja prírody, spoločnosti a ľudského myslenia.“⁶ Podobne sa aj v Programe KSSS vyhlasuje, že dialektický (a historický) materializmus je veda o „najvšeobecnejších zákonoch vývoja prírody, spoločnosti a ľudského myslenia.“⁷

V teórii marxizmu-leninizmu filozofický, teoretický základ tvorí teda náuka „o všeobecných zákonoch prírody, spoločnosti a ľudského myslenia“. Táto teória, systém poznatkov zahŕňa *celú objektívnu realitu* (nielen spoločnosť). Tento *ucelený svetonázor* je podstatnou časťou marxistickej filozofie. Zapodievajú sa ona (filozofia) *všeobecnou problematikou* prírody, spoločnosti a myslenia. V podstate sa filozofia na určitej úrovni – abstraktnej – dotýka *základných* problémov všetkých vied (nielen spoločenských). Práve z tohto dôvodu je marxistická filozofia ako svetonázor súhrnom poznatkov, získaných adekvátnymi postupmi v jednotlivých vedách (o prírode, spoločnosti a myslení) a *v učení dialektického materializmu nadobúdajúcich formu najvyšších abstrakcií, generalizácií a kategórií*.

Marxistická filozofia ako hlavná teoretická zložka marxizmu-leninizmu rieši *základné* (všeobecné) problémy prírody, spoločnosti a myslenia. Vcelku možno povedať, že aj vedy delíme podľa týchto troch kategórií javov:

- a) vedy o *prírode*: fyzika, astronómia, chémia, geológia, biológia atď.;
- b) vedy o *spoločnosti*: sociológia, historiografia, politická ekonómia, etnografia atď.;
- c) vedy o *myslení*: psychológia, logika, teória poznania atď.⁸

⁵ Myslím tu najmä na *logicko-systematické* vyčleňovanie jednotlivých vied z hľadiska výskytu nových javov a problémov v spoločenskom procese. Pravda, s tým súvisí aj historicko-spoločenský proces formovania sa spoločenských vied v systéme marxizmu-leninizmu. To si vyžaduje náležité zváženie rozpracovania stále sa rozvíjajúcej a meniacej klasifikácie vied (nielen spoločenských).

⁶ *Dokumenty z moskovských porád*, Bratislava 1958, 21.

⁷ *XXII. sjazd KSSS*, Nová mysl, 1962, 496.

⁸ Prirodzene pri takejto klasifikácii vzniká niekoľko problémov. Napr. kam zaradiť filozofiu, matematiku, štatistiku, kybernetiku, etiku, estetiku a najmä tzv. *hraničné* vedné disciplíny? – To však nemení v ničom logiku našej argumentácie.

Položme si otázku: čo je predmetom *všetkých* troch skupín vied? Odpoveď je jasná, i keď v zjednodušenej forme: *predmetom všetkých vied je hmota a rozličné formy jej existencie*: štruktúra a pohyb (samopohyb) hmoty. To, že filozofia rieši *základné* problémy na úseku prírody, spoločnosti a myslenia *nevylučuje*, ale *predpokladá* existenciu zvláštnych vied o prírode, o spoločnosti a myslení. Filozofia (dialektický a historický materializmus) skúma vo svojich kategóriách pojem hmoty (jej štruktúru, zmeny, formy) z hľadiska *podstatných aspektov* všetkých prírodných vied a problematiku hmoty vidí aj za ich hranicami, v ďalších súvislostiach (spoločenských a myšlienkových). Takýto prístup k problematike hmoty v súvislosti s celkovým názorom na svet *nevylučuje* potrebu špecifického skúmania hmoty, počnúc fyzikou cez chémiu až po biológiu, a pokiaľ ide o vzťah medzi vedomím a hmotou až po fyziológiu a psychológiu. Z tohto je jasný logický záver: okrem dialektického materializmu ako filozofickej disciplíny potrebujeme aj *osobitné* (špeciálne) vedy o prírode.

Túto myšlienku treba doviesť do konca. Historický materializmus (časť filozofie) skúma *základné* formy spoločenského pohybu hmoty, ale *v nerozlučnej* súvislosti s prírodou, s problematikou postavenia človeka vo svete, spoločnosti i voči samému sebe. Spoločenský vývoj, problémy ekonómie i kultúry, duchovného vývoja, psychológie, logiky, etiky, estetiky i náboženstva majú aj svoj *filozofický, svetonázorový aspekt*. To je a bude úloha historického materializmu v rámci filozofie. Ale tento *celkový* pohľad na problematiku spoločnosti, človeka a myslenia *nevylučuje*, ale *predpokladá* existenciu *relatívne samostatných vied o spoločnosti a myslení*: sociológiu, historiografiu, politickú ekonómiu, etnografiu, etiku, logiku, estetiku a pod.

Z uvedeného teda vyplýva, že *filozofia ako teoretický základ marxizmu-leninizmu spája po ideovej a metodologickej stránke všetky spoločenské vedy*. Historický materializmus ako *filozofická teória vývoja spoločnosti* spája sa jednak — cez dialektický materializmus — s celou teóriou marxizmu-leninizmu a na druhej strane sa marxizmus-leninizmus cez historický materializmus spája s celou oblasťou vied o spoločnosti a myslení.

Potrebujeme teda, okrem filozofie, *ale v súvislosti s ňou a v rámci systému marxizmu-leninizmu osobitnú, relatívne samostatnú vedu o spoločnosti, sociológiu ako vedu teoreticko-empirickú*. Ďalej, okrem sociológie ako všeobecnej vedy o spoločnosti potrebujeme rôzne a špeciálne spoločenské vedy. I sama všeobecná sociológia má svoje zvláštne odvetvia (sociológia práce, priemyslu, dediny, rodiny, poznania atď.). Preto historický materializmus ako nerozlučná súčasť filozofie v systéme marxizmu-leninizmu *nenahrádza* nijakú vedu o spoločnosti, ale ako filozofická časť marxizmu-leninizmu spája všetky spoločenské vedy do uceleného, harmonického teoretického celku.

4. Pokus o vymedzenie predmetu marxistickej sociológie — Pomer sociológie k historickému materializmu

Najťažší problém vzniká teraz, keď sa pokúsime vymedziť predmet sociológie: ako rozhraničiť látku medzi sociológiou a historickým materializmom, prípadne aj medzi vedeckým komunizmom? No nebude to však nemožné, keď nadviažeme na to, čo už bolo povedané. Pomôže nám pritom i sama *predbežná* definícia sociológie ako *vedy o spoločnosti, o zákonitostiach jej štruktúry a vývoja*.

Neobstojí námietka, že marxistická sociológia a historický materializmus majú spoločný predmet. Už v predošlej časti bolo poukázané na to, že *filozofická* problematika človeka a spoločnosti je odlišná od problémov, rozvíjajúcich sa na rovine spoločenských javov a vzťahov. Okrem toho, napr. i človek je predmetom viacerých vied. Podobne aj s problémami hmoty sa zapodieávajú viaceré vedné disciplíny. Ďalej vieme, že existujú aj tzv. *hraničné* vedné odbory (biochémia, geofyzika, biofyzika, sociálna psychológia a pod.). Neplatí teda len o historickom materializme a sociológii, ale aj o iných vedách, že *ten istý predmet* možno skúmať z rozličných aspektov, v rôznych súvislostiach a s iným spoločenským a metodologickým zameraním.

Treba si ďalej uvedomiť, že nové objavy a nové javy v rozvoji prírody a spoločnosti vedú a povedú ešte k *ďalšej diferenciácii vied*. To platí aj o sociológii, politickej ekonómii, sociálnej psychológii. Na druhej strane treba povedať, že praktické,

spoločenské a politické potreby a napokon aj ideologické aspekty si vyžadujú aj určité zblížovanie, *integrovanie vied*. Treba sa vzdávať ustálených schém, zaužívaných klasifikačných systémov a počítať treba s tým, že spolu so spoločnosťou sa rozvíjajú aj vedy a formujú sa v podmienkach daných *stupňom* spoločenského a technického pokroku, ako aj vnútornými postulatmi samotných vied. Proces, ktorý sa odohráva na širokej rovine prírodných vied, musí prebiehať aj v spoločenských vedách. Opačné úsilie je v rozpore s tvorivým duchom marxizmu-leninizmu. Vedy vzájomne súvisia, ich samostatnosť nie je *absolútna*, ale len podmienená, *relatívna*, jednak so zreteľom na širšiu škálu zovšeobecňovania u niektorých, jednak so zreteľom na potreby ďalšej diferenciacie. Len všetky vedy *v súhrne* (vo filozofii ako svetonázore) nám podávajú objektívny a relatívne pravdivý názor o skutočnosti.

Podľa Lenina je historický materializmus dovŕšením stavby *filozofického* materializmu, je to už *Marxom* *dovedenie filozofického materializmu až do konca, rozšírenie poznania prírody o poznanie ľudskej spoločnosti*.⁹

Mnohé nejasnosti v týchto veciach vznikajú podľa mojej mienky z rozličnej interpretácie pojmu filozofia, historický materializmus, marxizmus-leninizmus. Svoje stanovisko v týchto otázkach vyslovil som už na predošlých stránkach. Na tomto mieste chcem sa dotknúť niektorých názorov, ktoré sa vynorili v diskusii o historickom materializme a sociológii. Domnievam sa, ako som to už naznačil, že nedorozumenia vznikajú *aj z rozdielneho chápania pojmu filozofia*. Vo veľmi rozmanitom zmysle sa často používa pojem filozofia, svetonázor, ideológia, filozofia dejín a p. Sú pokusy redukovať filozofiu len na ontológiu alebo gnozeológiu. Ak je filozofia „vedou o zákonoch sveta ako celku“, tak je jasné, že v nej musí byť zahrnutý *komplex problematiky človeka a sveta*. Aj keď máme napr. špeciálnu vedu o štáte a práve, jednako týmito otázkami sa zaoberá aj polit. ekonómia, vedecký komunizmus, filozofia, sociológia a i. Preto

v diskusii o filozofii a sociológii nejde o obmedzenie predmetu filozofie, ale o *vy-medzenie* tohto predmetu. A nejde vôbec o vylúčenie filozofie zo sociológie, ale o *prehlbenie* filozofických kategórií so zreteľom na problematiku sociológie. Filozofia má svoj predmet, ale rozličné aspekty jej predmetu tvoria problematiku špeciálnych vied. Preto nemožno tvrdiť: „Podle našeho názoru nelze z historického materialismu vytrhávat obecné zákonitosti vývoje společnosti a zařazovat je do studia marxistické sociologie.“¹⁰ Obecné zákonitosti vývoja spoločnosti patria do filozofie *v rámci celkovej problematiky človeka a sveta*, ale sociológia bez analýzy obecných zákonov vývoja spoločnosti by vôbec nebola teoretickou vedou. Vieme z dejín filozofie, že značnú časť *filozofických* názorov Platóna a iných mysliteľov tvorili ich úvahy o štáte, o spravodlivosti, o právach občanov, o spoločenskom zriadení a pod. Napriek tomu, že dnes máme samostatnú vedu o štáte a práve, uvedené problémy z hľadiska celkovej problematiky človeka patria *aj dnes* do filozofie. Preto sa filozofia musí na svojej rovine a svojou metódou zaoberať aj problémami, ktoré patria do rámca iných špeciálnych vied. Nie je predsa možné, aby sa v rámci úvah o svetonázore (a to je závažná problematika filozofická) neanalyzovala aj otázka vedomia a myslenia, hoci sú to problémy psychológie a logiky. Preto sa filozofia (historický materializmus) nemôže nedotýkať ako *ucelená veda* aj sociálnych problémov, systémov a javov, hoci patria do sociológie. Autori majú pravdu v tom, že nemožno spoločenské zákony deliť na zákony historického materializmu a na zákony sociologické. Tým menej je prijateľná téza hlásaná niektorými marxistami o dvoch historických materializmoch.¹¹

Je správne tvrdenie autorov, že dialektický a historický materializmus nemožno od seba oddeľovať.¹² Z toho však logicky vyplýva téza, ktorú dôsledne v našich úvahách rozvádžame: filozofia je veda *syntetická*, zahrňujúca v sebe celkovú problematiku sveta a človeka (prírody, spoločnosti a myslenia) a sociológia je *osobitná*.

⁹ V. I. Lenin, *Tři zdroje a tři součásti marxismu*, Praha 1949, 18.

¹⁰ Hrzal - Mácha, *Předmět a metoda historického materialismu*, Praha 1961, 47.

¹¹ Tamže, 49.

¹² Tamže, 29.

veda len o zákonoch spoločnosti, pričom prirodzene sa neruší jej *spojenie* s filozofiou.¹³

Vychádzajúc z *triedne stranického charakteru marxistickej sociológie*, možno pripustiť, že veľká časť problematiky historického materializmu prejde – v sústavnom a hlbšom rozpracovaní na základe výskumu nových javov vo vývoji – do marxistickej sociológie. Na druhej strane, *pravda, vznikne problém, v akom rozsahu a na akej rovine majú byť niektoré terajšie problémy historického materializmu zahrnuté do filozofie*. V tomto zmysle treba chápať napr. výrok I. Dubskej a M. Svobodu, že v budúcnosti „ztratí i väčšina problematiky historického materializmu filozofický charakter a stane sa sociológiou.“¹⁴

J. Klofáč tiež na rozdiel od niektorých autorov zaujíma stanovisko, že historický materializmus nie je zvláštnou disciplínou a tým ani nemôže byť osobitnou vedou o spoločnosti. Správne píše, že „historický

materializmus považujeme za *filozofickou disciplínu* tvoriaci *s dialektickým materializmom* jednotu marxistickej filozofie“.¹⁵ Možno súhlasiť aj s tým, že filozofia (historický materializmus) sa zapodieva predovšetkým filozofickou analýzou pojmov a zákonov jednotlivých spoločenských vied.¹⁶ Z Klofáčových výkladov nie je však jasné, či stotožňuje historický materializmus s marxistickou sociológiou. Z toho, že nedefinuje presne marxizmus, filozofiu a sociológiu, vyplývajú aj niektoré sporné formulácie v jeho knihe. Podľa mojej mienky je problém, či napr. proti širokému poňatiu buržoáznej sociológie stojí celá „prislúšná sústava spoločenských vied.“¹⁷ Nie je možné proti marxizmu (ako syntetickej teórii) na tej istej rovine stavať buržoáznú sociológiu. Marxizmus je o mnoho viac než filozofia a sociológia, politická ekonómia, i keď nemáme – pokiaľ ide o celú sústavu marxizmu-leninizmu – *presne vymedzený* jeho vzťah napr. k histórii, politike, právnej vede, literárnej vede a pod.¹⁸

¹³ Nepresné vymedzenie pojmu filozofia (historický materializmus) a sociológia vedie u autorov – v inom ich diele – k takejto formulácii: „Historický materializmus se zabývá lidem v rovině problematiky sociálně ekonomických kategorií, jejich obsahu a jejich vnitřní struktury. Ale kromě toho je tu nezbytný i pohled z druhé strany – zkoumání lidu jako *problém člověka* a jeho poměru ke společnosti“. Hrzal – Mácha, *Společnost, lid, jednotlivec*, Praha 1963, 178. – I z tejto nie celkom jasnej formulácie je zřejmé, že prvá veta sa vzťahuje na sociológiu a druhá na filozofiu.

¹⁴ Irena Dubská – Miloš Svoboda, *Historický materialismus a sociologie*, Filosofický časopis, ČSAV, 1962, č. 5, 729.

¹⁵ J. Klofáč, *Materialistické pojetí dějin*, Praha 1962, 26.

¹⁶ Tamže, 26.

¹⁷ Tamže, 49.

¹⁸ Pomer marxistickej sociológie k historickému materializmu je dnes najzamotanejší a najprotirečivejší problém marxistickej teórie. Diskusie neprestávajú a nie je možné ani len pokúsiť sa o zhrnutie článkov, úvah i diel písaných o tejto téme. Literatúra o tejto problematike je zhrnutá do r. 1961 v článku Hrzal – Mácha, *O předměti a metodě historického materialismu*, Filosofický časopis ČSAV, 1961, č. 47, 59–62. Ďalšia literatúra je uvádzaná v uvedených knihách a článkoch Hrzala – Máchu, J. Klofáča, I. Dubskej – M. Svobodu a i. V zahraničnej literatúre vyšli aj knižné sociologické práce (v Poľsku: Szepeński, Hochfeld, Bauman, Schaff, Wiater, v SSSR: Rožin, v Juhoslávii: Lukić, Mandić,

Goričar, Živković, Perović, v Bulharsku: Ošavkov) a i. Je to už pomerne slušná literatúra, no nemožno povedať, že by v týchto prácach existovala zhoda aspoň v základných otázkach.

Z novej zahraničnej literatúry, týkajúcej sa problému sociológie a historického materializmu považujem za cennú úvahu H. Kallabisa, *Zu Gegenstand und Verhältnis von Philosophie, Soziologie und Wissenschaftlichen Kommunismus* (Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1964, 12. Jahrg., Heft 4). Autor na str. 429 uvádza významnejšie články, ktoré boli o probléme sociológie a histor. materializmu uverejnené v posledných rokoch v časopise Deutsche Zeitschrift für Philosophie a v sovietskom časopise Voprosy filosofii a Filosofskie nauki. – V celku s autorovými názormi súhlasím; zhodujú sa v podstate s tým, čo som i ja napísal v článku *Postavenie a úlohy sociológie v našej spoločnosti* (Otázky marxistickej filozofie, 1964, r. XIX., č. 1, 16–25). V podobnom zmysle o marxistickej sociológii som písal aj v úvahe *Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie* (Philosophica Slovaca II – III, Bratislava 1947–1948, 207–214).

H. Kallabis správne zaraďuje historický materializmus do filozofie ako jej nerozlučnú časť. Konštatuje, že v sociológii nie je možné oddeľovať teóriu od metód. Píše: „Iní autori vyhlasujú historický materializmus za všeobecnú sociológiu marxizmu, vychádzajúc však z historického materializmu považujú za potrebnú aj špeciálnu sociológiu, ktorá by sa zapodievala s historicko-konkrétnymi sociologickými problémami. Tento názor je

Nech sú názory na pomer medzi historickým materializmom, sociológiou a vedeckým komunizmom akékoľvek a nech zostanú ešte dlho nevyriešené, jedno, aspoň podľa mojej mienky, je isté, a to, že *sociológiu budujeme v rámci celkovej teórie marxizmu-leninizmu*, že máme len jednu, t. j. *vedeckú sociológiu*, ktorá spočíva na teoretickom základe historického materializmu, na materialistickom chápaní dejín a spoločenského vývoja. Toto je marxistická, vedecká sociológia, ktorej zakladateľom je Marx a Engels (na veci nemení nič, že meno pochádza od A. Comtea, zakladateľa idealistického smeru v sociológii). Sú rôzne sociologické teórie, smery a prúdy, ktoré podľa úrovne svojej *vedeckej analýzy* môžu obsahovať niektoré čiastkové výsledky a ktoré — ako *vedecké* poznatky — marxistická (vedecká) sociológia musí „stráviť“, spracovať, usústaviť.¹⁹

Napriek tomu, že o predmete marxistickej sociológie, o jej vzťahu najmä k historickému materializmu bude sa ešte dlho diskutovať, nemožno akceptovať názor, že marxistickú sociológiu treba ešte len *vybudovať*. I keď je marxistická sociológia mladá veda, vo všetkých úsekoch v systém nedobudovaná, stojí na pevných základoch vedeckých: na materialistickom učení, na dialektike, na uznaní objektívnych zákonov spoločenského vývoja. V ďalšom pôjde o hlbšie a sústavné rozpracovanie jej základných kategórií, jej predmetu, štruktúry, celého systému spoločenských javov, o spresnenie zákonov spoločenského vývoja, o rozpracovanie jej metód a technik atď. Pričom, podľa mojej mienky, musia byť uplatňované tieto hľadiská:

a) Na pevných teoretických základoch materialistického poňatia dejín (historický materializmus) treba sociológiu očistiť od desaťročiami nahromadeného dogmatického splošňovania a špekulovania a v súvisе s tým aj *jednostranného dedičstva* empirizmu a pozitivizmu buržoáznej sociológie.

b) Formovanie sociológie ako modernej vedy musí sa diať i so zreteľom na súčasný rozvoj techniky a prírodných vied, pričom do jej teoretickej a praktickej výzbroje patrí všetko, čo prinášajú aj nové vedné odbory (teória informácií, kybernetika, „praxeológia“ a p.²⁰

So všetkou dôraznosťou treba povedať, že sociológiu nebudujeme ako *vedu novú*, nezávislú od doterajšieho vývoja marxizmu a preberajúcu základné teoretické poznatky z buržoáznej sociológie. Marxistická sociológia môže byť len vedou, ktorá naväzuje na všetko pozitívne, čo priniesol spoločenský pokrok a rozvoj vied od dôb Marxových, Engelsových a Leninových. Sociológia má byť vedou, v ktorej sa najužšie spája teória s politickou praxou a ktorá odráža triedne záujmy a ideológiu robotníckej triedy. Po stránke ideovej a teoretickej nerobí a nemôže robiť *nijaký ústupok* buržoáznym sociologickým smerom. Nie je to veda *apolitická* a spoločensky neangažovaná. Neruší svoje spojenie s filozofiou, s politikou, s bojom proletariátu o vybudovanie komunizmu. Je pevným článkom v systéme marxistických vied. Marxistická sociológia sa *dobudáva* (netreba ju *vybudovať*, pretože má svoje pevné základy!) ako *teoreticko-empirická veda o zákonoch štruktúry a vývoja spoločnosti*, ktorej filozoficko-metodologickým

však chybný vtedy, ak sa rozumie pod všeobecnou sociológiou teória, a pod špeciálnou sociológiou len empiria, empirická analýza spoločenských javov. Oddelenie teórie od empirie je marxizmu-leninizmu cudzie.“ (435–436). Záverom autor definuje sociológiu ako empirickú a teoretickú vednú disciplínu. Podobne definuje sociológiu — ako „organickú jednotu teórie a empirie“ — aj G. M. Andrejeva v článku *Metodologičeskaja rol teoriji na raznyh etapah socialnogo issledovanija* (Voprosy filosofii, 1964, č. 7, 14–25).

Akademik L. F. Iljičov na rozšírenom zasadnutí Prezídia Akadémie vied SSSR sa tiež zapodieval otázkou vzťahu medzi historickým materializmom a sociológiou a povedal: „Existuje mnoho rôznych sociologických škôl, ale vedecká sociológia je len jedna, tá, ktorá odráža objektívnu skutočnosť a opiera sa

o marxisticko-leninskú teóriu spoločenského vývoja. Pokiaľ ide o vzťah medzi historickým materializmom a marxistickou sociológiou, zdôraznil, že jestvujú tri hľadiská: a) niektorí si myslia, že marxizmus-leninizmus je našou sociológiou, b) niektorí stotožňujú marxistickú sociológiu s teóriou vedeckého komunizmu, c) tretí sa domnievajú, že marxistickú sociológiu treba ešte vybudovať.“ Referent podrobil rozboru každé z týchto hľadísk a zdôrazňuje, že v jeho referáte nie je táto otázka vyriešená, sú nutné ešte ďalšie diskusie a ďalšia výmena názorov. *Metodologické problémy prírodných a technických vied* (Voprosy filosofii, 1963, č. 11, 14–15).

¹⁹ Viď A. Sirácky, *Postavenie a úlohy sociológie v našej spoločnosti*, Otázky marxistickej filozofie, 1964, r. XIX, č. 1, 20.

²⁰ Tamže, 20.

základom zostáva historický materializmus. Pri tvorbe štruktúry sociológie pôjde predovšetkým o *sústavnú analýzu súhrnu spoločenských vzťahov*, o vystihnúť podstaty a zákonitosti objektívnych procesov. Osnovu spoločenských vzťahov majú tvoriť vzťahy vznikajúce v procese výroby, ekonomiky a nimi je určená aj základná diferenciácia spoločenských skupín (tried).

Nemožno, pravda, tvrdiť, že uvedenými konštatáciami je dokonale a nad všetku pochybnosť objasnený *pojmem sociológie, jej predmet i štruktúra*. Nedotýkam sa tu ani otázky, prečo marxistická sociológia, ktorej základy položil Marx a ktorú ďalej rozvíjal Lenin, nie je dodnes relatívne dobudovaná. Má to svoje historické, spoločenské, politické a ideologické príčiny, o ktorých píšem na inom mieste.²¹ Nesmie nás pri našich úvahách o sociológii mýliť ani to, že buržoázna (nevedecká) sociológia sa v minulosti rozvíjala *ako sociológia*, kdežto marxistická sociológia sa rozvíjala v kategóriách filozofických (historického materializmu), dokonca i v rámci celkovej teórie marxizmu-leninizmu.

Závažným problémom pri rozpracovaní sústavy marxistickej sociológie bude jej vzťah k niektorým výsledkom empirickej sociológie.²² Pri vysvetľovaní a hodnotení rozličných pojmov nemarxistickej sociológie (otázky štrukturálnych a funkcionálnych vzťahov, otázky konštruktívnych typov modelov, problémy stratifikácie a p.) potrebné bude dbať na to, aby sme zostali na *pevnej pôde historického materializmu*

a *teórie marxizmu-leninizmu*. Pri rozpracovaní problémov sociálnych systémov a štruktúr, ich vývoja a zákonov spoločenských treba zachovať základnú *materialistickú a dialektickú* koncepciu výkladu spoločenských javov (ako objektívnu zákonitosť spoločenských procesov). Na tomto základe a *vo vnútri uceleného a logicky stavaného systému* treba rozpracovať všetky štrukturálne a vývojové zložky sociológie. V takomto prípade ukáže sa nielen to, že marxistická sociológia na rozdiel od historického materializmu (filozofie) má svoj *zvláštny predmet*, ale aj to, že je *podstatný rozdiel medzi základom a štruktúrou marxistickej a nemarxistickej sociológie*.

5. Pomer sociológie k iným spoločenským vedám

V súvisi s našou témou vynárajú sa aj niektoré ďalšie problémy, ako je napr. otázka vzniku a formovania sa marxistickej sociológie, otázka jej štruktúry, jej metód a techník, i otázka jej pomeru k spoločenskej praxi (politike) a i. Pokiaľ niektorá z týchto otázok *užšie* súvisela s našou témou, dotkli sme sa jej aspoň stručne na príslušnom mieste.

Zostáva však záverom povedať aspoň niekoľko slov o *pomere marxistickej sociológie k iným spoločenským vedám*.

Zapodievali sme sa obšírne otázkou vzťahu sociológie k marxistickej filozofii, pretože je (filozofia) teoretickým zákla-

²¹ Tamže, 18–19.

²² Empirická sociológia, ktorá v podstate zostávala na idealistickej spoločenskej teórii, zanedbávala teóriu. Pripadne ju charakterizuje *teoretická neujasnenosť*, eklekticismus, objektivismus a prevažne psychologická orientácia. Väčšina sociologických empirických škôl a teórií sa uzavrela do faktografie, pozitivizmu, štrukturalizmu a funkcionalizmu a sústreďovala sa na rozvíjanie metód, techník a procedúr výskumu. (Viď T. Parsons, *Essays in Sociological Theory*, New York 1958, P. Lazarsfeld, *Problems in Methodology* (Sociology Today), New York 1960, R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York 1959). Empirická sociológia sa rozvíjala bez ohľadu na to, že existovali rôzne teórie, hypotézy a školy a pretože základom rozvoja všetkých týchto smerov bol pozitivizmus a idealizmus, nemohla sa na západe rozvíjať vedecká (materialistická) sociológia. Jej význam spočíval prevažne v metodológii a v získavaní parciálnych, niekedy celkom bez-

významných údajov zo spoločenského života. Niektoré jej výsledky a závery slúžili aj spoločenskej (politickej) praxi. Sociologické metódy prenikali aj do ostatných vied. Vznikali rozličné špeciálne sociológie (sociológia práce, práva, rodiny, náboženstva, priemyslu, poznania a p.). Zbieranie faktov, údajov a poznatkov v súvisi s rozvíjaním výskumných metód bolo cieľom sociológie. Odmietala sa orientácia na teóriu, pretože „teória neobsahuje dáta a fakty, ale len rozmanité idey, ako sú literárne úvahy, morálne sentencie, politické prejavy, deklarácie a interpretácie.“ (W. Ogburn a M. Nimkoff, *Sociology*, Boston 1958, 22). Bolo celkom správne, že sa marxistická sociológia nerozvíjala týmto smerom a že pestovaná v rámci marxizmu-leninizmu a najmä historického materializmu si zachovala svoju *vedeckú teoretickú orientáciu*. Na druhej strane problematikou sa zužoval a zanedbával – pod vplyvom dogmatického chápania „nezmeniteľných“ poučiek – sústavný a metodický rozpracovaný výskum nových javov v spoločenskom vývoji.

dom marxizmu-leninizmu. Je tým aj teoretickým a metodologickým základom všetkých spoločenských vied.

Pomer sociológie ako teoreticko-empirickej vedy k iným spoločenským vedám je určovaný jednak faktom, že sociológia si všima *všetky* aspekty spoločenského vývoja (spoločenské javy a procesy skúma v ich celkovej štruktúre a vývoji), jednak tým, že špeciálne spoločenské vedy rozpracúvajú *jednotlivé*, ale *rozdielne* úseky a aspekty spoločenského života. V dôsledku toho lišia sa od sociológie (i medzi sebou) *obsahom, predmetom i štruktúrou*, pričom v tomto pomere sa prejavuje i *rozdielny stupeň zovšeobecňovania* (napr. medzi politickou ekonómiou a estetikou) i rozličná miera používania *metód a techník*.

Veľmi úzky je vzťah medzi sociológiou a *historiografiou*, taký úzky, že napr. A. Schaff ani nerobí takmer nijaký rozdiel medzi predmetom sociológie (i historického materializmu) a historiografie. Tvrdí, že sociológia, historický materializmus a historiografia majú spoločný predmet bádania: skúmajú spoločenský pohyb, vývoj, procesy historicko-spooločenské. Rozdiel medzi nimi spočíva len v *metóde* (historik pracuje metódou historickou, historický materializmus a sociológia používajú metódu logickú).²³ Schaff do istej miery zjednodušuje veci, i pokiaľ sa týka metód, ale najmä v širokom poňatí predmetu sociológie a histórie. Historik síce tiež skúma „vývoj a vývojové zákony spoločnosti“, ale dôležité je dodať, že tak robí vylíčením procesov, udalostí, ako sa vývojové zákony realizujú *v konkrétnosti miesta a času*.

Politická ekonómia — ako nefilozofická disciplína — úzko súvisí so sociológiou, pretože aj ona skúma *objektívne procesy* v živote ľudí, t. j. materiálne, ekonomické vzťahy a zákonitosti. Ekonomické javy a zákony patria do širšieho rámca spoločenských procesov a zákonov. Sociológia skúma štruktúru a vývoj spoločnosti, politická ekonómia sa zapodieva skúmaním ekonomických zákonov spoločnosti. Pritom, prirodzene, nie je možné zanedbať ani

ďalšie psychické, morálne a ideové aspekty.

Najmenej ujasnený je, podľa mojej mienky, pomer *vedeckého komunizmu* k sociológii ako aj k iným spoločenským vedám.

Teória vedyckého komunizmu je časťou všeobecnej teórie marxizmu-leninizmu a v určitom zmysle aj časťou vedy o spoločnosti (sociológie). Jej predmetom je problematika rozvoja socialistickej a komunistickej spoločnosti (historické podmienky, ekonomický základ, triedna štruktúra, triedny boj, stratégia a taktika proletárskej revolúcie, diktatúra proletariátu, problémy výstavby socializmu, otázky prechodu ku komunizmu a p.). Domnievam sa, že v teórii vedyckého komunizmu ide *v podstate o aplikáciu* poznatkov rozličných (nielen spoločenských) vied (počnúc od filozofie a ekonómie až po etiku a kybernetiku) na určitú *historickú etapu* vývoja spoločnosti, i keď z hľadiska teoretického a praktického najdôležitejšiu.

Úzky je vzťah medzi sociológiou a *sociálnou psychológiou*. Hranica medzi nimi je veľmi neurčitá. Kým predmetom sociológie je výskum zákonov štruktúry a vývoja spoločnosti, zatiaľ sociálna psychológia sa zapodieva otázkou vzťahu jednotlivca a spoločenských skupín, ako sa tento vzťah prejavuje v psychickom živote (v myslení, názoroch, emóciách, vášniach, postojoch atď.). Je nesporné, že je to časť problematiky všeobecnej sociologickej teórie. Špeciálna časť, ktorá je predmetom sociálnej psychológie, je súčasne aj zložkou všeobecnej teoretickej problematiky sociológie. V marxistickej analýze sa doteraz pomerne málo miesta venovalo problémom psychologickým²⁴ a viacej sa analyzovali ideologické otázky v súvislosti s triednou štruktúrou spoločnosti. Je však jasné, že otázky individuálnej psychiky nemožno skúmať izolovane od problémov spoločenského vedomia a jeho závislosti od ekonomických a sociálnych pomerov.

Etika ako relatívne samostatná veda sa vyčleňuje z filozofie a sociológie. Skúma spoločenské procesy po stránke hodnotenia, princípov a noriem správania jednotlivcov i skupín. Jej filozofický aspekt spo-

²³ A. Schaff, *Objektívni charakter historických zákonů*, Praha 1957, 269–270.

²⁴ Podrobne o psychologických mechanizmoch a stereotypoch, ktoré sú dôležité

i z hľadiska správania sa sociálnych skupín, porovnaj spis E. Fromm, *Escape from Freedom*, New York, 1942, kap. V.

čívá v tom, že chápe človeka a jeho problémy v súvisi s postavením človeka nielen v spoločnosti, ale aj v prírode, vo všetkých súvislostiach. Na druhej strane ozrejmuje princípy a normy spoločenského a individuálneho správania v súvisi s *objektívnou* stránkou spoločenských procesov (ekonomické a sociálne pomery).

Pomer sociológie k *estetike* je daný nielen tým, že v spoločenských procesoch ako celkoch sú obsažené aj *estetické* elementy, ale na druhej strane rozvoj estetických javov (nielen v oblasti umenia, ale aj esteticky mimo oblasť umeleckej tvorby) vyžaduje si skúmať špecifickú sféru estetických zákonov a kategórií.

Niekoľko slov ešte o pomere sociológie

k *jazykovede*, k *teórii informácií*, ku *kybernetike*. Vzťah sociológie k jazykovede je pomerne málo rozpracovaný. Z hľadiska spoločenskej činnosti má veľký význam reč ako sústava znakov, slov a výrazov, ako prostriedok komunikácie. Dôležité je túto otázku rozpracovať i z hľadiska logicko-sémantického i z hľadiska matematickej lingvistiky. Súvisí s tým aj kybernetika i teória informácií, technika organizovania a osvojovania si poznatkov. Veľký význam z hľadiska spoločenského, politického i vedeckého má rozpracovanie systému informácií použitím strojov — na odbremenenie intelektu od namáhavej mechanickej, administratívnej a matematicko-štatistickej práce.

Irena Dubská, *Objevování Ameriky*

Amerika — nebo přesněji řečeno Spojené státy americké — tvoří již od dob Tocquevillových jedno z významných témat různých společensko-vědních disciplín. Příznačné přitom je, že zde nejde v první řadě o pouhý cestopisný zájem, ale o daleko hlubší otázky osudů společnosti a člověka moderní doby. Někteří ličí Ameriku jako zaslíbenou zemi, jiní jako peklo ovládané žlutým ďáblem dolaru a někteří opět usilují o vykreslení *střízlivějšího obrazu světa a stínů* této krajně rozporuplné země. V této pestré škále zaujala nyní své místo i studie Ireny Dubské, nazvaná skromně *Objevování Ameriky*.¹ A řekněme hned, že jde o práci zdařilou. Dubská si vytýčila ve srovnání s četnými obsáhlými spisy o Americe úkol poněkud omezenější: jde jí především o informativní průřez některými problémovými okruhy, jak se promítají v dílech skutečně reprezentativních a typických autorů zabývajících se americkou společností. A teprve v souvislosti s tímto úkolem — jakoby v druhém plánu — přispívá ke zkoumání a řešení daleko obecnějších filosofických problémů postavení člověka ve světě moderní technické civilizace a smyslu lidského života vůbec. A právě tato jakoby skrytá tendence, toto úpěnlivé hledání člověka a lidského východiska z labyrintu odlidštěného světa pozdního kapitalismu — a nikoli pouhá bibliografická informace — tvoří vlastní jádro celé studie. Její nejsilnější a nejpodnětější stránky jsou tam, kde Dubská nevystupuje jako recenzent, ale jako analytik smyslu lidského života v „průmyslové společnosti“ a citlivý stopař pátrající po stezkách k lidštější existenci člověka na zemi.

Není zajisté náhodné, že těžiště zkoumání obrazu současné Ameriky hledá Dubská v sociologické literatuře. O sociologii se často hovoří jako o zrcadlu společnosti. Ve společnosti produkující odcizení člověka a odcizené vztahy mezi lidmi to ovšem předpokládá zkoumat odlišnou povahu samotného tohoto zrcadla, příčiny jeho deformací a zabývat se mimo jiné i „sociologií sociologie“. Avšak nejen to; v průmyslově rozvinutých zemích současného kapitalismu se stává sociologie — jako např. právě ve Spojených státech — ja-

kousi „ideologií industriální společnosti“, která chce plnit a zčásti také plní funkci „nástupce filosofie ve zvědečtělém světě“. Tak totiž velmi příznačně charakterizuje úlohu sociologie (kterou lze sotva vysvětlovat jako pouhou módu) R. Dahrendorf ve své knize o americké sociologii.² Kapitoulou pro sebe je ovšem problém, jak tuto svoji funkci plní a zejména otázka, jaký je vlastně charakter této „zvědečtělé společnosti“. Nicméně platí, že vědecká analýza sociologických koncepcí a jejich sociálních funkcí je důležitým klíčem k analýze struktury tzv. „industriální společnosti“. Tam, kde však dominantní složkou společenského myšlení a dokonce i základní teoretickou osnovou jednání chce být sociologie, tam zpravidla ustupuje do pozadí problematika transcendence a to, co se tradičně nazývalo metafyzikou se všemi jejími reálnými i čistě spekulativními stránkami. Tento jistý odstup od otázek transcendence a filosofické analýzy osobnosti člověka a smyslu jeho bytí vůbec (jak se jeví v některých hlavních proudech americké sociologie) je ovšem odrazem některých objektivních společenských procesů a proměn v postavení člověka tak, jak na ně správně poukazuje i Irena Dubská ve své práci.

„Ztráta transcendentna“, konstatuje Dubská, „není pouze otázkou řízení člověka „zvenku“, ani jednotlivých složek tohoto vnuceného způsobu života: „Život bez transcendence“ je především problémem odcizení existence, které se stává alespoň některými stránkami stále zřejmější i nemarxistickým autorům. V kapitalistických vztazích se člověku odcizují výtvoři jeho vlastní činnosti, jeho vlastní osobnost i rodová charakteristika, lidé se odcizují navzájem a člověk se odcizuje přírodě a celku světa. Pokud jedinec zůstává v zajetí tohoto způsobu života, pokud se mu bezprostředně poddává, nevyděluje se z něho a nepřesahuje jej, odcizují se mu dokonce i základní otázky jeho existence jakožto otázky.“³

Předností studie Ireny Dubské není jen obsáhlá znalost příslušné literatury, která tu nikdy není citována samoučelně, užce odbornicky, ale funkčně, s důrazem na to, co v této literatuře je typické, hlavní, příznačné pro skutečný život a jeho mnohotvárné reprodukce odlišného v totožném a totožného v odlišném. Dubská není ani pouze kritik-nega-

¹ Irena Dubská, *Objevování Ameriky* (příspěvek k otázkám „moderního člověka“), Československý spisovatel, Otázky a názory, Praha 1964.

² Ralf Dahrendorf, *Die angewandte Aufklärung* (Gesellschaft und Soziologie in Amerika), Mnichov 1963.

³ *Objevování Ameriky*, str. 108–109.

tivista. Usiluje o pozitivní řešení reálných problémů člověka, které současná americká sociologie buď opomíjí, zkrlesluje či bezvýhodně signalizuje. Překonává také četné západní autory, zabývající se problematikou Ameriky, dialektickou metodou svého myšlení a snahou o komplexnější přístup k člověku, který by vedle ekonomických a sociologických pohledů zahrnoval i stanovisko filosofie, historiografie a v neposlední řadě také umění. Pro Dubskou člověk není pouze homo sapiens, který by všechny své vztahy ke světu vyčerpával svým *ratio*, ale bytost nadaná mnohostrannými a různorodými mohutnostmi a vlastnostmi, které směřují od jejich historicky přechodného ozvláštnění a odcizené roztržitéstnosti k vyšší syntéze totálního člověka ve společnosti osvobozené práce.

K západní sociologické a filosofické literatuře přistupuje Dubská jako tvůrčí marxista, to jest v duchu přísné diferencované kritiky, která se snaží analýzu příčin ideologických deformací všeho druhu důsledně spojit s rozvíjením a obohacováním principů. Proto také věnuje bedlivou pozornost sociologické kritice či sebekritice současné americké společnosti, jak je obsažena v dílech G. W. Millse, E. Fromma, D. Riesmana, W. H. Whytea, V. Packarda a mnoha dalších sociologů a filosofů zabývajících se kriticky různými projevy degradace osobnosti v tzv. „masové společnosti“, která právě v USA nabyla zvlášť vyhraněné podoby.

Tento diferencující přístup k složitě rozvrstvenému komplexu nemarxistického myšlení je neoddelitelným rysem marxistické principiálnosti. Centrální kategorie různých proudů americké nonkonformistické sociologie, jejímž typickým představitelem byl právě C. W. Mills, jsou sociologickou hypertrofizací objektivních společenských vztahů, které právě v zemi průmyslově nejvyspělejšího kapitalismu potvrzují plnou aktuálnost Marxova pojetí odcizení a jeho bytostné spojitosti s různými modifikacemi kapitalistického forem vlastnictví výrobních prostředků. Pojmy „masová společnost“, „zvenčí řízený člověk“, „homo sociologicus“, „homo consumens“ a některé další, kterými běžně operuje současná sociologie na Západě, ovšem *samy o sobě* nic nevysvětlují, ani nemohou sloužit jako dostatečný prostředek explikace souběžného kapitalismu. Musí naopak být *samy* podrobeny vědecké analýze a *vyvěšeny*, tj. zbaveny nánosu iluzí, mýtů a sociologické fantazie, která tu tak podivuhodně přispěla k *tvorivému znetvoření* pravdivého poznání moderního světa člověkem.

Americká sociologická literatura je příliš různorodá spleť proudů, tendencí a filií, než aby mohla být uchopena nějakým jednoduchým antinomickým schématem, jako např.: typ konzervativně-statický v protikladu k typu evolučně-dynamickému, typ apologeticko-konformní v protikladu k typu nonkonformisticky-kritickému, typ empirický v protikladu k typu abstraktních systémů, typ čistě teoretického zkoumání sociální skutečnosti v protikladu k typu praktické, plánovitě změny skutečnosti atd. Každá z těchto antinomii postihuje určitou stránku americké

sociologie a jejího funkčního začlenění do celkové americké společnosti, ale žádná z nich nepředstavuje sama o sobě základní osu pohybu a oscilace mnoha tak rozdílných sociologických koncepcí. Jedno je však jasné: ve slepé uličce sterilního profesionalismu nebo povrchní žurnalistiky končí všechny ty proudy, které chtějí tak či onak obejít marxismus. Není náhodou, že i Dahrendorf ve své výše citované knize pociťuje jako velký nedostatek některých výrazných oficiálních představitelů americké sociologie, že tu chybí Marx, tato „svěrázná kombinace ekonomických, politických, sociologických, historických a filosofických motivů“. Sepjetí s duchovním bohatstvím marxismu je také mírou úrovně a hloubky rozličných pokusů o poznání a sebezpoznaní Ameriky. Není proto také náhodou, že podstatnější a adekvátnější výpověď o současné americké společnosti nepodává např. reprezentativní sborník Stouffera a kolektivu *The American Soldier*, jakkoli přeplněný (jinak velmi poučnými) empirickými údaji zpracovými nejrůznějšími sociologickými technikami, ale spíš taková díla jako jsou práce C. W. Millse, E. Fromma, Th. W. Adorna a řady dalších, kteří jsou právě v různých stupních a modifikacích ovlivnění některými postupy a problémovými okruhy vytyčenými Karlem Marxem. Dubská velmi citlivě analyzuje a hodnotí právě tento významný proud sociologického criticismu ve Spojených státech, který se příliš neohlíží ani na stavovské zvyklosti sociologů z povolání, ani na potlesk či nevoli tzv. „společnosti“. Líčí je ve své studii tak, jak skutečně jsou se všemi jejich klady a zápory, aniž by je natahovala podle Prokrustova lože předem daných schémat sympatií či antipatií. Samozřejmě, že specifická váha tohoto směru intelektualistické kritiky „masové společnosti“ v USA, její reálný akční radius a praktické působení v rámci celkové struktury americké společnosti monopolního kapitalismu, zůstává otevřeným problémem a důležitým tématem dalšího zkoumání. V tomto rámci pak nutno odpovědět na otázku, kam až dospěla tato kritika na cestě překonávání mýtů a nakolik je přitom sama zatížena iluzemi intelektualistického pojetí dějin vůbec, a dějinného pokroku v tzv. industriální společnosti zvláště? Jakou sílu vůbec představuje skutečné vědomí a sebevědomí tváří v tvář mocenským aparaturám, jejich zájmu, a prestiži vrstev s nimi spjatých? Za jakých podmínek mohou prorazit circulus vitiosus své intelektuální výlučnosti a stát se nástrojem dějinné přeměny sociální skutečnosti? Za jakých podmínek se mohou stát předmětem zájmu, metodou myšlení a jednání tříd a vrstev, na nichž závisí tvorba moderních dějin a jejich progresivní, humanistické vyústění?

Důležitým podtextem knihy I. Dubské je fakt, že se nezabývá Amerikou a jejím zrcadlením v americké sociologii samoúčelně nebo katedrově, jako profesor, který je uchvácen pouhým popisem exotického brouka. Jde jí o náznak určitých zásadnějších konfrontací dvou pólů současného dialekticky rozpolceného, ale nicméně jednotného světa, o náběh ke komparaci různých, kvalitativně mnoho-

tvárných forem průmyslově rozvinuté společnosti a jmenovitě o zásadovou a realistickou kontrapozici socialismu a kapitalismu v jednotlivých jejích stadiích. „V odcizené soustavě „masové společnosti“, uzavírá Dubská, „se uplatňují určité existenční formy americké skutečnosti jako celkové odlidštěné deformace některých rozvinutějších možností lidského života a zároveň se mohou jednotlivými svými stránkami stát stavebními prvky nových životních forem ve vyspělé průmyslové společnosti, která osvoďovala práci“ (str. 170). Dubská odtud správně vyvozuje, že „v tomto smyslu nelze dnes vážně uvažovat o perspektivách „moderního člověka“ přístích desetiletí a nepřihlížet přitom k cestám, kterými se v USA „otvírají všechny lidské problémy v závratné míře“ (Simone de Beauvoir).⁴ Ne nechává také nikoho na pochybách o tom, že „existenční formy moderního člověka“ jsou především a bytostně spojeny s celosvětovými komunickými přeměnami, s programem všestranného osvození člověka, s perspektivami reálného humanismu.“⁵

Problematika spjatá s požadavkem uplatnit komplexní analyticko-kritickou komparativní metodu na zkoumání kvalitativně odlišných struktur průmyslově rozvinutých společností současného světa je neodbytný a dosud otevřený úkol marxisticko-leninské vědy o společnosti. Je to náročný úkol, který se týká všech složek těchto typů společnosti, počínaje veřejnými organizacemi a konče nejintimnějšími lidskými styky.

To ovšem předpokládá nikoli povrchní analogizování, ale důsledné uplatnění dialektické metody zkoumání. To je arci úkol nad jiné obtížný. Dubská si přirozeně v rámci této své studie nevytyčila a ani nemohla vytyčit jeho řešení, ale je zřejmé, že jeho závažnosti i všelikých jeho úskalí je si velmi dobře vědoma. Nechává některé tyto klíčové problémy spíš jako neodkladná témata dalších nových prací, ale naznačuje obezřetně jejich vnitřní protikladnou, dialektickou povahu.

V tomto duchu přistupuje Dubská již k hodnocení jednoho z nejzákladnějších procesů tzv. moderní průmyslové společnosti, spjatých s bouřlivým rozvojem techniky a jejím nezadržitelným pronikáním do všech sfér lidského života. Společenské funkce techniky a možnosti jejich konkrétní aktualizace v současném i budoucím světě jsou mnohohodnotné a přímo vnitřně protikladné. Evoluční optimismus technicistních koncepcí je této její vnitřní dialektice právě tak málo práv jako opačný extrém spjatý s „schöngeistovskou“ romantickou kritikou kultury a pokroku vůbec. Odtud vyplývá také nutnost velmi diferencovaného přístupu k hodnocení takových jevů a kategorií moderní technicky rozvinuté společnosti, jako je pojem „přízpůsobení“, „kalkulu“, „konzumentství“ a některých dalších. Ve všech těchto sociologických kategoriích, jakož i v jejich objektivních sociálních koreláttech se velmi složitě prolétají mnohohodnotné tendence, provenience a často i velmi různorodé funkce. Pouhé rozhořčování

nad jejich krajně odcizenými a odlidštěnými formami, v jakých je produkuje soudobý pozdní kapitalismus, do jisté míry brání jejich hlubšímu pochopení, ztěžuje vysvětlení jejich zprostředkující povahy, nesoucí v sobě dialektiku alienace a desalienace. Právě v tomto klíčovém bodě – v pochopení kategorie zprostředkovanosti – možno v klasické podobě doložit, jak sociologické bádání – má-li být plodné – předpokládá vyjasnění filosofických principů a komplexní filosofický vzhled do sociální struktury i přesnou znalost jejího rozčlenění a fungování jednotlivých složek. Proto ani nelze dost důrazně varovat před nebezpečím profesionálního izolacionismu sociologie (a nejen sociologie), který se reprodukuje všude tam, kde více než o věci se hovoří o její příslušnosti do striktně vymezeného okruhu zkoumání, více než o problémech týkajících se člověka se vede spor o hranicích jednotlivých disciplín a kde větší pozornost je soustřeďována nikoli na to, co kdo říká, ale na to, kdo to říká a zda to říká patřičnou formou a v patřičné terminologii, a tedy tak, jak to žádá příslušný stav a jeho stavovská organizace, v níž je s hlediska své profese registrován. Permanentní ostrážitost vůči této mánii profesionalismu, byt by byla třeba i spjata s dobrými úmysly (tj. např. snahou po žádoucí „profesionální úrovni“ a metodologické vyškolenosti), je i v našich podmínkách stále dosud na místě, neboť i tyto sebelepší úmysly fakticky dlaždí cestu k resortní esoterii stále prázdnějších slov o člověku bez člověka a o životě bez života. Je to cesta, která i od marxismu může svést někdy, kde zůstal z živého organismu již jen mrtvý skelet a kde místo obsažných myšlenek rachotí prázdná dogmata a šelestí konvenční „přesně definované“ termíny.

Koncepce studie Ireny Dubské jde právě opačnou cestou, která přes nesčetná úskalí vede k člověku. Svoji studii autorka nazvala *Objevování Ameriky*, ale nejde jí v první řadě ani o Ameriku a tím méně jen o sociologii Ameriky. Jde jí o člověka, a to nejen o osud člověka v Americe, ale o osud a budoucnost člověka na celé naší planetě. Nejde jí také jen o abstraktního člověka, o schematicky vyreparovaného člověka určitých sociálně ekonomických soustav, o „člověka sociologického“, ale o jednotlivého živého člověka s konkrétním jménem, o onu jedinečnou neopakovatelnou bytost – jakkoli ovšem vždy sociálně, historicky a třídně začleněnou. Proto v její knize mají svoji srozumitelnou funkci ona místa, která poukazují k oblastem a osudům lidského soukromí, domova, niternosti, intimity, smyslu individuální lidské existence a její transcendence v nekonečné konečnosti koloběhu života a smrti. Když psal svoji poslední knihu o Americe R. Dahrendorf, bylo to v době, kdy již tuto zemi sám po čtvrté navštívil a mohl tak na místě konfrontovat literaturu se skutečností. Po této zkušenosti mimo jiné dospěl k názoru, že dnes prý bude sotva některý evropský socio-

⁴ Tamtéž, str. 171.

⁵ Tamtéž, str. 171.

log brát vážně svého kolegu, který nestrávil v Americe obligátní rok studií jeho pobytu. Není úkolem této recenze posuzovat kompetentnost tohoto verdiktu o kompetenci. Nicméně možno konstatovat, že I. Dubská napsala podnětnou, závažnou studii o Americe ještě dříve, než Ameriku uviděla na vlastní oči. A ostatně i závažnost bezprostřední zkušenosti závisí na velikosti rozumu, který tuto zkušenost zaregistroval. Studie I. Dubské je nejen přínosem, ale i dobrým příslibem pro naši sociologii.

Jindřich Filipec

Pokus o obecnou teorii chování

Je spojeno s jistým rizikem označit práci nedávno zesnulého Andrzeje Malewského *O zasutowaniach teorii zachowania*¹ za práci „čistě sociologickou“. Bylo by to ostatně v rozporu s vlastním záměrem autorovým, zejména pak s jeho diagnózou současného stavu společenských věd i s navrhovanou „terapií“. Obecná teorie chování, jejíž základní pojmy a teze chce Malewski jednak kriticky analyzovat na základě v tomto oboru již vzniklé literatury, jednak precizněji teoreticky formulovat mj. konfrontací s publikovanými konkrétními sociologickými a sociálně psychologickými výzkumy, má být totiž jedním z prostředků překonání *dezintegrace společenských věd* a nemůže být konstruována jinak než s přihlédnutím k výsledkům všech věd, které se přímo či nepřímo chováním zabývají, tedy k výsledkům právě tak sociologie jako sociální psychologie, obecné psychologie, ekonomie, kulturní antropologie atd. Ve všech těchto oblastech, jak konstatuje v předmluvě J. Szczepański, se autor pohybuje volně, protože erudované a informované, hledaje v nich příspěvky k vytváření teorii, která má na co *nejvyšší úrovni obecnosti* vysvětlit lidské chování. Právě tato vysoká úroveň obecnosti si vynucuje vypracování přesných gnoseologických a metodologických východisek. Je jistě předností Malewského knihy, že metodologickým problémem věnuje mimořádnou pozornost (celá první třetina knihy) a že ve všech následujících částech důsledně dodržuje *východí metodologické schéma*.

Obecná teorie chování je z metodologického hlediska, podle Malewského, systémem tvrzení, v němž tvrzení nižší úrovně obecnosti lze vyvodit z tezí obecnějších a z dodatečných předpokladů, které se týkají daných specifických podmínek. Většina tvrzení, která se opírají o induktivní zobecnění výsledků empirických bádání, dosahuje totiž obvykle nízkého stupně obecnosti. Mezi taková tvrzení např. patří:

1. Lidé zaujímající nízkou pozici ve společenské hierarchii častěji podporují změny existujícího pořádku než lidé zaujímající pozici vysokou.
2. Čím vyššího uznání dosahují jedince ze strany skupiny, tím ve vyšší míře akceptuje skupinové normy.
3. Lidé, na něž působí nesouhlasné vlivy, jsou ve svých názorech méně stabilní než lidé, na něž působí vlivy stejnorodé... atd.

Proti těmto typu² lze totiž při nejmenším uvést námitku, že neplatí za všech okolností a argumentaci pak lze opřít buď o poukaz na výsledky systematického zkoumání v jiných podmínkách, v nichž se prokázalo, že daná teze neplatí, nebo o předvídání podmínek, vyvozené z obecnější teorie, v nichž platit nebudou. Právě tento typ námitek mj. vedl v západní sociologii k rezignaci na formulování obecnějších sociologických tezí, případně systémů tvrzení, a to, jak upozorňuje Malewski, nejen v krajní a nejobvyklejší variantě pozitivistické. Malewského neuspokojuje ovšem ani program, který sám, opíraje se o některé teze K. Poppera, vypracoval, program³ (obdobný program vypracoval také H. Zetterberg), jehož podstatou je formulování tezí na co nejvyšší úrovni obecnosti s uvedením dvou dodatečných omezení: 1. teze musí být empiricky verifikovatelné a 2. nesmí být v rozporu s dosavadními výsledky systematického výzkumu. Takový program je totiž v jistém smyslu rozporný: požadavek empirické kontrolovatelnosti je v podstatě totožný s požadavkem formulovat tezi v operacionální podobě a teze v takovém tvaru nemůže obvykle dosáhnout příliš vysokého stupně obecnosti.

Program vypracovaný Malewskim není však programem *formulování* obecných tezí, nýbrž programem *interpretace* tezí nižšího stupně obecnosti na základě obecnější teorie, která se předpokládá. Předpokladem interpretace je totiž: 1. znalost odpovídajícího obecnějšího tvrzení nebo systému tvrzení, 2. znalost podmínek, za nichž uvedená teze nepochybně platí. Objasňovaná teze pak 1. musí být vyvozena z teze (nebo jejích komplexu) obecnější teorie, 2. musí být uvedeny podmínky, za nichž teze nepochybně platí a 3. z nich pak ty, které nemusí být vždycky splněny. Tak lze stanovit jednak stupeň obecnosti teze (zejména na základě třetího požadavku interpretace), jednak formulovat program komparativního ověřovacího výzkumu, který je prostředkem a předpokladem závěrečné formulační modifikace teze. Realizace tohoto programu by byla méně nákladná než dosavadní komparativní studia, která jsou sice vnějškově atraktivní, ale málokdy vedou k požadovaným teoretickým zobecně-

¹ *O zasutowaniach teorii zachowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, 186 stran.

² Tímto typem tezí jsou např. sociometrické formule Nenevajsovy (*Handbuch der empirischen Sozialforschung*, II., str. 226 n), jejichž indukční charakter je zřejmý již z argumentace, která se redukuje na bibliografic-

ké odkazy na výsledky jednotlivých výzkumů. Aplikací Malewského metodologického postupu by se zřejmě ukázala nutnost uvést právě „dodatečné podmínky, které nejsou vždy splněny.“

³ A. Malewski, *Dwa modele socjologii*, Studia Socjologiczne, 1961/3, str. 42.

ním. Stupeň obecnosti teze, formulované např. na základě empirického výzkumu v našich podmínkách, by nebylo třeba zjišťovat studiem komplexu všech podmínek (za nichž platí) v jiných podmínkách, nýbrž toliko studiem těch podmínek, které nejsou splněny.

Malewského postup je jistě zajímavý, lze mu nicméně vytýknout, že kardinální pojem úvahy — „podmínky, které nejsou vždy splněny“ — předpokládá vypracovanou klasifikaci společenských jevů a procesů, tedy detailnější analýzu co do rozsahu; pracuje se s ním poněkud abstraktně. Malewski svůj metodologický postup pak demonstrovuje a dokládá na analýze tezí, týkajících se popularity ve skupině (Jennings, Festinger, Riley), na problému rivalizace, spolupráce a podobnosti jednání (Deutsch), na závislosti mezi ohrožením vlastní hodnoty a tendencí ke snižování jiných (Maslow, Williams), na poměru očekávaných a skutečných sociometrických výběrů (Homans) apod.

Druhá část práce je pak věnována již přímo výkladu „elementů teorie chování“ a snad alespoň při stručné reprodukci některých úvah bude Malewského metodologický přístup i způsob sociologického myšlení (v naší literatuře nikterak běžný, ale i v polské poněkud neobvyklý) zřejmější.

Teorie chování navazuje na dvě základní teoretické tradice, na tradici teorie instrumentálního učení, jak ji vypracovali *Bechtel* a *Thorndike*, a na teorii klasického podmínování, kterou reprezentuje *Pavlov*. Malewského pokus sám je pak opřen o rozbor souhrnných prací *Dollarda*, *Millera*, *Skinnera*, *Festingera*, *Thibauta*, *Kelleyho*, *Homansa*, *Cartwrighta*, *Mertona*, *Marche*, *Simona* atd. a o dílčí sociologické a sociálně psychologické výzkumy řady autorů jiných. Z americké literatury, kromě dvou průzkumů polských, je převzat také všechen empirický materiál. Výchozími pojmy teorie jsou pojmy *podnět* a *reakce*, výchozí tezí tvrzení, že v procesu instrumentálního učení se některé spoje mezi podněty a reakcemi upevňují, jiné pak slábnou, dochází tedy jednak k selekci reakcí, jednak k jejich hierarchizaci. Pravděpodobnost objevení se reakce určitého druhu závisí především na důsledcích, které v předchozí zkušenosti vyvolávala. Takovým důsledkem je buď *odměna* (nagrada) nebo *trest* (kara),⁴ v některých případech důsledek nemusel být pamětně fixován. Mezi odměnou a trestem existuje konstantní vztah: odmění odměny působí jako trest, odstranění, vyhnutí se trestu jako odměna. Oba pojmy, které jsou v práci teoreticky definovány pomocí pojmů motivace a redukce motivace, jsou základními pojmy celé koncepce. Základní teze teorie se pak vztahují k pravděpodobnosti reakce, generalizaci a vyhasinání a mají tento tvar:

1. Pravděpodobnost objevení se reakce vzrůstá současně se vzrůstem hodnoty, frekvence a regulérnosti odměn získaných v důsledku této reakce.

2. Jestliže se některá odměna často opakuje v krátkém časovém intervalu, pak každá následující odměna téhož druhu zmenšuje pravděpodobnost objevení se odměňované reakce... atd. Ilustrujme některou ze základních tezí na důsledcích, které z ní vyplývají. Např. teze

3. opožděné odměny jsou méně důsazné pro zvětšení pravděpodobnosti objevení se odměňované reakce než odměny bezprostřední; čím jsou opožděnější, tím méně jsou důsazné,

se dá formulovat analogicky ve vztahu k trestu a lze z ní vyvodit konsekvenci týkající se upevnění reakce, která přináší bezprostřední satisfakci, je však perspektivně škodlivá. Kouření a alkoholismus mohou být reakcemi tohoto typu, protože ačkoliv perspektivně fungují jako tresty, mohou být bezprostředně zdrojem odměn (např. redukce strachu, napětí, kompenzace nedůvěry v sebe). Sociotechnický důsledek je zřejmý: přesvědčování o škodlivosti odkazem na perspektivní důsledky může být účinné jen s malou pravděpodobností. Základních tezí uvedené tvaru uvádí Malewski sedm, další tři se týkají konfliktu motivů (*K. Lewin*, *N. E. Miller*, *E. J. Murray*), závěrečné základní teze hovoří o vzniku sekundárních odměn a trestů.

Nosnost celé koncepce není možno posuzovat podle několika ilustrativních příkladů. Její zřejmou předností je malý počet výchozích pojmů a základních tezí a udivující jednoduchost, i když se prozatím vztahuje toliko k analýze chování jedince a „malých sociálních systémů“, zejména pak skupin opřených o bezprostřední kontakt. Právě z tohoto hlediska, z hlediska požadované a v práci realizované jednoduchosti, odmítá Malewski opírat se o práce *Parsonsovy*. *Parsonsov* postup je mu příkladem postupu opačného než sám volí: *Parsons* nejprve vytváří pojmy, jakýsi sociologický slovník, a teprve potom k nim přiřazuje prvky sociální reality, nedisponuje nadto výchozími tezemi: „Pojmové schéma není ovšem teorie“ (*G. C. Homans*). Na druhé straně, s vědomím nebezpečí simplifikace, které je s takovou jednoduchostí spojeno, trvá Malewski na diferenciaci druhů odměn a trestů a na stupňovitěm charakteru jejich intenzity. Z tohoto hlediska pak neobyčejně věcně analyzuje známou *Festingerovu teorii kognitivní disonance*, která (spolu s *Heiderovou teorií nedostatku poznávací rovnováhy*, již věnuje ovšem podstatně méně pozornosti) je mu reprezentantem teorií opřených o jeden druh odměn. Ukazuje na základě systematických bádání (zejména *Deutschových*), že

⁴ Bylo by zřejmě vhodnější volit neutrálnější pojmy, než jakých se užívá v teorii instrumentálního učení, přepis by však nevystihoval patrně zcela adekvátně původní

záměr. Ostatně i v českých odkazech na literaturu z této oblasti se běžně této terminologie užívá.

interpretace chování pomocí teorie disonance není za všech okolností jediným možným výkladem, že existují stejně nosné alternativní výklady a že — v jistém rozporu s Festingerovým předpokladem — ne ve všech disonantních situacích lze předpokládat chování směřující k redukci disonance. I tak však — právě s uvedením podmínek, které nejsou v disonantních situacích splněny nebo alespoň ve Festingerově teorii předpokládány — řada tezí této koncepce pozitivně do Malewského teorie chování vstupuje.

Obdobně přistupuje i k *Homansově teorii interakce*, která je jedním z prvních pokusů o aplikaci teorie chování na analýzu vztahů mezi lidmi: cílem Homansovy práce *Social Behavior, Its Elementary Forms* (New York, 1961) je totiž interpretovat řadu výsledků experimentálního i neexperimentálního studia pomocí tezí teorie instrumentálního učení, převzatých zejména z práce Skinnerovy (*Science and Human Behavior*, New York, 1953), a tezí elementární ekonomie.⁵

Interakce se pak definuje jako proces směny, jejímž předmětem je chování vytvářející podněty, které dovolují jiným jedincům očekávat v budoucnosti odměny nebo tresty, případně chování, které samo působí přímo jako odměna nebo trest vzhledem k jiným. Formulace základních tezí vztahujících se k takto pojaté interakci (Malewski jich uvádí pět) umožňuje uvést příklady aplikací, které mají doložit nosnost teorie (Malewski uvádí experiment Schachterův a známé výzkumy Seashoreovy). V závěru této části pak klade otázku, která se v obecné podobě nevztahuje jenom k Homansově teorii interakce. Zdůrazňuje, že Homansovi šlo především o interpretaci výsledků empirických bádání na základě obecnější teorie; je třeba položit otázku, zda vypracovaná obecnější teorie umožňuje také *předvídat* určitý typ chování. Odpověď je — jak ostatně ani jinak není možné — nejednoznačná: v případech, kde z obecné teorie chování vyplývá jediný možný očekávaný typ reakce, je předvídaní možné, ve většině případů, kdy totiž z teorie vyplývá možnost alternativních, event. konkurenčních chování, je pravděpodobnost předvídaní malá. Neznáme totiž všechny činitele, které ovlivňují jak reálnou velikost a intenzitu odměny a trestu, tak zejména jejich hodnocení jedincem či skupinou, kteří reagují. Právě zde se projevuje, řečeno s jistou licencí, jakási „behavioristická“ omezenost, totiž nerespektování „osobního filtru“ podnětů na jedné straně, a omezenost plynoucí z nerespektování širší sociální determinovanosti interagujících jedinců na straně druhé.

Závěrečná část práce, ze sociologického hlediska jistě nejzajímavější, je věnována problému *divergence činitelů statutu*. Status definuje Homans v duchu své interakční teorie jako souhrn podnětů, jimiž jedinec působí na sebe i na jiné a které jiní hodnotí jako vyšší

nebo nižší, jako horší nebo lepší. Jednotlivé podněty nazývá *činitele statutu*. Činitelé statutu jsou konvergentní, když všechny jednotlivé podněty jsou hodnoceny ve vztahu k odpovídajícím podnětům jiných jedinců jako vyšší nebo stejné. Je zřejmé, že z tohoto hlediska může být status hodnocen z různých aspektů, různými lidmi a skupinami různé. Konvergence či divergence činitelů statutu tedy není vlastností jedince, nýbrž sociálního vztahu. Malewski modifikuje Homansovo vymezení do obecnějšího tvaru: všechno, čím se odlišuje jedinec od jiných jedinců, je činitelem jeho statutu. Činitele pak lze klasifikovat na: 1. činitele vztahující se k vlastnostem jedince (barva pleti, pohlaví, náboženství, vzdělání, způsob chování atd.), 2. na činitele vztahující se k vlastnostem vázaným na vztah jedince k jiným jedincům nebo skupinám (doba členství ve skupině, moc, stupeň nezávislosti, stav atd.) a konečně 3. na činitele vztahující se k vlastnostem vázaným na vztah jiných jedinců nebo skupin k nositeli statutu (uznání, odmítání atd.). Z jiného hlediska lze pak činitele klasifikovat na: 1. relativně konstantní, neměnitelné (původ, rasa, barva pleti) a 2. měnitelné. Definice statutu podaná Homansem i Malewskím je v sociologické literatuře neobvyklá, z hlediska teorie chování ovšem zcela pochopitelná. Malewského vymezení se běžným definicím více blíží, zejména tím, že neredukuje status na reakci jiných na činitele, na jejich hodnocení, které je vždycky ve větší či menší míře subjektivně zabarveno. Ostatně ani běžná vymezení nejsou zcela prosta jisté psychologizace, definuje-li se status např. „očekáváním“.

K divergenci činitelů statutu pak dochází tehdy, jestliže existuje rozpor mezi komplexem činitelů a chováním, které se od nositele statutu očekává. Lidé se totiž v konkrétním společenském prostředí učí, že jednotlivé činitele musí fungovat spojitě, že jsou na sebe vázány, předpokládá se tedy jakési *kontinuum* činitelů (se statutem ředitele podniků je např. spojen činitel vysokých organizačních schopností, jistý stupeň vzdělání, určitý druh vystupování, mluvy atd.). Na základě takto vymezených pojmů lze pak s využitím dosud shromážděného empirického materiálu formulovat základní obecné teze, týkající se divergence činitelů statutu:

1. Divergence činitelů je zdrojem trestů, její zmenšení zdrojem odměn.
2. Aby divergence vyvolávala negativní podněty, musí být divergující činitelé pozorováni týmiž lidmi.
3. Čím více je divergujících činitelů, tím labilnější je status; jedinci se pak přisuzuje nižší status než objektivně má.
4. Vidí-li jedinec možnost zvýšit úroveň nižších činitelů statutu, tenduje k jejich zvýšení.
5. Lidé, jejichž status je vysoký a pevný, kladou menší váhu na chování, které je zřej-

⁵ Poznamenejme, že tento pokus, Malewskím v podstatě pozitivně hodnocený, narazil na kritické připomínky některých amerických sociologů i ekonomů. Srv. např. poznámky

Davisovy a Bouldingovy, *Two Critiques of Homans' Social Behavior*. The Amer. Journ. of Soc., January 1962, LXVII/4, str. 455 n.

mým a viditelným projevem jejich vysokého statutu.

6. Nemá-li jedinec možnost zvýšit úroveň nižšího činitele statutu, tenduje k vyhýbání se těm, kteří reagují na tyto činitele.

7. V téže situaci může tendovat k odmítnutí systému hodnot, který zdůvodňuje hodnocení činitelů jeho statutu.

Uvedme několik příkladů, které ilustrují aplikabilitu tezí, již proto, že Malewski sám zdůrazňuje, že smysl zavedených pojmů i míra teoretické přesnosti formulovaných tezí se proěřuje tím, na jak široký okruh sociálních jevů jsou pojmy a teze aplikabilní a nakolik adekvátně je vysvětlují.

Teze 2 např. umožňuje vysvětlit mechanismus nesouhlasného hodnocení téhož jedince dvěma nebo více sociálními skupinami, které jsou od sebe prostorově odděleny a nemají možnost komunikace nebo ji nerealizují. Divergující činitel je zřejmě pozorován jen v jedné skupině, je-li divergujících činitelů více, pak z hlediska 3 je status hodnocen jako nižší než objektivně je: v jiné skupině je status zřejmě nazírán jako kontinuum. Z hlediska 4, avšak s přihlédnutím k 6 a 7 nelze jednoznačně předvídat reakci nositele statutu. Jde např. o učitele, který bydlí v prostředí, které pokládá za divergujícího činitele výši jeho příjmů. Z hlediska 6 lze předpokládat, že v místě bydliště bude hodnocen jako „málo společenský“; protože divergujících činitelů tohoto typu je více, pak z hlediska 3 bude v tomto prostředí status učitele pokládán za nižší než objektivně je. Z hlediska 4 lze však současně stejně pravděpodobně předpokládat úsilí o kompenzaci.

Na základě 7 lze vysvětlit reakci jedince, který zastává jisté postavení, nemá však předepsanou kvalifikaci a uvědomuje si, že nemá současně dostatečnou intelektuální potenci, vůli, snahu atd. k tomu, aby předepsané kvalifikace dosáhl. Bude zřejmě tendovat k znevažování významu vzdělání (varianta redukce disonance), např. poukazem na úlohu jiných činitelů (doba praxe, jiné zaplnění apod.).

Individuální osud ženy, pocházející například z rodiny školníka a studující na gymnáziu v podmínkách společnosti, která pokládá tento původ za nízký činitel statutu, je ex post interpretovatelný jednoznačně např. aplikací 7. není však jednoznačně předvídatelný. V závislosti na řadě dalších faktorů psychologických a sociálních může totiž volit jedno z alternativních chování: buď odmítnout maloměstský systém hodnot – důsledná aplikace 7 – nebo se přizpůsobit tomuto systému např. dosažením vyššího společenského postavení třebaš výhodným sňatkem – modifikovaná aplikace 4. Z hlediska 2 a 6 při dostatečné prostorové a časové vzdálenosti, případně při přerušení styků s lidmi,

kterí s nízkým činitelem statutu jsou přímo spojeni (např. rodiči, příbuznými apod.), není důvodů k vnějším konfliktním situacím. Z hlediska jiné teze obecné teorie chování lze pak předpokládat tendenci k přísnějšímu dodržování norem sociální vrstvy, v níž se jedinec ocitá, tedy tendenci k intenzivnější internalizaci nového systému hodnot, aplikací negativní varianty 5 lze vysvětlit také krajní vnější projevy příslušnosti k nové vrstvě. Volba tohoto alternativního chování však povede nutně ke konfliktní situaci tehdy, zhroutlí-li se celospolečensky nově internalizovaný systém hodnot, protože zvýšený činitel statutu začne fungovat jako divergující atd.

Je zřejmé, že tímto způsobem lze ex post vysvětlit mechanismus řady zdánlivě zcela různorodých sociálních jevů, např. některé jevy spjaté s procesy vertikální sociální mobility, formováním politických, světonázorových atd. postojů, a to dokonce i těch, které jsou na první pohled v rozporu se „zdravým rozumem“.

V závěru se Malewski zamýšlí nad *sociotechnickými aplikacemi* rozvinuté obecné teorie chování.⁶ Nežádoucí sociální jevy, které byly mnohokrát konstatovány, např. výroba nepotřebného zboží, nízká kvalita výrobků, nedostatek občanské odvahy, tupý konformismus s rozhodnutími zřetelně nesprávnými, malý zájem o studium na některých druzích škol apod., zejména pak jejich „odolnost“ proti běžným prostředkům boje s nimi, jsou z hlediska teorie chování vysvětlitelné velmi prostě: položíme-li otázku, jak je takové chování odměňováno a jak trestáno (v uvedeném smyslu) a jakým trestům se umožňuje vyhnout, pak lze zřejmě odpovědět, že těm, kteří se takto chovají, přináší více odměn než chování společensky žádoucí. Sociotechnický důsledek je zřejmý: přesvědčování, zbožná přání a tím méně prostě konstatování neveřejou téměř k ničemu, jediný reálný prostředek je redistribuce odměn a trestů. A to je problém nejen par excellence sociologický, ale také politicky neobyčejně závažný. Je škoda ovšem, ale to je ostatně charakteristickým rysem celé Malewského knihy, že autor neukazuje, že leccos z toho, co bylo řečeno, je vlastně modifikací některých tezí dokonce již „klasického“ marxismu.

Szczepański v předmluvě píše, že se Malewski zděky bál prací jalových a banálních více než prací v lecčems sporných, ale formulujících nové problémy. Malewského kniha je snad od první do poslední strany diskutní. Je však na čase nejen uvědomit si, ale i respektovat, že práce „absolutně nesporné“, ale neobsahující nic více než snůšku známých pravd, jsou také absolutně zbytečné. Malewského kniha mezi ně rozhodně nepatří.

Milan Petrusek

⁶ Z poněkud jiného hlediska v širším teoretickém kontextu hodnotí sociotechnické konsekvence a ideologické souvislosti obecné

teorie chování Z. Bauman, *Wizje ludzkiego świata*, Warszawa 1963.

Zkušenosti z průzkumu nových sídlišť,
Praha, SNTL 1961

Publikace obsahuje materiál a závěry pozoruhodného průzkumu nových sídlišť, jenž patří k nejvýznamnějším sociologickým výzkumům, které byly vůbec konány v našich zemích. Používá precizních matematických metod. Přitom neustále konfrontuje reálnou situaci bydlení s postoji a přáními dotazovaných obyvatel. Nejde jen o speciální „stavební“ výzkum, neboť sleduje i sociální cíle, k jejichž osvětlení chce přispět: emancipace žen, výchova dětí, zkracování pracovní doby, směnnost, lidské vztahy mezi sousedy a přáteli atd. Sleduje též problematiku bydlení z hlediska širších sídlištních vztahů. Reprezentativní vzorek představuje 928 rodin ze sedmi sídlišť vybraných tak, aby reprezentovaly různé oblasti republiky i obyvatelstvo zaměstnané v různých průmyslových odvětvích. S tázanými byl vyplněn sociologický dotazník, který zjišťoval skutečný stav, kritiku tohoto stavu i přání obyvatel. Šlo o zjištění, jaké hlavní funkce a v jaké podobě má mít byt jako celek i jednotlivé jeho místnosti v nejbližší budoucnosti. Z výhledového hlediska za nejpodstatnější kritéria byly považovány výchova dětí, domácí práce především z hlediska činnosti ženy, a zlepšení pohodlí a života vůbec.

Výzkumy ukázaly, jaké nároky na bydlení budou klást perspektivy zkracování pracovní doby i překonávání rozdílů mezi fyzickou a

duševní prací a s tím související růst kulturní úrovně lidu. Byt bude hrát svou úlohu při správném využívání volného času pro kulturu, tělesnou výchovu, studium, četbu, sebevzdělání a rekreaci. Byla postavena řada problémů, týkajících se vzájemných kontaktů mezi členy domácnosti. Na jedné straně byt ovlivňuje možnosti jejich styku, na druhé straně jsou vyslovovány požadavky, aby každý člen domácnosti měl klidné místo v bytě pro ty druhy činnosti, ve kterých nechce být vyrušován (studium, četba atd.). Zvláštní pozornost je věnována problémům dětí v bytě, které jsou zejména v nových sídlišťích velmi aktuální. Zdůrazňuje se nutnost odstupňovat potřeby dětí podle věku. Pojednává se o výchovném významu vlastního dětského kouta nebo pokoje. Přitom bylo zjištěno, že samostatný dětský pokoj se vyskytuje jen zřídka. Zpravidla je dětský pokoj spojován v jedno s druhým obytným pokojem. Zajímavá jsou také zjištění, podle kterých stále ještě podstatná většina obyvatel se schází se svými přáteli v bytě a jen nepatrný podíl — 14% — mimo byt. Kniha obsahuje velké množství zajímavých údajů tohoto druhu.

Kniha je vybavena množstvím přehledných tabulek, názorných schemat, grafů, plánů a fotografií, zejména interiérů bytů. Po této stránce představuje vzor přitažlivé a populární, současně však dobře empiricky i teoreticky fundované sociologické publikace. Právem obdržela cenu za teoretickou práci v Přehlídce architektonických prací pořádané Svazem architektů ČSSR.

Dragoslav Slejška

Konference o sociální struktuře socialistické společnosti

Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy a Filosofický ústav ČSAV pořádali ve dnech 1.–5. června 1964 v Hrazanech u Sedlčan konferenci o sociální struktuře socialistického Československa. Význam této konference nespočívá jen v tom, že byla v diskusích obšírně analyzována řada aspektů velmi závažné a aktuální problematiky, která byla předmětem jednání, nýbrž i v tom, že na materiálech předložených k projednání i v diskusních příspěvcích byl výrazně demonstrován celkový stav československé sociologie v jejím současném, ještě počátečním stadiu vývoje, že byla ujasněna a prohloubena její základní problémová orientace a že byly naznačeny její základní vývojové tendence. Účast zahraničních hostů téměř ze všech evropských socialistických zemí¹ umožnila nadto konfrontaci se stavem sociologického výzkumu i teorie v jiných zemích a poskytla příležitost k navázání užší součinnosti, významné pro plnění společných úkolů. Vystoupení řady pracovníků z příbuzných společenskovo-vědních disciplín — historiografie, sociální psychologie, teorie státu a práva, politické ekonomie — analyzovala hlouběji řadu momentů studované problematiky, které byly v předložených materiálech jen naznačeny.

Celkem bylo konferenci předloženo k projednání 29 materiálů, které úhrnem obsahovaly přes 1000 stran. Materiály představují soubor předběžně zpracovaných textů určených k publikaci pro sborník o sociální struktuře. Tematická struktura příspěvků svědčí o promyšlené a plánovité koncepci organizátorů sborníku. Přesto však předložené práce měly značně různorodý charakter. Určitá část prací má povahu spíše počátečních pokusů, které jsou výrazem nižšího stupně zpracovanosti problematiky. V některých z nich převládá do značné míry konzervativní, normativistický a jednostranně de-

duktivní přístup, který se neopírá o dostatečný empirický materiál a jeho nedostatek nahrazuje někdy i málo hlubokým rozjímáním nad statistickou ročenkou. Naproti tomu jiné příspěvky vycházejí z osvojení výsledků dosavadního vývoje marxistické sociologie, jsou založeny na bohatém empirickém materiálu (nezřídka z vlastních autorových výzkumů), vykazují hlubší kontakt a poučenost světovou sociologickou literaturou, vyúsťují v pokusy o závažnější a zdůvodněná teoretická zobecnění a respektují tudíž *specifikum* sociologického přístupu. I v rámci tohoto specifika (jehož respektování je samozřejmým předpokladem rozvoje sociologie jako vědy) se ovšem projevila různost přístupů odrážející nejen odlišnosti dané studovaným dílčím aspektem sociální struktury, ale i jistou rozdílnost v řešení některých základních otázek teoretické a metodologické povahy. Není proto divu, že právě těmto otázkám byla na konferenci věnována mimořádná pozornost. Právě tak jako tedy není a ani nemůže být cílem autorského kolektivu práce „učebnicové“ povahy, shrnující obecné a málo diskusní „pravdy“, nebylo a nemohlo být ani cílem konference dosažení naprosté shody ve všech dílčích otázkách. Konference právě svým pracovním a výrazně diskusním charakterem, k němuž mimořádnou měrou přispěly větší neobyčejně podnětné a erudované příspěvky zahraničních hostů, dala řadu podnětů k diferencované analýze sociální struktury naší společnosti, ale i k hlubšímu promyšlení a rozboru mnoha dalších základních otázek marxistické sociologie. Jednání konference — v neposlední řadě již volbou konkrétní, byt velmi široké problematiky — se nadto oprávněně vyhnulo obecným proklamacím o „potřebě“ rozvoje marxistické sociologie a málo plodným „kompetenčním“ sporům, tak charakteristickým pro nedávné stadium jejího

¹ Konferenci se zúčastnili tito zahraniční účastníci: prof. G. J. Glezerman DrSc, vedoucí katedry filosofie Akademie společenských věd při ÚV KSSS — prof. M. N. Rutkevič CSc, vedoucí katedry filosofie Uralské státní university ve Sverdlovsku — doc. G. M. Andrejevová CSc, filosofická fakulta Moskevské státní university — prof. Z. Bauman, vedoucí katedry sociologie Varšavské university

— doc. dr. M. Hirsowiczová, pracovnice Ústředního ústavu ochrany práce ve Varšavě a vedoucí katedry sociologie v Lodži — prof. A. Hegedüs, ředitel sociologického oddělení Akademie věd MLR — dr. Heinz Kallabis, závodní sociolog, NDR — M. Janičiževič, Sociologické oddělení Institutu společenských věd v Bělehradě — prof. C. Nicuta, filosofická fakulta university v Bukurešti.

vývoje, a učinilo tak konkrétní krok kupředu, a to nejen ve studované tematické oblasti.

Problém teoreticky i empiricky fundované sociologické analýzy sociální struktury byl právem v úvodu jednání (Machonin, Slejška, Pomaizl) označen za jeden z centrálních problémů marxistické sociologie. Mluví pro to řada důvodů teoretických i ryze praktických. Dosavadní úvahy o sociální struktuře naší společnosti se vyčerpávaly nezdávka jen opakováním obecně známých filosofických tezí, někdy dokonce zastaralých nebo málo zdůvodněných. Takové úvahy, dotýkající se nadto problematiky společensky a politicky neobyčejně závažné a vždy aktuální, umožňovaly jak teoretickou konzervaci a dokonce glorifikaci řady reálných deformací sociální struktury socialistické společnosti, tak konec konců předchozí teoretické zdůvodnění těchto deformací samých. Metodologickým základem těchto úvah byl konzervativní, normativistický, deklarativní přístup, jehož překonání na konkrétním problému umožňuje sociologii přesvědčivě prokázat svou životnost, teoretickou nosnost a společenský význam svého specifického přístupu. Na málokterém problému jako právě na otázkách sociální struktury může sociologie tak výrazně a koncentrovaně demonstrovat obě své základní funkce – funkci „sociální expertízy“ i funkci „sebezpoznaní společnosti“, použijeme-li charakteristiky Wiatrovy. Jak obecná problematika sociální struktury, tak mnoho otázek s ní úzce spjatých je nadto léta předmětem soustředěného zájmu západní sociologie, je tedy sférou, v níž lze opět konkrétně a věcně demonstrovat přednosti marxistické analýzy a neomezovat se toliko na sice silná, ale málo účinná slova.

Rozsáhlost tématu, charakter jednání i velký počet diskusních příspěvků znemožňuje podat podrobnou chronologickou reprodukci celé konference a tím méně detailnější charakteristiku jednotlivých materiálů.² Půjde nám spíše o postžení základního tónu jednání a charakteristiku navržených řešení některých základních diskutovaných problémů, tedy právě o ty stránky jednání, v nichž se nejvýrazněji projevila celková úroveň naší současné sociologie i její základní vývojové tendence.

Základní problémy a východiska

Cílem autorského kolektivu bylo postihnout v předložených materiálech *specifikum* sociální struktury naší společnosti *v současné etapě jejího vývoje* na základě zdůvodněných teoretických východisek filosofických a obecně sociologických a faktografického materiálu získaného jednak konkrétním průzkumem, jednak z publikovaných, většinou statistických materiálů. Ukazuje se totiž, že běžná *obecná* kontrapozice kapitalismu a socialismu, neopřená právě o věcnou a zevrubnou sociologickou analýzu jednotlivých stránek skutečnosti, vede k černo-bílému schématu, které často hraničí s teoretickou slepotou a

politickou naivitou (Brčák). Konference i předložené materiály proto daly mnoho podnětů k věcnému a fundovanému srovnání sociální struktury soudobého kapitalismu a struktury naší společnosti, které je předpokladem postižení právě specifických rysů nově vznikající a rozvíjející se společensko-ekonomické formace.

Kromě výrazných odlišností zásadního strukturálního charakteru obou soustav lze ovšem odhalit současně v oblasti sociální struktury mnoho momentů podobnosti a v jistém ohledu i shody. Na konstatování těchto podobností, „izomorfismu struktur“ (Filipec), „veselidských momentů v sociální struktuře“ (Machonin), je založena, jak známo, jedna z podstatných stránek značně diferencovaných, ale právě v tomto ohledu shodných koncepcí „industriální společnosti“. Účinná polemika s těmito koncepcemi je možná právě jen na bázi přesvědčivého a co možná nejúplnějšího poznání jak specifických rysů, tak i strukturálních podobností obou společensko-ekonomických soustav, což metodologicky znamená aplikaci promyšlené analyticko-komparativní metody (Filipec).

Vlastním cílem sociologické analýzy je ovšem vypracovat a navrhnout zdůvodněný diferencovaný model sociální struktury *socialistické* společnosti, model, který by mohl být východiskem dalších konkrétních studií teoretických i účinným nástrojem plánování strukturálních změn v oblasti společenské praxe. Někteří zahraniční účastníci, opírající se o stav sociologických výzkumů ve svých zemích, se o takovou konstrukci ovšem pokusili (nejrozpracovaněji Hegedüs, Janič i jevič). Některé materiály předložené konferenci (zejména Machonin, zčásti Slejška) obsahovaly návrh modelu socialistické společnosti. Tento návrh zahrnoval vypracování teoretických a metodologických východisek, formulaci základních principů konstrukce modelu a vymezení jeho celkové podoby. Podle Machonina zahrnuje sociální struktura různé třídy vztahů, a to: a) vztahy spjaté s rozdělením společnosti podle vztahu k výrobním prostředkům, podle vlastnických forem, b) vztahy bezprostředně vyplývající z dělby práce, c) vztahy vyplývající ze systému rozdělování spotřebních prostředků a rozdílnosti životní úrovně, d) sociální vztahy lidí na různém stupni účasti na řízení společnosti, e) sociální vztahy etnicky podmíněné, f) sociální vztahy teritoriálně podmíněné, g) sociální vztahy bezprostředně biologicky podmíněné, h) sociální vztahy spjaté s diferenciací v oblasti duchovní kultury. Koncepcí modelu určovala základní tematickou strukturu celku předložených materiálů. Konference tento návrh modelu obohatila, konkretizovala, v některých rysech modifikovala a v základních rysech potvrdila. Posláním konference bylo vytvořit předpoklady pro vypracování takového modelu i pro naši společnost. Lze říci, že předběžné materiály a výsledky konference přinesly vypracování teo-

² Obsažnější reprodukci některých příspěvků přináší Filosofický časopis, 1964 6.

retických a metodologických východisek pro splnění tohoto úkolu a do jisté míry alespoň v hrubých rysech na úrovni zdůvodněné pracovní hypotézy naznačily některé principy konstrukce a obrysy tohoto modelu. Jeho hlubší zpracování bude však úkolem redakčního okruhu, který na základě předložených textů a výsledků konference připravuje definitivní podobu sborníku. Všestranné řešení této problematiky není ovšem myslitelné bez provedení a zhodnocení dlouhodobých sociologických výzkumů, které budou vycházet z dosud dosažených výsledků.

Samo vymezení základního okruhu problémů analýzy sociální struktury, jejího společenského smyslu a poslání se zřetelně pohybuje v oblasti, která je některými svými aspekty součástí předmětu jak marxistické sociologie, vědeckého komunismu, tak i historického materialismu. Na konkrétním problému, byť stále ještě ve značně obecné rovině, se konkretizují a exemplifikují mezivědní a mezioborové vztahy zřejmě lépe než v abstraktních, nežádá nadto toliko verbálních diskusích. Konference však tomuto problému, pro rozvoj a precizaci sociologického úsilí jistě závažnému, problému vymezení předmětu sociologie a jejích vztahů k jiným vědním oborům, věnovala dost málo pozornosti.

Teoretické východisko a empirický průzkum

Na první pohled se zdá, že po spíše rozsáhlých než obsáhlých úvahách o obecných problémech rozvoje marxistické sociologie a konkrétního průzkumu, jež v posledních letech byly publikovány, nelze v obecně teoretické rovině k problému vztahu teorie – empirie nic nového říci, že se každá úvaha nutně zredukuje na opakování metodologických samozřejmostí. Na konferenci se nicméně ukázalo, že rozpor mezi jednostranně empiricko-induktivním a stejně jednostranně normativisticko-deduktivním přístupem, který v časopiseckých článcích figuroval v podobě kontrapozice „ideálních typů“, není vykonstruovaným rozparem, ale potenciálním nebezpečím, že tedy bez principiálního teoretického řešení právě tohoto problému se sociologie skutečně může „kompromitovat“ krajnostmi dříve než začne působit. Ukazuje se tedy, že dnes již „klasický problém“ západní sociologie, vztah teoretických východisek a empirických průzkumů, empiricky získaných dat a teoretického zobecnění, metody a systému, faktografie a hodnocení, sociografie a sociologie (což jsou z jistého hlediska varianty téže základní problematiky), je v jiné poloze a v jiném teoretickém kontextu dnes aktuálně našim problémem. V diskusích se ukázala neudržitelnost krajního přístupu, který redukuje vědu na analýzu a indukci, přičemž teorie figuruje toliko jako zobecnění faktů, a vylučuje teorii z tvorby hypotéz atd., stejně jako neudržitelnost a neplodnost normativistického přístupu, v němž se hodnotí realita dříve než se o ní něco podstatného ví, v němž jsou obecné závěry průzkumu predestinovány teoretickou nebo politicky momentálně užitelnou premisou. Kritickou analýzou prvního přístupu se zabýval zejména Machonin a Petrusek, druhého Bau-

man, Šiklová a Sviták. Sviták však při kritice normativistického přístupu opominul zdůraznit, že nebezpečí empirické krajnosti je v některých referátech stejně aktuální jako nebezpečí normativismu.

Kritický rozbor krajních přístupů je sice předpokladem, ale nikoli řešením aktuálních obecných metodologických problémů naší současné sociologie. Z pozitivního hlediska o těchto problémech hovořila Andrejeová. Zdůraznila, že při *programování sociologického výzkumu* nejde jenom o precizaci a specifikaci dílčí metodiky a volbu adekvátních technik, ale o zásadní řešení metodologické problematiky spojení empirického a teoretického přístupu. Teorie totiž figuruje a funguje ve všech etapách výzkumu. V předběžné etapě jako prostředek formulování hypotézy, konceptuální analýzy problému, formulace problému a teoretické orientace jeho řešení, v etapě sbírání a třídění materiálu umožňuje přesnou analýzu reprezentativnosti materiálu, což není jen statistický, ale právě i svrchované teoretický problém, pomáhá odhalit místo daného faktu v realitě i celku teoretického systému, v etapě tvoření závěrů je prostředkem zobecnění a adekvátní interpretace faktů. V této souvislosti se Andrejeová zabývala rozбором západních koncepcí empirického zobecnění, teorii středního dosahu i možnostmi konstruovat obecnou sociologickou teorii. Některé myšlenky jejího příspěvku byly dále specifikovány a rozvedeny ve vystoupení Lamserové a Kosinové. Lamser se pokusil zejména o vymezení pojmu *procedura*, již rozumí gnoseologický proces s vlastními pravidly, metodami a technikami, a o klasifikaci procedur. Rozlišuje: 1. statistickou proceduru, která je variantou náhodného nebo záměrného výběru; 2. quasi-experimentální proceduru, která respektuje specifikum sociální reality, v níž ve smyslu přírodovědeckého pojetí „čistý experiment“ je nerealizovatelný; 3. typologickou proceduru, kterou charakterizoval spíše negativně odlišením od weberovské typologické metody a konečně 4. proceduru monografickou. V každé z nich figuruje jako jeden z dominantních problémů problém reprezentativnosti, a to nejen kvantitativní, statistické, opřené zejména o počet pravděpodobnosti, ale také kvalitativní. Výsledky výzkumu se zpracovávají ve třech základních etapách: 1. analýza prvního stupně je popisná, končí na ní většina průzkumů západních, ale i našich (zpracování statistických tabulek); 2. vyšším stupněm je analýza vztahová, opřená o korelační počet, parametrické testy, testování statistických hypotéz, vyhodnocení pak završuje 3. analýza kauzální a dialektická, jejímž předpokladem je sice použití statistických postupů, není však na ně redukovatelná. Kosina se zabýval některými dílčími problémy vztahu mezi statistikou a sociologií.

Zvláštní místo při řešení otázky vztahu teorie a empirie a postavení teorie v sociologickém průzkumu má *problém modelu a modelování* v sociologii, problém jeho konstrukce, gnoseologických předpokladů a místa v teoretickém systému. Dvořák na základě rozboru stavu sociologického výzkumu ves-

nice na Olomoucku vyslovil požadavek konstrukce „ideálního modelu“, který však interpretoval gnoseologicky ne dost precizně a jeho funkci ve výzkumu poněkud absolutizoval. Lamser upozorňoval na nebezpečí stírání rozdílu mezi filosofickým a sociologickým přístupem k sociální skutečnosti a zdůraznil v této souvislosti, že formulování „ideálních modelů“ by mohlo vést za určitých okolností k zjednodušení složitosti sociální skutečnosti. Petrussek se pokusil specifikovat místo modelu v sociologickém výzkumu i podmínky jeho užití. Model v jednotlivých fázích výzkumu plní různé funkce a má různou teoretickou závažnost. Lze jej konstruovat teprve na základě jistého nahromaděného empirického materiálu a při ujasnění principiálních východisek, jak o tom ostatně hovořila Andrejevová. V této fázi figuruje jako hypotéza, v závěru jako završení a teoretické uzavření výzkumu a současně tedy jako metodologické východisko dalšího výzkumu. Negativistický poměr k modelování, plynoucí z obav před „metafyzickým zjednodušením“ a simplifikací mnohotvárné skutečnosti, je vzhledem k současné úrovni světové sociologie i výsledkům speciálních věd teoreticky neúnosný; jde spíše o přesné vymezení úrovně, na níž lze modelu používat bez nebezpečí neoprávněných teoretických generalizací. Problém modelování nelze nadto redukovat na model matematicko-logický. Filippec v poněkud jiné souvislosti konkretizoval tento problém při analýze pojmových modelů západní sociologie, Michalíčka poukázal na některé možnosti použití kybernetických postupů při modelování složitě strukturovaných útvarů, tedy i při modelování sociální struktury.

Účastníci konference se v podstatě shodli na stanovisku, které formuloval Machonin. Existence přístupu, který akcentuje postupy analyticko-induktivní, empirické a přístupu zdůrazňujícího význam teoretické analýzy je faktem, který ovšem v konkrétních výzkumech nefiguruje obvykle nikdy v tak krajní podobě, v jaké byl v některých vystoupeních popsán. Rozvoj sociologického výzkumu je proto do značné míry závislý na míře konvergence obou přístupů, což předpokládá rozsáhlou práci právě tak teoretickou jako výzkumnou.

Problémy pojmové a kategoriální analýzy

Ačkoliv na první pohled nebylo mezi účastníky konference neshod v tom, že analýza a přesné vymezení základních pojmů v oblasti studované a empiricky zkoumané problematiky je naprosto nezbytná, narazily první pokusy o precizaci základních pojmů a kategorií, zejména pojmu „struktura“, „sociální struktura“ a „struktura společnosti“ na námitky některých účastníků, že jde o „filosofické pseudospory“, které demonstrují právě onen proskribovaný normativistický přístup, naplňující pojmy obsahem, který není vlastně znám. V průběhu diskuse se nicméně ukázalo, že nejen nejde o pseudospor, který imputuje sociologii nesociologickou problematiku, rozměňuje ji tedy a *konec konců* ztotožňuje s filosofií, nýbrž o otázky svrchované

důležité, bez jejichž zásadního řešení není vážná sociologická práce možná. Předmětem diskuse bylo především Machoninovo pojetí sociální struktury, které, ačkoliv na konferenci nebylo předneseno (je obsaženo v materiálu, který bude publikován a byl účastníkům k dispozici), je třeba proto alespoň stručně rekapitulovat.

Machonin vychází z předpokladu, že existují dva základní okruhy společenských vztahů, které mají všelidskou platnost: 1. vztahy různých „sfér“ společenského života, do nichž zejména patří vztahy vznikající ve sféře materiální výroby a ekonomického života lidí, v oblasti organizace a řízení společnosti a konečně v oblasti duchovní kultury; tento typ základních vztahů má ve společenském životě primární roli, protože je v něm obsažena základní dynamika společenského vývoje, jsou v něm zahrnuty vztahy společnosti jako celku k přírodě; 2. vztahy mezi společenskými skupinami a společností jako celkem, vztahy mezi společenskými skupinami navzájem a mezi skupinami a masou jednotlivců, z nichž se společenský celek skládá. Relativně stále vztahy tohoto typu, charakteristické pro každou společensko-ekonomickou formaci, každou fázi jejího vývoje představují *sociální strukturu* v užším smyslu. Podle Machonina je v tomto pojetí postížena dialektika společenských procesů a forem, v nichž tyto procesy probíhají. Na Machoninovo pojetí navázal ve svém vystoupení Strmiska a Petrussek, kteří zejména podtrhli správnost Machoninova východiska, které neklasifikuje sociální jevy lineárně, nýbrž představuje společenskou skutečnost jako vícerozměrnou realitu, která se pak jeví jednak jako jednota oblastí společenského života, jednak jako složitě strukturovaný celek společenských tříd a skupin. Aby byla precizována filosofická a obecně sociologická hlediska, z nichž se k takovému pojetí sociální struktury dospívá, navrhl aplikovat filosofickou tezi, že každá skutečnost může být analyzována ze dvou relativně odlišných hledisek: z hlediska hmoty v pohybu a z hlediska pohybu hmoty, což aplikováno na společenskou skutečnost umožňuje rozlišit: 1. substrát společenského života, aktivní společenské činitele, vykazující různé úrovně komplexnosti: globální společnost, skupiny, lidi ve společenských vztazích; tyto činitele se uplatňují především jako společenské subjekty určitých činností; 2. kvalitativně svébytné společenské *procesy nebo činnosti*, které probíhají v různých *sférách společenského života* a vedou k určitým produktům společenské činnosti. Oba tyto aspekty mají strukturovaný charakter. Je proto zapotřebí rozlišit mezi pojmy 1. sociální struktura společenského substrátu (třídní, skupinová struktura) včetně vnitřní struktury skupin, jež je tvořena soustavou společenských vztahů mezi lidmi; 2. struktura společenského života, jež se vztahuje k jednotlivým oblastem společenské činnosti a jejich místu v celku společenského života a 3. struktura totality společenské skutečnosti, jež zahrnuje oba dílčí strukturální celky. Sociální struktura v užším slova smyslu a struktura společenského života

tvoří jednotný dynamický a kauzální celek. Součástí společenské struktury (třídy, vrstvy, skupiny) jsou substrátem a subjektem společenské činnosti, ale také jejím produktem. Hlubší vymezení sociální struktury na obecné i specifické rovině vyžaduje nezbytně vypracování marxistické teorie skupin, vypracování řady sociologických kategorií jako je kategorie sociálního vztahu, instituce, organizace, ale i sociální činnosti, normy, postoje a hodnoty. Na procesuální aspekt sociální struktury poukázal ve svém vystoupení také Svíták, který vylénil deset zvláštních strukturálních změn, jejichž soubor umožňuje konkrétnější přístup k sociální struktuře.

Dichotomický a diferencovaný model socialistické společnosti

Středem pozornosti a vlastním jádrem jedné konference byly otázky studia sociální struktury socialistické společnosti, o nichž se jednalo jak v plénu, tak v sekcích a k jejichž řešení přispěli zahraniční hosté řadou příspěvků, vycházejících ze zkušeností se studiem analogické problematiky v jejich zemích. Diskuse k této problematice se soustředila na tyto základní otázky: 1. existence třídní diferenciace a její význam pro socialistickou společnost, její vztah k jiným otázkám sociální diferenciace; 2. význam společenské dělby práce pro utváření sociální struktury socialistické společnosti; 3. vztah marxistické sociologie a teorie sociální stratifikace. Východiskem bylo stanovisko autorského kolektivu, že sociální struktura socialistické společnosti je neredukovatelná na třídní strukturu, protože vzniká nový typ diferenciace vyplývající především z dělby a charakteru práce. Třídní vztahy mají i v socialistické společnosti ovšem svůj význam, jde nicméně o třídní vztahy nového typu. Hegedüs upozornil na nebezpečí podstatných zjednodušení, které vyplývají z aplikace dichotomického modelu sociální struktury, který je opodstatněný a funkční v aplikaci na třídní společensko-ekonomické formace, je v *původní* podobě však neaplikabilní na sociální strukturu socialistické společnosti, která není třídní společností v původním slova smyslu, je-li třídní společností vůbec. Dichotomický model sociální struktury předpokládá totiž nejen existenci polárních tříd, ale především konflikt zájmů, tedy třídní boj. Společnost, v níž existuje složitá sociální diferenciace, kterou dichotomický model proto nutně zjednodušuje, a v níž není třídní boj, je proto z tohoto hlediska poněkud problematické nazývat třídní společností. Na druhé straně složitost vnitřní strukturovanosti nové společensko-ekonomické formace neznámá, že socialistická společnost je prostou sumou malých sociálních skupin. Podle Bauman a se nová sociální struktura podstatně liší od třídní struktury. V každé společnosti lze totiž vylénit tři základní strukturální roviny: 1. ekonomickou strukturu, 2. psychickou strukturu a konečně 3. strukturu funkčních závislostí. V třídně strukturované společnosti vykořisťovatelské je druhá a třetí strukturální rovina podřízena první, splývá s ní, zejména

proto, že v třetí rovině se výrazně manifestují zájmy vyplývající z první roviny. Socialistická společnost má strukturu „podobnou třídní“ (klasopodobnou) s vnějšími rysy třídní struktury: diferenciací v ekonomické oblasti, diferenciací zájmů a tedy i možností konfliktních situací. Ještě dále ve svých formulacích šel Janičijevič, který bezvýhradně popřel význam třídních vztahů pro socialistickou společnost, poněvadž je pokládá pro socialismus za naprosto nespecifické a nedůležité. S těmito názory polemizovali zejména Glezerman a Rutkevič. Glezerman zastával stanovisko, že třídní rozvrstvení je i za socialismu rozvrstvením určujícím, jakkoliv se charakter třídních vztahů v procesu socialistické výstavby změnil. Antagonistické třídní rozdíly, které jsou produktem i projevem sociální nerovnosti, za socialismu sice neexistují, význam třídních rozdílů třebas kvalitativně jiné povahy je však nepopíratelný. Zabýval se dále otázkami strukturálních přeměn, k nimž dochází v procesu výstavby komunismu a zdůraznil, že vznikající sociální stejnorodost neznámá zmizení mnohotvárnosti sociálních vztahů, protože složitost sociální struktury není organicky vázána jenom na sociální nerovnost.

Jak vyjádřil závěr konference, „většina účastníků konference se klonila k mínění, že ve vnitřním vývoji socialistických zemí vzniká nová složitá síť vzájemně se křížících diferenciací, v nichž vedle třídních vztahů významu stále většího nabývá diferenciace obyvatelstva podle charakteru práce a z něho vyplývajících společenských funkcí.“

Bauman viděl základ sociální diferenciace v profesionální dělbě práce; profese je podle něho základním strukturotvorným prvkem. Současně upozornil na některé problémy související s profesionální dělbou práce v socialismu, zejména pak na kompozici pozicních příznaků, která se za socialismu v jeho současné etapě projevuje divergencí mezi společenskou prestiží a důchody, což bylo doloženo na materiálech z polských průzkumů. Lze-li pozicní příznaky za kapitalismu odvodit dokonce prostou dedukcí, pak v procesu socialistické výstavby došlo k dekompozici pozicních znaků a vzniká otázka, jaká je úloha těchto změn ve vývoji socialistické společnosti. Hegedüs upřesnil dva aspekty spojené se společenskou dělbou práce, jež nelze stírat: členění podle oborů má svůj význam, důležitější je však podle něho členění podle zařazení.

Složitost sociální struktury socialistické společnosti, nemožnost redukce na komplex tolika třídních vztahů zcela přirozeně vedla k formulaci problému postoje k západním *stratifikačním teoriím*. Východiskem byla diskuse o materiálu Klofáče a Tlustého a Klofáčův komentář k němu. Na počátku diskuse zaujal poněkud krajní stanovisko Bauman (alespoň ve svých prvních formulacích, které dále upřesnil). Teorie sociální stratifikace se sice prezentuje i západními sociology jako konkurent a vyvrácení marxistické teorie tříd, jde však o nedorozumění nebo pochopitelný ideologický záměr. Stratifikační teorie a teorie tříd objektivně nemo-

hou stát v rozporu, a to dokonce ani v aplikaci na sociální strukturu vykořisťovatelské společnosti, protože obě se zabývají různými předměty: zatímco teorie tříd zkoumá objektivní aspekty sociální struktury, akcentují stratifikační teorie aspekty subjektivní. Marxistická teorie tříd totiž „nehierarchizuje“, nezná pojmy „nahore“ a „dole“, „vyšší“ a „nižší“, pojmy, které jsou klíčové v každé stratifikační teorii. Hierarchizace postihovaná stratifikačními teoriemi je produktem ocenění, hodnocení v určitém hodnotovém žebříčku, stupnici hodnot. Teorie tříd tedy zkoumá, jak sociální struktura objektivně *vypadá*, stratifikační teorie, jak se subjektivně *jeví*. Studium obou aspektů sociální struktury je významné a jedním z úkolů marxistických sociologů je právě odhalení *struktury hodnot* v socialistické společnosti. Bauman v odpovědi na dotaz Hegedůsův a Machoninův v poněkud zpřesnil své stanovisko. Ukázal, že objektivním základem sociální stratifikace je v jeho pojetí a pojetí Hirsowiczové fakt, že nejrůznější statky, důchody, společenská moc, sociální jistota, vzdělání, kvalifikace, perspektivy růstu atd. nejsou ani za socialismu rovnoměrně rozděleny. To je ostatně, byť v různých proporcích a na jiném sociálně-ekonomickém základě, typické pro každou industriální společnost. Tato objektivní nerovnoměrnost v rozdělení statků v nejširším slova smyslu se promítá také do nerovnoměrně rozložené společenské prestiže. Proti Baumanovu stanovisku vystoupil zejména Rutkevič, který se domnívá, že zavádění termínu sociální stratifikace do teorie tříd je při nejmenším nadbytečné, protože problémy sociální stratifikace jsou v marxistické teorii tříd plně postiženy. Obdobný názor zastával Kallabis, podle něhož jenom zjednodušující pojetí teorie tříd nezahrnuje studium těch aspektů, které Bauman nazývá stratifikačními aspekty. Tvůrčí marxismus nepotřebuje být doplňován teoriemi sociální stratifikace, nadto zatíženými třídní omezeností západních sociologů. Ve svém vystoupení ukázal Klofáč, že je zapotřebí odlišit skutečnost *stratifikace* od buržoazních teorií stratifikace. Společnost se skládá z určitých vrstev, jež mohou být charakterizovány z různých hledisek. Třídní struktura je součástí struktury stratifikační, přičemž vlastní problém začíná již stanovením kritérií, jež umožňují určení společenských tříd a vrstev.

V diskusi se ukázalo, že spor o stratifikační teorie (což ovšem platí ve vztahu k západní sociologii obecněji) má podstatně reálnější smysl a hlubší obsah, přistoupí-li se k návrhu rozpracovanějšího diferencovaného modelu sociální struktury, který přirozeně zahrnuje řadu aspektů, které v dichotomickém modelu nemohou být postiženy, až už je interpretován způsobem tvůrčím nebo dogmatickým. Hegedůs navrhl model opírající se o matematickou symboliku a grafické vyjádření, který byl na konferenci bohužel reprodukován jenom v základních obrysech. Sociální struktura je prostor o n dimenzích, kde n označuje počet oněch kritérií, které mohou figurovat jako vrstvotvorné znaky (vlastnické vztahy, pracovní zařazení, charak-

ter bydliště, důchodové vztahy, kulturní úroveň atd.). Každý vrstvotvorný znak má pak m stupňů, čímž vzniká mřížková soustava neobyčejně složitě strukturovaná, jejíž *úplná* konstrukce není ani nutná a snad ani možná. Jde o to, abychom zvolili při každém konkrétním výzkumu ta kritéria a tedy ty body v mřížkové soustavě, které z hlediska zkoumaného problému mají základní význam. Janičijevič se zabýval teoretickými problémy výzkumu struktury jugoslávské společnosti. Základem sociální diferenciace za socialismu nejsou třídy, ale sociální vrstvy, které představují seskupení lidí se stejnými nebo podobnými podmínkami práce a způsobem života. Jednota pracovních a životních podmínek se pak odráží v duchovně-kulturní integraci vrstvy. Teoretický model sociální struktury podle potřeb výzkumu pak může být buď jednodimenzionální (takový model navrhl např. Brčák) nebo mnohdimenzionální. Běžným vícedimenzionálním modelem je model postihující tři strukturotvorné znaky, ekonomické postavení, moc a společenskou prestiž. Janičijevič pak na základě současného stavu sociologického studia v Jugoslávii navrhl model o šesti dimenzích: 1. charakter činnosti společenské skupiny nebo typ role jedince ve společenské dělbě práce; 2. úroveň všeobecné nebo odborné způsobilosti skupiny nebo jednotlivce pro výkon daného úkolu; 3. stupeň účasti v rozdělování materiálních a jiných statků jako ukazatel ekonomické moci skupiny nebo jedince; 4. objem a rozsah společenského vlivu na vznik a realizaci společensky významných rozhodnutí v kterékoliv oblasti společenského života; 5. způsob života, životní styl a charakter společenských vztahů, které se uskutečňují v rámci širší sociální struktury a nejsou regulovány základní společenskou organizací; 6. společenská prestiž jako subjektivní výraz systému objektivních vztahů.

Velmi zajímavá a podnětná byla diskuse o odrazu sociální struktury společnosti ve sféře politicko-správní. Mlynář, Lakatoš a Pavlíček se zamýšleli nad problémem vztahu mezi sociální strukturou a způsobem formování politicko-správních orgánů, zejména systémem volby jejich členů. Ukázali, že volební soustava vycházející především z územního členění se utvářela v podmínkách antagonistické třídní struktury a třídního boje v kapitalistické společnosti a kladli proto otázku, do jaké míry odpovídá tato *forma* volebního systému, založeného na územních vztazích a zřetelích, struktuře socialistické společnosti. Poukázali přitom na řešení této otázky v socialistické Jugoslávii, jejíž volební systém nevychází především z územních hledisek, nýbrž respektuje skutečnost, že sociální struktura socialistické společnosti představuje soustavu společenských skupin, jejichž členění je především určeno společenskou dělbou práce. Tato podmětá diskuse, která měla zčásti improvizovaný charakter, nepřinesla ovšem komplexní řešení této otázky, poukázala však na nový aktuální aspekt problematiky sociální struktury.

Jednotlivé třídy a vrstvy socialistické společnosti

Diskuse o sociální stratifikaci byla v podstatě konkretizací diskuse o konstrukci "více-dimenzionálního modelu" sociální struktury naší společnosti a poukázala současně na aktuální potřebu rozšířit konkrétní empirický průzkum jednotlivých sociálních skupin a vrstev. Tato potřeba se ukázala i v diskusi o materiálu Rollové o vedoucí úloze *dělnické třídy* a Valentově materiálu o *inteligenci*. Rollová se pokusila o pracovní definici dělnické třídy a ve svém materiálu pokládá za příslušníky dělnické třídy výrobce hmotného bohatství společnosti, kteří svou produktivní práci realizují prostřednictvím všelidového vlastnictví výrobních prostředků a kteří jsou odměňováni státem z celospolečenských fondů. Híršl pokládá toto vymezení za příliš úzké. Machonin pak konstatoval, že při novém vymezení dělnické třídy je třeba ve větší míře přihlížet k procesům souvisejícím s vědecko-technickou revolucí, protože právě tyto procesy vedou ke stírání hranic mezi dělníky a technikou. Rozebral pak z tohoto hlediska některé závěry diskuse o dělnické třídě, která byla vedena na stránkách časopisu *Otázky míru a socialismu*. Problému "stírání hranic" se některými svými aspekty dotýkala i rozsáhlá diskuse o otázkách socialistické inteligence. Zejména Rutkevič podrobně analyzoval z tohoto hlediska kategorii inteligence. Poukázal na mimořádně závažný požadavek studia hraničních skupin, tj. skupin, v nichž klasické, historické rozhraní mizí v souvislosti s řadou současných strukturálních změn. Heterogenost kategorie inteligence a integrační procesy uvnitř ní a uvnitř společnosti úzce souvisí s problémem integrace duševní a fyzické práce. V klasifikaci inteligence se držel členění na inteligenci řídicí (organizátorskou) a výkonnou. Své myšlenky pak doložil na statistických údajích sovětských i na výsledcích sociologických průzkumů ve sverdlovské oblasti. V polemice s Valentou, který tvrdí, opíraje se o empirický materiál z několika závodů, že kulturně-technická úroveň inteligence roste rychleji než úroveň dělnické třídy, namítl, že jde toliko o specifickou a dočasnou tendenci, která nevyjadřuje obecnou vývojovou zákonitost. Valentovu tezi doložil na materiálech z Brněnska Macků. Řada příčin, mj. platová nivelizace (což je jeden z aspektů toho, čemu Bauman říká "dekompozice pozičních příznaků"), vede k tomu, že získat dělnickou mládež ke studiu je neobyčejně obtížné. Tato skutečnost je ostatně dobře známa z denního tisku a změna situace není záležitostí jenom konstatování obecných vývojových zákonitostí, ale jejich konkrétní projekce do řídicí práce. Macků pak vyslovil jistotu rezervu k Rutkevičovu příliš širokému vymezení inteligence, které v podstatě klade rovnítko mezi inteligencí a "duševně pracující" (Valenta poukázal na potřebu podstatně přesněji vymezit pojem "duševní práce", nemá-li být vymezení pojmu inteligence nejasné) a navrhl definici opírající se o rozbor společenských funkcí inteligence, které vyplývají ze společenských potřeb. In-

teligence podle Macků plní tři základní funkce: tvorbu, šíření a tvůrčí aplikaci hodnot vědeckých, uměleckých a světónázorových. I proti vymezení, které navrhl Macků, byly v diskusi ovšem vzneseny závažné připomínky. Bauman pak v replice vyslovil názor, že spor o vymezení obsahu pojmu inteligence je pseudospor, protože kategorie inteligence je sociologicky naprosto neaplikabilní. Shrnuje totiž pod jedno označení tak diferencované seskupení lidí, kteří jsou svou funkcí, činností i společenským postavením natolik rozruznění, že je otázka, je-li ze sociologického hlediska vůbec možné s takovou kategorií pracovat. Problém splývání dělnické třídy a inteligence se pak nutně jeví jako vykonstruovaný, protože má stovky specifických podob právě v závislosti na tom, o kterou část "inteligence" se jedná. Také Janiči jeví se domnívá, že termín "inteligence" je anachronismus a navrhuje používat označení nemanuální pracovníci, ve svém výkladu nicméně podal zajímavý rozbor otázek tzv. tradiční a profesionální inteligence a rozvedl na jugoslávských materiálech Rutkevičovu klasifikaci inteligence. Proti Baumanovu jistě poněkud krajnímu stanovisku vystoupil Strmiska a diskusi k této otázce resumoval Valenta. Pouhý znak duševní práce, který je právě jediným shodným znakem inteligence jako vrstvy podle Baumana, nepostačuje totiž k odlišení inteligence od ostatních vrstev. Je třeba přihlížet k mnoha aspektům dalším, zejména ke společenskému a ekonomickému postavení, k místu v systému řízení atd. Zabýval se pak podrobně otázkami vývoje vztahu mezi duševní a fyzickou prací a rozvedl v této části úvahy některé teze Rutkevičovy. O otázkách rolnictva a některých dalších sociálních vrstev se jednalo v sekcích, zejména v sekci "sociální vztahy spjaté s různými formami vlastnictví".

Na základě námětů diskuse by bylo možno položit otázku, zda metoda mnohorozměrných modelů, která je nepochybně přínosem pro postihnutí složitých diferenciací celé sociální struktury, by nemohla být s úspěchem aplikována také na sociologické studium základních makrostrukturálních útvarů společnosti, společenských tříd a vrstev. Při vymezování společenských tříd a vrstev nevystačíme zpravidla s definicemi běžného typu; ještě výraznější je obtíž při konkrétním sociologickém studiu vrstev a skupin ve vývojovém procesu a při studiu mezivrstev, které jsou složitým průnikem společenských útvarů, jehož jednotlivé stránky jej spojují s odlišnými vrstvami nebo útvary.

Diskuse o dělnické třídě a inteligenci ukázala, že většina sociologických sporů je málo plodná, nejsou-li stanoviska diskutujících dostatečně opřena o výsledky konkrétních sociologických zkoumání a že tedy i v sociologii hrozí nebezpečí verbalismu a slovníků pseudosporů. Bylo jisté spíše k neprospěchu této části jednání, že kromě Rutkeviče a do určité míry Valenty, se žádný z diskutujících neopíral o konkrétní empirický materiál a že škoda, že zvláště hosté z NDR a Polska neinformovali podrobněji konferen-

ci o rozsáhlých výzkumech dělnické třídy, v nichž řada otázek, které byly předmětem diskuse, byt v jiných teritoriálních podmínkách, byla objasněna.

Z práce jednotlivých sekcí

Protože o práci jednotlivých sekcí nemůžeme podat podrobnější obraz, který by širěji reprodukoval vlastní utváření diskuse, přesnější vymezení názorů a stanovisek jednotlivých diskutujících a způsob jejich argumentace, omezíme se alespoň na naznačení základního tematického zaměření, které určovalo směr diskuse.

Sekce *sociální vztahy bezprostředně spjaté s různými formami vlastnictví* se soustředila vedle otázek sociologie dělnické třídy, zejména v vymezení kategorie dělnické třídy (k němuž diskutovali Rollová, Pleskot, Skoupý), především na problémy družstevního rolnictva. Tauber ukázal, že nejvážnější problémy zemědělství nespočívají v technice ani technologii zemědělské výroby, nýbrž ve společenských vztazích a společenské organizaci zemědělství. Za velký a dosud zcela nedořešený úkol socialistického zemědělství označil požadavek, aby kolektivní výroba živě a účinně podněcovala iniciativu družstevníků. Kovář, Pátek, Režný, Pelikán, Sviták a další diskutovali k problémům věcným i metodickým, které se vztahují k předloženým referátům.

Sekce *sociální vztahy bezprostředně spjaté s biologickými podmínkami* se zabývala otázkami rodiny, postavením ženy a významem věkových skupin a generačních vztahů v sociální struktuře společnosti. Diskuse k otázkám sociologie rodiny vycházela z poměrně bohatého materiálu demograficko-statistické povahy. Zabývala se zejména rozбором jednotlivých funkcí rodiny (včetně charakteru hospodářské funkce rodiny a její úlohy v současnosti i bližší budoucnosti) a vzájemným vztahem jednotlivých funkcí. Diskuse ukázala na potřebu výzkumu mikrostrukturálních procesů v rodině a vztahů rodiny k širším strukturám. Účastníci sekce se shodli v názoru, že postavení ženy v struktuře současné socialistické společnosti je určováno základním rozporem mezi politickým zrovnoprávněním a ekonomickou aktivitou na straně jedné a biologicko-spoolečenskou funkcí mateřství na straně druhé. Brčák, Čahová, Lamser, Dobeš, Špundová aj. diskutovali zejména o cestách komplexního zkoumání tohoto rozporu a o podmínkách jeho řešení, aby byla dosažena potřebná harmonie, pokud jde o funkci ženy v reprodukčním procesu a funkci ekonomické.

Věkové rozvrstvení a generační vztahy patří mezi ty stránky sociální struktury, které byly v minulém období značně zanedbávány v důsledku dogmatické redukce v chápání všech sociálních vztahů. Proto se živá diskuse soustředila na vymezení úlohy těchto diferenciací v celku struktury socialistické společnosti a zejména ve vztahu k jiným sociálním diferenciacím (třídním, profesionálním apod.). Při projednávání všech problémových okruhů podtrhla sekce potřebu soustavného a komplexního sociologického výzkumu biosociál-

ních skupin, který by měl být prováděn v součinnosti se specialisty zainteresovaných oborů, zejména s lékaři, pedagogy, psychology, sociálními psychology, ekonomy, demografy, statistiky apod.

Sekce *sociální vztahy národnostně a teritoriálně podmíněné* diskutovala řadu otázek, vztahujících se k pracím Sindelky a Pomaizla. Sekce se zabývala některými teoretickými otázkami a zdůraznila nutnost rozpracovat spolu s teoretickými i metodické otázky; konstatovala, že mezi teoretickou prací a konkrétním sociologickým výzkumem došlo na tomto úseku k určité roztržce, jejíž překonání je naléhavě potřebné.

Sociální struktura a osobnost

Nejsoustavněji se touto problematikou zabýval ve svém vystoupení Cvekl, který zdůraznil, že pojmy osobnosti a sociální struktury nelze ani odtrhávat, ani klást do stejné roviny a dělat mezi nimi mechanické analogie, ani nelze absolutizovat jeden z těchto členů a vyvozovat z něho všechny znaky druhého. Problém struktury osobnosti je mezním problémem sociologie, sociální psychologie, psychologie i somatologie a fyziologie a jeho řešení vyžaduje koordinovaný metodický přístup. Zdůraznil potřebu zkoumat zprostředkující vliv malých skupin pro pochopení vazby společnosti a osobnosti. Pro utváření osobnosti má svůj význam mikrostruktura i makrostruktura. Poukázal na nutnost kritiky právě tak abstraktní mechanického kolektivismu jako individualistických krajností a zabýval se významem stimulace pro utváření osobnosti: v kapitalistických podmínkách silná stimulace, jež je ekonomicky vysoce účinná, deformuje osobnost. Za základní problém socialismu v této oblasti označil úkol spojit ideály sociální spravedlnosti s možnostmi živější stimulace.

Komplex strukturálních změn, které jsou charakteristické pro socialismus, zahrnuje také změny ve struktuře hodnot, vytváří a vyžaduje změnu hodnotové orientace, transformuje hodnotovou stupnici a formuje tedy také *etické* specifikum. Těmito otázkami se zabýval ve svém vystoupení Sviták. O socialistickém charakteru konkrétní společnosti rozhoduje mj. věrnost humanistické tradici lidského rozvoje, růstu svobody a zlidštění společenských vztahů. Smysl strukturálních společenských přeměn vyúsťuje tak v otázku hodnot, v pojetí člověka. Sviták pak charakterizoval základní typy falzifikací Marxova pojetí člověka, tradiční zkreslení „zprava“, charakterizované záměnou Marxova materialismu nemravností, touhou po zisku, životem bez hodnot, potlačováním osobnosti a opovrhováním duchovními hodnotami, a „moderní“ zkreslení, které člověka chápe jako služebníka státu a výroby, jako nástroj ekonomických cílů a institucí, zkreslení, které vyúsťuje v pojetí socialismu jako „kapitalismu bez vad“, redukující jej na společnost toliko materiálního blahobytu. Takto pojatý socialismus odhlíží od člověka jako jednotlivce, protože v extrémně ekonomické interpretaci má místo jenom masa, případně třída, nikoli člověk sám, fakt odcizení v poměrech sociali-

stické společnosti je popřen, člověk je přeměněn v robota a uniformovaný automat. Marxova autentická představa, „klasický“ deformovaná právě Stalinem, vycházela z jeho činného a reálného materialismu. Z tohoto hlediska pak překonání ekonomických problémů kapitalismu je jen jednou z cest k zlidštění člověka i společnosti, rozhodujícím cílem je emancipace člověka od jakéhokoli odcizení, jež vzniká ze skutečného životního procesu kdekoli a kdykoli. Klíč k autentické reprodukci Marxova pojetí, ale i k výkladu jeho deformací podává ostatně Marx sám myšlenkou o sepětí záměrné falzifikace nebo nechtěného klamu právě se sociální strukturou, se zájmy společenských skupin. Svíták pak naznačil základní cesty reprodukce skutečných Marxových názorů na smysl socialismu, jehož cílem není společnost automatizovaných jedinců, podřízených státní byrokracii, ale „říše svobody“, která zasahuje i mimo sféru materiální výroby: socialismus je podmínkou k naplnění lidského života, ale nikoli naplněním samým, je uskutečněním prostoru pro plnou lidskou přirozenost, je vyvrcholením tradice evropského humanismu. Svítákovy vystoupení zčásti opouštěl svým zaměřením rámec problematiky projednávané konference. K některým jeho úvahám, pokud se vztahovaly k tematické konferenci, kriticky vystoupili další diskutující, zejména Machonin a Filipec. Machonin v replice zejména zdůraznil, že návrat k autentickému Marxovi je *samozřejmým* východiskem autor-ského kolektivu, který je si vědom, že deformované východisko, deformované zleva či zprava, deformuje i sociologický přístup k problematice i interpretaci výsledků zkoumání, což konec konců neplatí jenom o problematice sociální struktury.

Svíták sám, podle Machoninova názoru, víceméně v rozporu se svým proklamovaným empirickým přístupem, přednesl jenom značně obecné úvahy o socialismu a naznačil problémy, které jsou v materiálech, jež Svíták pokládá za normativistické, analyzovány daleko konkrétněji a jsou proto společenské empirii blíže. Svítákův příspěvek poukázal na některé vztahy sociologie a etiky a formuloval problém marxistické interpretace filosofie člověka, na něž v některých ohledech polemicky navázal Filipec.

Filipec se kriticky zabýval současnými buržoazními koncepcemi člověka. Ukázal, že tyto koncepce (např. Frommův „homo consumens“, Riesmanův „zvenčí řízený člověk“, Dahrendorffův „homo sociologicus“, Friedmanův „člověk jako pavlovský pes“, Freyerův „člověk jako masový bod v systému koordinát“ atd.) jsou weberovské ideální typy, které představují hypertrofizaci určitých rysů člověka žijícího v podmínkách pozdního kapitalismu. Ve skutečnosti existují nikoli tyto ideální typy, nýbrž „lidé z masa a krve, kteří ani v pozdním kapitalismu nejsou pouhým prostředkem filosofie a moci a pouze objektem institucionálních manipulací, ale jsou právě tím činitelem, který svou dějinnou činnost může tento v podstatě odlidšťující systém překročit.“

K otázce vztahu k současné buržoazní sociologii

Vztah marxistické sociologie k výsledkům zejména empiricky orientovaného proudu současné západní sociologie byl předmětem živého zájmu i na konferenci. Předností a nepochybným krokem vpřed v jednání konferen- ce bylo to, že diskuse o problémech kritického rozboru buržoazní sociologie se nevedla na obecné úrovni a neomezila se na konstatování několika zásadních tezí a ve většině případů nebyla vedena ani tónem nepoučeného hyperkriticismu, ani nebyla poznamenána tendencemi k nekritickému eklekticismu. Předmětem diskuse byly zejména pokusy některých autorů o využití a marxistickou interpretaci některých pojmů běžných v současné západní sociologii, zejména pojmů stratifikace, formální organizace a neformální struktura a otevřená a zavřená společnost. Někteří účastníci viděli v samotném používání těchto pojmů vážné nebezpečí nikoli jen terminologické, nýbrž věcné: s pojmy buržoazní sociologie by mohla být marxistické sociologii imputována problematika cizí marxistické teorii společnosti, což by mohlo mít vážné důsledky nejen z hlediska ideologického, ale i z hlediska vědecké a badatelské orientace. Glezerman vyslovil názor, že ačkoliv je dnes definitivně překonáno období mechanického *odmítnutí* výsledků západní sociologie, existuje nicméně vážné nebezpečí stejně mechanického *přejímání* např. terminologie, ale i některých ne vždy vstřícně ověřených výsledků. Používání pojmů formální organizace a neformální struktura proto pokládá v kontextu marxistické sociologické analýzy za nevhodné. Stejný názor měl Kallabis, který pojmy formální a neformální struktura pokládá za neúčelné z věcného hlediska: při analýze např. pracovního kolektivu lze odhalit tři strukturální úrovně: 1. strukturu podmíněnou technicky, funkčně, 2. strukturu podmíněnou ekonomicky, která je vyjádřena systémem materiálních zájmů a 3. strukturu sociálně politickou. Těmito třemi strukturálními úrovněmi se analyzá pracovní skupiny v podstatě vyčerpává a rozlišování formální a neformální struktury je proto prý nadbytečné. Nemusíme zdůrazňovat, že tyto Kallabisovy formulace se vztahují k jiným stránkám skupinové struktury než k těm, jejichž postižení sledují pojmy formální organizace a neformální struktury. Krajní názor v této diskusi vyslovil Nicuta, který dokonce samotný pojem sociální struktury pokládá za toliko módní záležitost ve společenských vědách a svůj názor dokládá velmi nepřesnými odkazy na Gurvitcha a Stoeztela. Nicuta hájil názor, že konkrétní sociologický výzkum vystačí s „klasickým pojmovým aparátem historického materialismu“.

Odlíšné stanovisko vyjádřila přímo nebo nepřímo řada diskutujících (Klofáč, Slejška aj.), nejobsáhleji Hirsztowiczová, která analyzovala problém na příkladu pojmů formální a neformální struktury. Ukázala na genezi těchto pojmů (Taylor, Mayo, human relations) a na tom, jak s nimi operuje současná americká sociologie, že

jen absolutizace jejich významu a rozsahu užiti může vést k teoretickým chybám a k omylům v orientaci výzkumu. Hodnotila tedy pozitivně Petruskův v pokus o vymezení sféry jejich užiti: pojmy jsou aplikabilní jen za předpokladu jisté, empiricky přesně zjištělné úrovně organizovanosti a institucionalizace na jedné straně a při existenci osobně-intimního typu vazby na straně druhé. Spor o užiti těchto termínů (což je konec konců jen exemplifikace problému daleko obecnějšího) není sporem svou podstatou sémantickým ani ideologickým. Existuje-li sociální realita dosud v marxistické sociologii nepopsaná nebo analyzovaná jen z jednoho nebo několika hledisek, které v souhrnu analýzy nevyčerpávají, a existují-li současně v soudobé světové sociologické literatuře pokusy o komplexnější popis této části sociální reality, pak je elementárním požadavkem vědeckého přístupu (což platí v každé vědě a není reálného důvodu, proč by to nemělo platit v sociologii) vyjít z věcného kritického rozboru současného stavu vědění o problému. Existuje-li nadto obecně užívaná terminologie, zkoumané realitě víceméně adekvátní, a nemá-li marxistická sociologie pro danou dílčí oblast terminologii svou, je naprosto přirozené, přinejmenším z hlediska unifikace pojmoslovi, zavedenou terminologii převzít. Přejímání terminologie pochopitelně nemůže vycházet z rozboru pojmů, ale z rozboru reality a bude mít různou podobu na různých stupních obecnosti sociologické teorie. Z tohoto hlediska je proto méně problematické použití a marxistická analýza pojmů formální a neformální struktura (případně skupina) než pojmů otevřená a uzavřená společnost. Rutkevič ukázal, že konec konců i tyto pojmy, naplněny přiměřeným obsahem, mohou být přinejmenším užitečné jako prostředek polemiky s buržoazní sociologií o charakteru kapitalistické a socialistické společnosti.

Většina diskutujících k této otázce se shodla v požadavku, že přejímání každého pojmu musí být opřeno o rozbor skutečnosti, k níž se pojem vztahuje, o marxistickou reinterpretaci, o promyšlené včlenění nového pojmu do pojmové soustavy marxistické sociologie.

V otázce našeho vztahu k nemarxistické sociologii nejde jen o pouhý problém přejímání či nepřejímání hotových dílčích výsledků nebo terminologie. Základním našim zřetелеm je tvůrčí rozvoj marxistické sociologie, který je nemyslitelný bez kritického vyrovnávání se se světovou sociologickou produkcí, včetně nemarxistické, s jejími podněty, ať již negativními nebo pozitivními. Samotné „přejímání“ bude mít pro nás často dočasný a pomocný charakter, neboť nám umožní dialektickou negaci na cestě vpřed, která zahrnuje pravdu negovaného. Diskuse o otázkách sociální stratifikace, o formální a neformální struktuře, o otázkách marxistické teorie společenských skupin naznačila některé z možností rozvoje naší sociologie na tomto základě. Důležitým činitelem rozvoje marxistické sociologie je proto soustavná součinnost mezi sociology, zejména socialistických zemí. Jsme

přesvědčeni, že také v tomto směru byla konference v Hrazanech dobrým začátkem.

Milan Petrussek - Zdeněk Strmiska

O sněmování sociologů v NDR

Ve 4. čísle „Deutsche Zeitschrift für Philosophie“ je článek od Rolf Kirchhoffa s názvem *Pro cílevědomý a koordinovaný sociologický výzkum*. Vzhledem k tomu, že je to ve skutečnosti zpráva z výročního shromáždění Jednoty filosofických institucí NDR r. 1963, chceme čtenářům v tomto informativním výtahu umožnit nahlédnout do řešení problematiky a vytyčení cílů sociologické sekce Jednoty. Tato sekce hraje v NDR obdobnou úlohu jako naše Čs. sociologická společnost. Jednání sekce se zabývalo následujícími otázkami. Zpráva o sociologickém výzkumu v NDR, schválení změněného statutu, volba vedení a přijetí pracovního plánu pro r. 1964.

Několik výňatků z referátu prof. dr. Hermann Schelera, předsedy sekce a vicepresidenta Jednoty filosofických institucí. Zdůraznil, že sekce nemá být a nebude řídicím centrem sociologického výzkumu. Citoval pak článek statutu sekce, v němž se praví: „Sociologická sekce Jednoty filosofických institucí NDR je národním zastupitelským orgánem (Nationale Vertretung) sociologů NDR. Dále statut formuluje úkoly následovně: „Podporovat jak výzkum zákonitostí sociologické výstavby NDR, tak světové socialistické soustavy. Podporovat rozpracování teoretických a metodologických otázek konkrétního sociálního výzkumu. Pěstovat progresivní tradice sociologického myšlení a napomáhat rozvoji, používání a rozšiřování marxistickoleninské sociologie. Přispívat k rozvoji socialistické kolektivní spolupráce v oblasti sociologického výzkumu a k šíření a zobecňování nejlepších zkušeností a metod sociologického výzkumu. Podporovat a zlepšovat studium sociologie na universitách a vysokých školách. Podněcovat aktivní sociologickou publicistickou činnost. Organizovat vědecké konference a zasedání a tak podporovat rozvoj marxistickoleninské sociologie i konkrétních sociálních výzkumů ve všech odvětvích společenského života. Rozvíjet mezinárodní spolupráci a intenzivní výměnu zkušeností se sociology socialistických zemí. Navázat odborné kontakty se sociology všech zemí a rozvíjet vědeckou spolupráci, zaměřenou k udržení míru a rozvoji společenského pokroku.“

Prof. Scheler po této části podal zprávu o přípravách sociologů NDR na V. světový sociologický kongres, který se konal v září 1962 ve Washingtonu a o přijetí Sekce sociologie do FISP. V pracovním plánu pro r. 1964 byly vytyčeny následující úkoly:

1. je nutno včas zahájit vědeckou přípravu sociologů NDR na VI. světový sociologický kongres, který se má uskutečnit v polovině r. 1966 ve Francii. Předběžně určenými tématy jsou *sociologie mezinárodních vztahů a obzor člověka v sociálních vědách*;

2. je nutno prohloubit stávající kontakty s pokrokovými sociology kapitalistických zemí a realizovat společné publikace, na kterých se započalo pracovat;

3. sekce se musí stát místem pro diskuse o obecných problémech vývoje sociologického bádání v NDR. Proto uskočte na podzim r. 1964 konferenci na téma *Obzor člověka ve společenských vědách*. Tato konference bude první mezipřihlášecí příprav VI. světového kongresu.

Prof. Scheler dále zdůraznil naprostou správnost toho, že bylo upuštěno od abstraktních diskusí o marxistické sociologii a bylo přikročeno k výzkumu reálných společenských procesů a jevů. V důsledku tohoto konkrétního přístupu vyvstalo ovšem v nynějším stadiu vývoje mnoho teoretických a metodologických problémů. Další vývoj bádání je závislý na jejich řešení. Teoretické řešení těchto otázek se stalo praktickým úkolem sociologického výzkumu.

Podle názoru řečníka náleží k těmto problémům následující. Určení předmětu marxistické sociologie a její vztah k jednotlivým vědám. Vztah mezi sociologickým a sociálním výzkumem, metodologie a kritika metod.

Referent v závěru prohlásil, že je nutno mít zcela jasno v tom, že jen teorie společenského vývoje je efektivním nástrojem plánování a řízení společnosti. Pouhá registrace a popis sociálních procesů a jevů jsou neúčinné.

Hlavní referát na téma *Stav a úkoly sociologického výzkumu v NDR* přednesl dr. Horst Taubert. Analyzoval výsledky a zkušenosti práce v oblasti sociologie, zvláště její teoretický a praktický význam a účinnost. Zdůraznil význam usnesení VI. sjezdu SED, které se stalo stimulujícím faktorem sociologického výzkumu. Všem pracovníkům v oblasti společenských věd a sociologům NDR byl tímto usnesením uložen konkrétní úkol, zkoumat zákonitosti a cesty výstavby socialismu v NDR. Z nových sociálních procesů a jevů je nutno zkoumat v první řadě takové, které jsou důsledkem ekonomického vývoje a vývoje národního hospodářství. Především je nutno se zabývat jejich důsledky pro vývoj a činnost člověka. Při všestranné výstavbě socialismu jde o to, uschopnit člověka k uskutečňování objektivních společenských zákonů.

Dr. Taubert po zdůvodnění správnosti, že se přešlo od abstraktních diskusí o předmětu, podstatě a úloze marxistické sociologie k praktickému sociologickému výzkumu, vyzval výzkumu, které se již provádějí. Pracovníci Ekonomického a filosofického institutu Humboldtovy university v Berlíně, Společenskovědního institutu při ÚV SED a Institutu pro marxismus-leninismus na Vysoké škole ekonomické začali společný výzkum kulturně-technické úrovně pracujících v berlínském elektropřemyslu. V jednom velkém jenském závodě provedli pracovníci Institutu filosofie Jenské university F. Schillera průzkum zabývající se problémem uvědomování inteligence. Pracovníci Institutu filosofie Lipské university provedli v jednom ze závodů průzkum zabývající se otázkou hybných sil vědeckotechnického pokroku. V Halle začala sociologická komise university M. Luthera průzkum kulturně-duševních potřeb mládeže.

Z dosavadních úspěšných výzkumů, i když ještě nejsou plně vyhodnoceny, lze pro další práci vyvodit celou řadu teoretických a praktických otázek:

1. Jaký vliv má konkrétní pracovní činnost a změny, kterými v důsledku moderní techniky a technologie prochází, na obecnou a odbornou kvalifikaci, a to především v podmínkách výroby na běžícím pásu?

2. Jakou úlohu a význam mají různé objektivní a subjektivní faktory pro vytváření nových hybných sil socialistické práce?

3. Jak se vytváří konkrétní proměnný vztah mezi elementy hybných sil a vztahy lidí, především při rozvoji kolektivních vztahů?

Referent vyjádřil názor, že výše uvedené výzkumy přes dosažené úspěchy mají následující evidentní nedostatky: 1. Výzkumy jsou důsledkem potřeby úžeji spojit filosofii a společenské vědy s problémy praxe a snahy přímo se podílet na praktickém boji. 2. Výzkum je prováděn jako vedlejší činnost, jako hobby výzkum. 3. Velmi málo je rozvinuta komplexní práce v týmech s pracovníky ostatních společenských věd (ekonomů, lékařů, právníků). 4. Většinou se neprovádí reprezentativní masový výzkum, který by dodal nutný materiál jak pro praktickou řídicí činnost, tak pro teoretické zevšeobecňování. 5. Přeceňuje se výzkum pomocí dotazníků a zanedbávají se metody, pomocí kterých by se provádělo zkoumání objektivních skutečností a jevů. 6. Výzkumy nejsou dostatečně připraveny a zpracovávány a nenavazují na sebe, což vede k tomu, že nelze provádět srovnávací výzkumy. Hlavním nedostatkem sociologických bádání je to, že neexistuje ani centrální vědecké zaměření na nejdůležitější problémy, ani instituce, které by se řešení těchto úkolů věnovaly.

Dále byla v referátu podána zpráva o usnesení Ideologické komise politbyra ÚV SED o dalším rozvoji sociologického výzkumu. Bylo určeno následující ústřední téma: *Všestranný výzkum rozvoje kulturně-technické úrovně pracujících ve vedoucích odvětvích průmyslu a v zemědělství*.

Přitom se mají zkoumat tyto komplexní otázky: 1. současná úroveň odborného a všeobecného vzdělání pracujících a její další, vědeckotechnickým pokrokem podmíněný vývoj. 2. Rozvoj uvědomělé tvůrčí aktivity pracujících jako součást rozvoje a řízení výrobních procesů a podniků. 3. Vývoj vztahů kolektivů (vnitřních i vnějších) v procesu vědeckotechnického pokroku. 4. Ideologické faktory rozvoje kulturně-technické úrovně dělníků a družstevního rolnictva. 5. Vývoj a uspokojování kulturních potřeb pracujících. 6. Úloha mimopodnikových sociálních faktorů v procesu růstu kulturně-technické úrovně pracujících.

Pokud jde o jednotlivé problémy, mají být započaty následující výzkumy:

1. Problémy technicko-vědeckého a kulturního rozvoje dělníků v procesu další mechanizace a automatizace v elektropřemyslu, chemii a strojírenství. Především je nutno zkoumat:

a) otázky odborně-technické kvalifikace žen a dívek v těch podnicích, ve kterých ještě dnes převládá jednoduchá práce, na kterou byly pracovnice zaučeny;

b) otázky kulturně-technického vzdělání, odborného a politického vývoje mládeže v průmyslových odvětvích.

2. Probádání socialistické společenské práce a společenských vztahů mezi pracujícími, zvláště mezi dělníky a příslušníky technické inteligence v procesu vědecko-technického pokroku. Prozkoumání vlivu takové práce a vztahů na rozvoj kulturně-technické úrovně pracovníků.

3. Zkoumat v procesu vědecko-technického pokroku v zemědělství kulturně-technický vývoj družstevního rolnictva. Přitom budou především zkoumány:

a) otázky kvalifikace žen;

b) otázky kulturně-technického a politického vývoje mládeže. Zvláště bude nutno se zaměřit na nalezení účinných forem a metod a materiálních a ideových stimulů kvalifikace pracujících.

Bezprostředním cílem sociologického výzkumu určeného základním tématem je shromáždit reprezentativní materiál a vědecké podklady, které by sloužily vedoucím orgánům strany a ústředním státním hospodářským orgánům a zároveň by byly základem pro rozpracování a uskutečnění jednotného vzdělávacího systému. Sociologický výzkum musí provést široké masové průzkumy. Získané materiály musí především obsahovat podstatnou výpověď o jevech a vědecky je zevšeobecňovat.

V usnesení jsou i organizační opatření, které mají zabezpečit realizaci výzkumu ústředního tématu. Ústředně řízený výzkum by neměl ovšem vést k zúžení a omezení všestrannosti sociologického bádání. Centralizace řízení nemá znemožňovat vědeckým institucím výzkum i jiných témat.

Na závěr referátu bylo zdůrazněno, že při nynějším stavu výzkumu je důležité, aby teoretické a metodologické základy sociologického bádání byly rozvíjeny v těsné souvislosti a vzájemném ovlivňování s výzkumnou praxí. Přitom je důležité využívat bohaté zkušenosti sociologů Sovětského svazu, Polska a dalších lidově demokratických zemí. Zvláštní význam má např. vyjasnění vztahu sociálního a sociologického výzkumu stejně jako metodologické otázky vztahů společenských věd a sociologie. Ne každý speciální výzkum a sociální výzkum jednotlivých společenských věd nebo výzkum veřejného mínění je sociologickým bádáním. Každá společenská věda zkoumá určité sociální jevy na základě svých speciálních aspektů. Sociologie se zabývá sociálními jevy vzhledem k jejich všeobecné společenské úloze a významu v celkovém procesu a jejich vlivu na člověka a různé skupiny a vrstvy. Zkoumá sociální jevy a činnost lidí v jejich komplexnosti a totalitě.

Z diskuse, které se účastnil značný počet sociologů, vyjme jen následující shrnutí:

1. Většina diskutujících vyjadřovala své názory na základě vlastních konkrétních zkušeností nashromážděných při výzkumné práci.

Zdůrazňovali, že vyjasnění základních teoretických otázek v současném stadiu bádání se stalo rozhodujícím úkolem. Při čemž se tyto teoretické práce nemohou zabývat jen teoretickými a metodologickými otázkami sociologického výzkumu. Musí se především zabývat rozvojem a prohloubením historicko-materialismu a jeho kategorií právě na základě sociologického výzkumu. Praxe ukázala, že i v teorii historického materialismu je mnoho mezer, které je nutno zaplnit.

2. Všichni zdůrazňovali na základě konkrétních příkladů nutnost vyvinutí exaktních sociologických metod a vědecké kritiky metod. Od tohoto závisí rozhodujícím způsobem úroveň exaktnosti, efektivity, objektivnosti a schopnosti zevšeobecnění výsledků. Bylo zdůrazněno, že je nutno v tomto ohledu překonat prakticisticko-empirické tendence. Nejde jen o vyjasnění současných metodických otázek, nýbrž jde také o rychlé uplatnění nejmodernějších vědeckých metod. I v této oblasti je nutno se snažit o dosažení světové úrovně. K tomu je nutno systematicky vyhodnocovat mezinárodní zkušenosti.

Pisatel článku zvláště vyzvedává příspěvek R. Thieleho, který informoval shromáždění velmi konkrétně a názorně o teoretických a praktických problémech, před které byla postavena jeho pracovní skupina při pokusu důsledně uplatnit matematické poznatky v sociologickém průzkumu. Přesvědčivě poukázal na to, že exaktní výsledky je možno získat důsledným a správným použitím těchto metod již při přípravě programu výzkumu a nikoliv teprve při vyhodnocování výzkumu. I prof. Winter poukázal na to, že v sociologickém výzkumu je nutno exaktně pracovat již od začátku. Neexaktní příprava nevede ani při použití nejlepších matematických metod k exaktním výsledkům. Subjektivismus nelze korigovat ani matematikou.

Všeobecně bylo zdůrazňováno, že je nutno kvalitativně i kvantitativně věnovat větší pozornost teoretické i praktické přípravě jednotlivých uskutečňovaných průzkumů.

Sporným se ukázal názor dr. Tauberta o přeceňování a jednostranném používání dotazníků vzhledem k ostatním metodám. Diskutující neshodli se s tímto názorem. Zdůraznili, že současná orientace sociologického výzkumu zcela správně staví do popředí subjektivní stránku sociálních procesů. Tím se i dotazník logicky a nutně stává hlavní metodou výzkumu. Dále bylo zdůrazněno, že současně jsou i státní orgány mimořádně zainteresovány na řešení otázky informací. Úkolem je právě metodu dotazů používat na nejvyšší vědecké úrovni a co nejsprávněji. V souvislosti s tím byly kritizovány metody průzkumu v Halle. Právě pokud jde o dotazování bylo zde jen velmi málo využito mezinárodních zkušeností. Při zachování elementárních znalostí statistických metod, např. ve výběru dotazovaných by méně znamenalo více. Vědecké dotazů mimo jiné není závislá na množství otázek.

3. Přednesený návrh ústřední tematiky dalšího sociologického výzkumu i připravovaná organizační opatření byla všemi účastníky s uspokojením přijata. Bylo důrazně pouká-

záno na tu skutečnost, že v dalším vývoji sociologického bádání není možno pokračovat dosavadním způsobem, to jest, provádět výzkum „mimočodem a na okraji“ činnosti institucí a jednotlivců jako hobby činnost. Dozrál čas přijmout konkrétní opatření. Sociologický výzkum, má-li být skutečně rozhodujícím způsobem posunut vpřed, vyžaduje kádry, instituce a finanční prostředky. Buďe nutno se intenzivně zabývat výchovou odborníků pro sociologii.

Na závěr bylo zvoleno rozšířené představenstvo Sociologické sekce. Členy se stali pracovníci všech společenských vědních disciplin. Předsedou sekce byl zvolen prof. dr. Scheler.

Tolik k článku R. Kirchhoffa, který umožňuje nahlédnout do života, organizace a problémů sociologie v NDR.

Snad bude správné na závěr nikoli komentovat tento článek (k tomu máme příliš málo materiálů), ale učinit několik poznámek.

Nejdříve k organizaci. Bylo by zajímavé pro naši Sociologickou společnost poznat a vyhodnotit odlišné organizační formy a zkušenosti soudruhů z NDR. Mám na mysli takové skutečnosti jako organizační jednotu filosofů a sociologů (na rozdíl od našich samostatných společností), i to, že v představenstvu sociologické sekce v NDR (toto není totožné s vedením sekce) jsou zástupci všech společenských vědních disciplin.

I když neznáme blíže, na jaké úrovni a s jakým zaměřením probíhala v NDR diskuse o otázkách marxistické sociologie (v též čísle časopisu je článek H. Kallabise, který se zabývá v souvislosti se sociologií především otázkami historického materialismu a vědeckého komunismu) lze souhlasit s tím, že bez rozvíjení samotné sociologie nelze pouze z pozic „přečteného“ o „nerozvíjeném“ diskutovat. Přesněji řečeno diskutovat lze, ale taková diskuse může mít jen minimální význam. U nás se doposud veřejná diskuse o obsahu, rozsahu a metodách marxistické sociologie (až na některé vstupní pokusy, ve kterých se dále nepokračovalo) nerozvinula. Je zřejmé, že dnes na základě rozvíjení se výzkumu by bylo možno k takové diskusi přikročit. Potřeby výzkumné praxe si to vynutí. Jistě že jednou z hlavních otázek bude postavení historického materialismu (a možná, že pro některé ještě i vědeckého komunismu) „v“ nebo „k“ sociologii. Ovšem že diskuse u nás by se měla zabývat do značné míry odvětvovými sociologiemi. Aniž bych chtěl podcenit význam diskuse o obecné sociologii a teoretických základech sociologie vůbec, přece jen diskusi nelze zužovat jen na tyto, i když podstatné otázky. Vymezení obsahu, rozsahu a metod odvětvových sociologií, jejich vztahu k obecné sociologii a styčným mezním vědám je neméně palčivé.

Domnívám se, že kritika té části hlavního referátu, která odmítala přečeňování dotazníků, je správná. Vycházím z našich zkušeností. I u nás se doposud sociologický výzkum dělá do značné míry z pozic ex privata industria jako „hobby-výzkum“, jako koníček. V takové situaci je často dotazník jedinou dosažitelnou a možnou metodou. Ale i při změně situace, když se sociologie (což se

nyní děje) dostane na seriózní institucionální a profesionální úroveň, je a zůstane dotazování se a dotazník jednou ze základních výzkumných metod a technik. Výzkum dotazem lze a je nutno uplatnit v drtivě většině případů. V současné době pravděpodobně půjde u nás o osvojení si a dosažení světové vědecké úrovně při používání tohoto způsobu než o cokoli jiného. Problémem tedy není nepoužívat nebo omezit tento způsob, ale při jeho dalším rozšiřování a rozvíjení postupně podle reálných možností nezanedbávat a používat i další metody a techniky.

A konečně by bylo správné, abychom i my u nás začali se seriózní a všestrannou přípravou na světový kongres sociologů v roce 1966. Snad by bylo nejspříhodnější, abychom stejně jako soudruzi z NDR jako mezibilanci přípravy uskutečnili v r. 1965 semináře na obě témata, tj. jak k otázkám *Sociologie mezinárodních vztahů*, tak také k *Obrazu člověka v sociálních vědách*.

Bedřich Weiner

Max Weber a současná sociologie

U příležitosti stého výročí narození Maxe Webera uspořádala Německá sociologická společnost 15. sociologický kongres, který se konal ve dnech 27.–30. dubna 1964 v Heidelbergu na téma „Max Weber a současná sociologie“. Od svého založení r. 1909 M. Weberem, F. Tönniesem, G. Simmelem a W. Sombartem prošla Německá sociologická společnost složitým vývojem, jehož jedním charakteristickým znakem bylo zejména narůstání společenské funkce sociologie v závislosti na požadavcích industriálního vývoje soudobého kapitalismu — a to zejména v posledních desetiletích. Svědectvím toho je i prudce stoupající počet účastníků na jednotlivých kongresech v poválečném období. Jestliže se 14. kongresu v Berlíně r. 1959 účastnilo 500 sociologů, sešlo se na 15. kongresu v Heidelbergu již kolem 1000 účastníků a z toho asi 300 studentů sociologie. Hlavní referáty a diskusní příspěvky pro heidelbergský kongres připravili četní oficiální představitelé současné západní sociologie, spjatí rozličnými pouty a stránkami svého díla s Maxem Weberem. Předseda přípravného výboru heidelbergského kongresu prof. O. Stammer zdůraznil ve svém zahajovacím slově, že Max Weber, ačkoliv byl jedním ze spoluzakladatelů Německé sociologické společnosti, měl jako životní cíl více na zřeteli vlastní rozvoj sociologické práce než její institucionalizaci. V tomto kontextu také příznačně vyzněla citace dopisu Marianny Weberové, v němž svému muži psala: „... Cert vezmi sociologickou společnost, pro kterou jsi se v malých dávkách zůstatek, protože kromě krásných zasedání zůstane aparát, který poběží naprázdno.“ Podobně jako na tiskové konferenci prof. Adorno zdůraznil i prof. Stammer, že cílem kongresu nemá být nekritické horování pro osobnost a dílo Maxe Webera, ale nové promyšlení jeho základních kategorií ve vztahu k dnešku. Stupeň a hlavně směr uplatnění tohoto všeobecně vzato správného

hlediska nutně závisel na konkrétních stanoviskách jednotlivých účastníků kongresu, který i z tohoto hlediska poskytoval velmi pestrý a vnitřně diferencovaný obraz, vymykající se mechanickému označení za nějaké jednotné schéma „buržoazní sociologie“. Proto také jen kritická analýza tohoto obrazu jakožto dynamické struktury se všemi jejími vnitřními napětími a mnohoznačnými funkcemi umožňuje podat adekvátní výklad jejího pohybu, jeho společenských, třídních a ekonomických příčin i mnohoznačnost eventualit myšlenkového vývoje jednotlivých jeho představitelů.

Hlavní referáty na heidelbergském kongresu přednesli prof. dr. E. Topitsch (*Max Weber und die Soziologie heute*), prof. dr. T. Parsons (*Wertfreiheit und Objektivität*), prof. dr. R. Aron (*Max Weber und die Machtpolitik*) a prof. dr. H. Marcuse (*Industrialisierung und Kapitalismus*). E. Topitsch se ve svém referátě zabýval Weberovým pojetím některých problémů tzv. „moderního světa“, charakterizovaného především rozvojem vědecko-technické revoluce. Hovořil o tom, jak je v duchu tohoto pojetí a v důsledku narůstající společenské funkce vědy svět zbavován kouzla a jak konec konců nutno zbavit kouzla samu vědu. Weberovské pojetí „vědy z povolání“ se Topitschovi zdá být dostatečnou zárukou vědecké objektivity, jakož i překonání iluzí a zaujatosti všeho druhu. Věda přý nemá vytýčovat hodnotící sociální teorie, ale odbornými radami přispívat k důslednému osvojování si demokratických forem jednání a při výstavbě příslušných institucionálních záruk. Jako důsledek současného rozvoje vědecko-technické revoluce označil i mnohoznačný a v podstatě pluralistický charakter pravdy.

Zde však vystoupilo na povrch jádro rozporů, tkvících již v díle Maxe Webera, které v sobě skrývá nebezpečí vymítání jedné iluzí iluzemi novými a „odkouzlování světa“ novým kouzlením. Ne náhodou musel již R. Dahrendorf na dřívějších zasedání sociologické společnosti v Tübingen upozornit na nutnost „nového promyšlení pojmu nehodnotící vědy“ a také průběh heidelbergského kongresu vždy znovu demonstroval iluzorní ráz hesla tzv. „nehodnotící sociologie“ a dokazoval naopak všudypřítomnost jejích sociálních, skupinových a třídních vazeb i zcela konkrétní podmíněnosti. Otázka některých těchto vazeb a podmíněnosti samé sociologie M. Webera byla nastolena i v referátě předního představitele americké sociologie T. Parsonse. Ovšem Parsonsova snaha o historické začlenění Weberova díla zůstala u pouze vnějšího vymezení určitých kulturně historických filií. Hlavní zdroje Weberovy koncepce spatřuje Parsons v německém historismu, v anglickém utilitarismu a v marxismu. Dále se zabýval metodologickými i obsahovými problémy Weberova pojetí. Obtíž spojené s problematikou „čisté“, nezávislé společenské vědy se snažil obejít jakýmsi svého druhu kompromisem, totiž tvrzením, že zásadní nezávislost vědy není neslučitelná s jeho začleněností a podmíněností v rámci určitého sociálního a kulturního celku. Jako těžisko

Weberova díla označil jeho sociologii práva, tak jak je rozvinuta zejména v jeho díle *Wirtschaft und Gesellschaft*. Podtrhl bytostně evolucionistický ráz Weberova teoretického schématu. V závěru svého referátu se zabýval domněle antiideologickým charakterem Weberova díla, které označil jako překonání jakéhosi „trilemmatu“, spočívajícího v syntéze německého historického konzervatismu, anglického ekonomického individualismu a socialismu. Weberovi se prý podařilo zaujmout v tomto kulturně historickém kontextu „čtvrtou pozici“, která je prý předzvěstí éry, označované podle názvu známé knihy Daniela Bella jako „konec ideologie“. Parsonsoův referát tak vyzněl jako statická (silně konzervativní) myšlenková konstrukce, která plnila spíše funkci glorifikace než aktuálně zaměřené analýzy Weberova díla.

Poněkud kritičtější a dynamičtější se s Weberem vypořádal R. Aron, který se zabýval zejména problémem politiky moci a její funkce v moderních dějinách se zvláštním zřetelem k historii německého národa. Rozbral Weberovo pojetí pojmu „Machtpolitik“ jako důraz na mocenské zájmy národa a na zvláštní, nadřazenou dějinnou odpovědnost německého národa jakožto zvláštního „kulturního národa“, jehož kulturní prestiž závisí na prestiži moci. Aron přes omezenost rámce své vlastní filosofické pozice (ovlivněné silně právě M. Weberem) přece jen upozornil na některá slabá místa Weberova pojetí politiky moci, která označil jako překonaná. Tak např. zdůraznil, že Max Weber nevěděl to, co je dnes prý jasné, že totiž „vojenská síla není ani nezbytnou, ani dostatečnou podmínkou hmotné prosperity“. Vyzvedl pak zejména dva omyly M. Webera: jeho nedostatečné pochopení otázky morální odpovědnosti za objektivní důsledky vlastního rozhodnutí a jednání, a za druhé jeho pojetí moci a prestiže německého národa jako posledního cíle, jemuž nutno obětovat vše. Naznačil také v této souvislosti jako tragický rys jeho osobnosti skutečnost, že svým podtržením legitimity plebiscitní volby charismatického vůdce zaujímal prakticky postoj, který byl slepý vůči nebezpečí, které hrozilo a které postihlo následující generace. Samozřejmě, že R. Aron, tak jako i někteří další spojovali svou analýzu — a mnohdy i kritickou analýzu — Weberova díla s rozličnými variantami kritiky marxismu. Aron např. mezi jiným uvedl, že Weber opominul vytknout Marxovi nepochopení faktu platného pro všechny moderní ekonomické soustavy, totiž všeobecný růst podmíněný růstem produktivity. Tato Aronova invetiva proti marxismu (spjatá zejména se známými teoriemi růstu, rozvíjenými dnes ve Spojených státech amerických) by si vyžádala zvláštní pozornosti a samostatného kritického rozboru.

Není náhodou, že největší ohlas měl závěrečný kongresový referát na téma *Industrializace a kapitalismus*, přednesený H. Marcusem. Marcuse podtrhl, že Max Weber vedl vášnivý a přímo nenávislivý boj proti socialistickým tendencím zejména v období bezprostředně po první světové válce, neboť v socialismu spatřoval dějinný zločin, směru-

jící proti ideji tzv. „západního rozumu“ a proti ideji nacionálního státu. V této souvislosti Marcuse položil ironickou otázku, co by asi Max Weber řekl tomu, že prý tzv. idea „západního rozumu“ je v extrémní podobě uplatňována právě na Východě a nikoli na Západě. Tím se ovšem dotkl závažného problému tzv. „rozumného“ uspořádání světa a možnosti plánovité přestavby světa podle racionálního projektu vůbec. Právě Weberova analýza kapitalismu prý dokazuje, že zde vědecká neutralita neobstojí: „Čistá, nehodnotící filosoficko-sociologická tvorba pojmů se proměňuje svým vlastním vnitřním pohybem v kritiku hodnot... v kritiku daného stavu.“ Tento svérázný dialektický přístup k Weberovi je ovšem také příčinou toho, proč i myšlenky celého Marcusova referátu se pohybují v jakémisi oscilačním poli, setrvávající jednak ve vlastním rámci Weberovy koncepce a její terminologie, jednak a současně s tím však tento rámec neustále překračují. Typickým dokladem toho je jeho explikace Weberova pojetí racionality. Čistě formální „ratio“ je v podmínkách kapitalismu materiálně vymezeno jako sledování a dosahování individuálního zisku *soukromého vlastníka* v závislosti na kapitalistickém podniku a využívání „*svoobodné práce*“. Marcuse konstatuje, že v souvislosti s rozvojem kapitalistické industrializace se toto „ratio“ projevuje v novém, opačném světle jako iracionalita: „Zde se stává „planned obsolescence“, metodický nesmysl společenskou nutností... Zde již nejde o způsob života buržoazie,“ pokračuje Marcuse, „jakožto třídy rozvíjející produktivní síly — je to spíše stigma produktivní destrukce v podmínkách totální nadvlády.“ Marcusovo pojetí kapitalistické racionality jako by se tak vnitřním dialektickým pohybem samo spíše přiklánělo k hodnotícímu postoji cílevědomé kritiky zvěcnění a odlidštění. Weber sám šel podle názoru H. Marcuse opačnou cestou, cestou apologetiky *měšťáckého* rozumu a dokonce v jistém užším slova smyslu kapitalistického rozumu. Současně však chápal tuto racionalitu (právě tak jako pojem panství) jako obecný rys moderní industriální společnosti vůbec. S tím souvisí zejména jeho pojetí byrokracie a funkce aparátu. A v tomto bodě se stále znovu vrací Weberova představa „politika z povolání“, která činí byrokratizaci společnosti vůbec a politiky zvláště neoddelitelným, totálním rysem každé industriálně rozvinuté společnosti. V duchu tohoto Weberova pojetí, zdůrazňuje Marcuse, musí prý i „racionální socialismus“ byrokratickou správu „jednoduše převzít a vystupňovat“. U Webera nakonec končí *racionálně* vypočitatelný chod aparátu v *iracionálním* charismatickém principu, který mu zvenčí oktrojuje své cíle a manipuluje jím jako právě pouhým prostředkem, nástrojem, aparátem. Marcuse ponechává ve svém referátu Weberovu tezi o osudové byrokratizaci industriálních společnosti bez rozdílu jako otevřený problém. Jeho řešení leží v teoretickém a praktickém rozvíjení myšlenkového bohatství, obsaženého zejména v Leninově knize „Stát a revoluce“.

Technický rozvoj v podmínkách kapitalis-

mu a samo uplatnění stroje je zde výrazem panství člověka nad člověkem; technický rozum tak reprodukuje otroctví. Tento objektivně závažný postřeh je však u M. Webera zevšeobecněn jako inherentní vlastnost moderní techniky vůbec. Odtud také jeho chmurná prognóza budoucího stavu, který se mu jevil jako návrat staroegyptské despotie, ovládající zcela přízřebnou, pokornou a bezmocnou masu. Marcuse dokazuje, že zde tkví hlavní Weberův omyl: v tom, že ztotožňuje technický rozum vůbec s rozumem měšťácko-kapitalistickým.

„Diese Verfallenheit lässt ihn nicht sehen,“ uzavírá Marcuse, „dass nicht die reine, formale, technische Vernunft, sondern deren kapitalistische *Verwendung* das Gehäuse der Hörigkeit herstellt, und dass die *Vollendung* der technischen Vernunft sehr wohl Instrument der Befreiung des Menschen werden kann... Max Weber hat diese der Technik selbst innewohnende Möglichkeit nicht gesehen. Stolz auf den Bürger in sich war er von der geschichtlichen Mission des Bürgertums fasziniert: Träger der Zivilisation und der Kultur zu sein. Er hat seine eigene Vernunft an die des Bürgertums gebunden. Seinen Verfall in der totalen Massengesellschaft des Hochkapitalismus hat er nicht erlebt. Aber in seiner Analyse der Tendenz zur plebiszitären Massendemokratie und zur Unterordnung der rationalen Bürokratie unter irrationale Führer steckt genug von Voraussicht — noch in ihrer Begrenzung zeigt sich die Überlegenheit seiner Soziologie über alle theorielose Pseudokonkretheit.“

To jsou arci závažná slova. Marcuse bohužel zůstává jen u náznaku dialektického řešení problému člověka a moderní techniky, ale toto řešení zde nekonkretizuje. Celá problematika je však takto dovedena na samý práh marxismu, který umožňuje paralelně s rozvojem vědecko-technické revoluce její adekvátní vědecký výklad a racionální aplikaci v podobě autentického humanismu moderní doby. V tomto smyslu by také marxismus musel říci své kritické slovo k materiá-
lům heidelbergského sociologického kongresu. Toto kritické slovo by však nemohlo být pouhou negací rozličných interpretací díla Maxe Webera, ale především pozitivním řešením objektivních dějinných úkolů, které se v nich, i v samé Weberově sociologii pokřiveně zrcadlí. Max Weber musí být podroben dialektické a tvůrčí marxistické *kritice*, ale je to právě mimo jiné marxistická kritika *Maxe Webera*, která bude neodkladným přínosem pro další rozvoj marxisticko-leninské analýzy soudobého „pozdního“ kapitalismu a pro další zkoumání cest jeho důsledně humanistického překonání v realizaci spojení socialismu s nejmodernější technikou našich dní.

Jindřich Filipeč

Sociologická společnost založena

V dubnu 1964 byla založena Československá sociologická společnost, která je členem Mezinárodní Sociologické Asociace. Navazuje na práci sociologické sekce při Filosofické jed-

notě už ČSAV a Společnosti pro sociální bádání. Už sama příprava Valného shromáždění ustavujícího Československou sociologickou společnost ukázala ohromný zájem o sociologii v Československu. Projevil se ve značném počtu předběžně přihlášených členů i v hojně účasti na ustavující schůzi (kolem 400 účastníků). V současné době má Čs. sociologická společnost (spolu s relativně samostatnou složkou Slovenské sociologické společnosti) na 1000 členů, mezi nimiž jsou jak teoretici a vědečtí pracovníci v oboru sociologie a příbuzných společenských věd, tak i lidé, pracující v institucích, kde poznávání a řízení různých úseků společenského života vyžaduje znalosti vědeckých metod. Druhá důležitá okolnost, která se projevila v době zakládání Čs. sociologické společnosti, je rostoucí zájem o využití sociologie a sociologických výzkumů pro praktické potřeby. Už na přípravný výbor přicházela řada žádostí o provedení sociologického výzkumu od různých institucí i velkých výrobních závodů. Zároveň se ukázalo, že mnohé sociologické výzkumy se provádějí a organizují, že však chybí jejich koordinace, jednotné řízení a systematické vyměňování zkušeností.

V posledních letech velice rychle rostl počet vědeckých, vysokoškolských i resortních pracovišť, která se zabývala společenskými výzkumy, ať již jako hlavní náplní své činnosti anebo jako nástroje pro úspěšnější provádění své činnosti hlavní. V této situaci nelahavě vzrostla potřeba takové instituce, ve které by se pracovníci z tohoto oboru stýkali, seznamovali a v dostupných formách zvyšovali své znalosti o sociologii. Takovou institucí je právě Sociologická společnost. Její činnost nelze zaměřovat s činností vědeckých ústavů, kde jsou zaměstnávání vědečtí i odborní pracovníci, jsou plánovány i finančně výzkumné práce atd. Společnost může v té či jiné míře se podílet na výzkumech, které jsou prováděny v rámci státního plánu vědeckých výzkumů. Její specifickou funkcí však je umožňovat a podporovat neformální společenské i osobní styky sociologů a tak vytvářet příznivou atmosféru pro dobrou spolupráci a výzkumnou koordinaci v tomto oboru.

Československá sociologická společnost není sice vědeckým ústavem, ale může rozvoji sociologie u nás značně pomoci. Především umožní v celostátním měřítku organizovat všechny, kteří v tomto oboru pracují nebo k němu mají nějaký vztah a chtějí v něm pracovat. Dále bude hrát významnou úlohu ve sdělování nových poznatků v oboru sociologie ve výměně zkušeností a do jisté míry i v koordinaci práce jak v sociologii, tak v příbuzných oborech. Celostátní povaha sociologické společnosti a její široká členská základna umožní, aby se stala centrem teoretického ruchu v oboru sociologie. Přednášky a symposia jak k speciálním otázkám, tak i obecnějšího zaměření umožní informace a diskuse o výsledcích badatelské a výzkumné činnosti v jednotlivých odvětvích sociologie, i rozvinutí teoretického ruchu v principiálních problémech teorie a metody sociologie. Společnost informuje prostřednictvím tiště-

ných zpráv členstvo jak o své vlastní činnosti, tak o významných událostech a objevech v sociologii národní i zahraniční.

Ustavení Čs. sociologické společnosti umožňuje i organizovanější styk se sociologickými společnostmi zahraničními, výměnu zkušeností a materiálu. Výbor Čs. sociologické společnosti navázal již styk a nabídl spolupráci všem národním sociologickým společnostem, jež jsou členy Mezinárodní sociologické asociace. Půjde především o výměnu publikací, časopisů, zpráv, informací i vzájemné zvání sociologů na přednášková turné a konference. Již v době svého krátkého trvání hostila Československá sociologická společnost několik zahraničních hostů a do konce tohoto roku hodlá pozvat významné sociology jak ze socialistických zemí, tak i ze Západu. Sociologická společnost spolupracuje úzce i s jinými vědeckými společnostmi příbuzných oborů, především s Čs. demografickou společností, společností filosofickou, psychologickou, ekonomickou, právníkou aj.

Na ustavujícím shromáždění byl zvolen výbor Sociologické společnosti, v němž jsou zastoupena nejvýznamnější pracoviště tohoto oboru, jako Filosofický ústav ČSAV i SAV, Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, řada dalších vysokoškolských pracovišť, sociologické skupiny Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky, Výzkumného ústavu architektury, Vojenské politické akademie. Výbor zvolil předsednictvo ve složení: předseda doc. J. Klofáč z Vysoké školy stranické, místopředsedové doc. J. Pašiak z Filosofického ústavu SAV a doc. J. Tauber z Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky, věd. tajemník CSc. dr. D. Slejška z Filosofického ústavu ČSAV a hospodář dr. V. Rollová z Ústavu marxismu leninismu pro vysoké školy.

Rozsahová obsáhlost Čs. sociologické společnosti vynutila si již na počátku její činnosti zřízení místních odboček. Relativně samostatnou územní složku tvoří především Slovenská sociologická společnost. Stará se o rozvoj sociologie na Slovensku, pořádá samostatné akce, samostatně eviduje členstvo a samozřejmě úzce spolupracuje s Čs. sociologickou společností a účastní se celostátních akcí. Byly zřízeny dále místní pobočky v Brně, Olomouci, Plzni, Ostravě, Hradci Králové, Ústí nad Labem.

Obsahová rozsáhlost sociologie, která vlastně zasahuje téměř všechny oblasti společenského života, vedla ke zřízení speciálních sekcí, do nichž byli členové podle přání rozdělení a které se starají o rozvoj příslušné sociologické disciplíny. Zatím pracuje celkem 13 odborných sekcí: obecná sociologie, dějiny sociologie, metody a techniky, sociologie průmyslu, sociologie města, sociologie venkova, sociologie rodiny a mládeže, sociologie kultury, sociologie politických a právních vztahů, sociologie náboženství, sociologie armády, sociologie sdělovacích prostředků, sociologie medicíny. Sekce vypracovávají samostatný plán činnosti, pořádají přednášky a diskuse o problémech své oblasti a zúčastní se i výzkumů k otázkám spadajícím do jejich problematiky.

Uvažuje se též o zřízení terminologické komise, která by mohla předcházet zmatkům v používání odborných sociologických termínů.

Je jisto, že výbor a jiné orgány Společnosti ještě nerozvinuly svou činnost náležitě po všech stránkách. Je však třeba uvážit, že je nutno překonávat mnoho počátečních organizačních a administrativních potíží. Velký počet členů vyžaduje značné práce na organizaci a evidenci, kterou při dosavadním materiálním i osobním vybavení sekretariátu je nutno konat velmi dlouho. Postupně se však i po této stránce situace zlepšuje a tak není sporu, že příští zprávy o činnosti Společnosti budou stále obsažnější.

V současné době shromažďuje Čs. sociologická společnost prostřednictvím svých členů informace o všech významnějších výzkumech, organizovaných v naší zemi různými institucemi, vědeckými ústavy nebo i jednotlivci. Tato informace bude mít značný význam pro rozvoj československé sociologie i pro činnost Čs. sociologické společnosti. Především podá dosti přesný obraz o současném stavu sociologické výzkumné práce. Tím umožní i vzájemné předávání zkušeností a koordinaci v těch případech, kdy se výzkumy svou problematikou kryjí, překrývají nebo se sebe úzce dotýkají. Bude moci také korigovat výzkumy v těch případech, kdy nejsou prováděny s dostatečnou vědeckou a odbornou přesností. Konečně i lepší praktické využití výzkumů, event. i sdělení jejich výsledků příslušným státním či jiným institucím.

Čs. sociologická společnost chce dbát o to, aby sociologické výzkumy i tehdy, kdy se týkají dosti úzkých úseků společenského života, poskytovaly co nejkomplexnější pohled na daný jev. Vždyť skutečně sociologický výzkum a rozbor vyžaduje zkoumat každý jev v jeho nejrůznějších souvislostech, nespokojovat se zjištěním jediné příčiny jeho existence nebo změny, ale hledat nejrůznější vzájemně se podmiňující a na sebe působící příčiny. Tento komplexní pohled na sociální jevy umožní v práci Čs. sociologické společnosti i jejich odborných sekcí skutečnost, že její členstvo tvoří nejen vyslovení sociologové, ale i odborníci příbuzných společenskovědních odvětví, jako jsou demografové, statistikové, psychologové, ekonomové, žurnalisté, pedagogové, ale i lékaři, psychiatři apod.

Z akcí mezinárodního významu připravuje Čs. sociologická společnost s ČSAV seminář sociologických filmů. Bude vybráno asi 20 sociologických filmů, hlavně zahraničních. Pro rok 1966 plánuje se mezinárodní seminář k otázkám použití matematických metod v sociologii ve spolupráci s UNESCO a za účasti 20–25 zahraničních odborníků.

Lze téžko ve stručnosti podat vyčerpávající přehled, ke kterým konkrétním problémům se v nejbližší době bude zaměřovat československá sociologie. Budou to jistě především ty problémy, jejichž řešení nejnaléhavěji vyžaduje praxe řízení socialistické společnosti a o nichž potřebuje co nejpřesnější informace. Vždyť sociologii nechápeme jako „pouhou“ vědu, ale především jako prostředek k poznání skutečnosti nutného k vě-

deckému řízení společenského života a jeho jednotlivých oblastí. Přitom chceme dbát i toho, aby se sociologie nesusoustředila pouze na konkrétní výzkum, ale aby se stále rozvíjela i obecná sociologická teorie, aby se důkladně rozpracovávaly metody a techniky výzkumu použitelné pro náš sociologický výzkum. A neméně důležité bude i poznávání stěžejních děl západní sociologické literatury.

Jaroslav Klofáč

Zpráva o založení Slovenskej sociologickej spoločnosti

Ustanovujúce valné zhromaždenie Slovenskej sociologickej spoločnosti sa konalo 21. apríla 1964 v Bratislave za účasti vyše 100 osôb.

Hlavný prejav predniesol akademik Andrej Sirácky. Vyzdvihol najmä skutočnosť, že marxistickej sociológii sa vyslovuje v našej spoločnosti plná dôvera. Vytvárajú sa organizačné, materiálne a kadrové predpoklady pre to, aby sociológia mohla plniť veľké úlohy, ktoré pred ňu nastoľuje súčasný i budúci spoločenský vývoj. Ťažisko zodpovednosti za ďalší úspešný postup našej sociológie sa prenieslo teraz na samotných sociológov. Zdôraznil, že v súčasnej etape je dôležité vypracovať koncepciu základného sociologického výskumu a od začiatku postupovať v práci organizovane, koordinovane, so sústredením pozornosti na hlavné problémy spoločenského života. Dnešná situácia si ďalej vyžaduje, aby si pracovníci na úseku sociológie urýchlili osvojovať a ďalej rozvíjať teoretické a metodologické poznatky tejto disciplíny, aby zvládli techniky sociologického výskumu.

Akademik Sirácky poukázal na to, že významné miesto v plnení tohto komplexu úloh prípadne práve Sociologickej spoločnosti, združujúcej široký okruh vedeckých a odborných pracovníkov z úseku sociológie a príbuzných disciplín. Slovenská sociologická spoločnosť bude plniť svoje úlohy v rámci Slovenska ako organická súčasť Československej sociologickej spoločnosti.

Za výbor Československej sociologickej spoločnosti pozdravil zhromaždenie docent J. Klofáč.

Valné zhromaždenie zvolilo výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti a jeho predsedu, ktorým sa stal akademik Sirácky.

K valnému zhromaždeniu bolo do Slovenskej sociologickej spoločnosti podaných 231 prihlášok. Ich počet naďalej vzrastá.

Výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti si stanovil za hlavnú úlohu v počiatočnom období organizačné vybudovanie spoločnosti. V tomto zmysle sa ešte do konca júna zišlo a založilo 6 odborných sekcií, a to: sekcia metodológie, sekcia sociológie kultúry, priemyslu, mládeže, dediny a práva. Roku 1964 vznikne ďalej sekcia sociológie politických vzťahov a sekcia sociológie zdravotníctva. V štádiu príprav je založenie odbočiek spoločnosti v Košiciach a v Nitre.

23. júna usporiadala spoločnosť v Bratislave svoje prvé väčšie podujatie — diskusný večer o sociológii. Na otázky asi 100 poslucháčov odpovedali naši poprední pracovníci na úse-

ku sociológii — akad. A. Sirácky, doc. J. Klofáč, prof. A. Jurovský, doc. J. Pašiak a host z Varšavy doc. Z. Gostkowski. V diskusii sa hovorilo najmä o súčasnom stave našej sociológie, jej úlohách, možnostiach a perspektivách, o stave sociológie v socialistických a kapitalistických krajinách.

Spoločnosť usporiadala ešte v máji a júni 3 prednášky, medzi nimi prednášku doc. Z. Gostkovského z Varšavy na tému Verifikácia hypotéz v empirických výskumoch.

V auguste vyšlo 1. číslo Zvestí Slovenskej sociologickej spoločnosti. Naďalej už budú vychádzať len jednotné zprávy Československej a Slovenskej sociologickej spoločnosti.

V druhej polovici septembra začína v Bratislave kurz sociológie, ktorý Slovenská sociologická spoločnosť organizuje spolu s Mestským výborom Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Tento cyklus 26 prednášok potrvá do konca mája 1965. Cieľom kurzu je sprostredkovať poslucháčom ucelenú sústavu základných poznatkov o teórii, metodológii a technikách marxistickej sociológie, ktorá im jednak bude východiskom v ďalšom osvojovaní si problematiky sociológie, jednak im umožní s väčšou znalosťou vecí postupovať v sociologickom výskume, ktorý uskutočňujú viaceré pracoviská.

Pri dôraze na úspešné uskutočnenie kurzu sa Slovenská sociologická spoločnosť v nasledujúcom období zameria na rozvinutie práce v sekciách a na rozvinutie popularizačnej činnosti aj pre širšiu verejnosť.

V. II.

Informace o práci komise pro sociologii a vědecký komunismus při vědeckém kolegiu filosofie ČSAV

V dubnu minulého roku zahájila svou činnost komise pro sociologii a vědecký komunismus při vědeckém kolegiu filosofie ČSAV. Členy komise jsou soudruzi: Disman, Dubská, Holý, Jodl, Kaláb, Kára, Katriak, Klofáč, Kohn, Kohout, Machonin (předseda komise), Marušiak, Pašiak, Pomaizl, Růžicka, Slejška, Soňa, Srb, Strmiska, Tauber, Weiner.

Ohledně na své ustavující schůzi vymezila komise své pracovní poslání. Jejím úkolem je sledovat vytváření předpokladů pro rozvoj vědecké práce v sociologii a vědeckém komunismu, vypracovávat v tomto směru pro vědecké kolegium filosofie návrhy a aktivně se podílet na praktickém řešení těchto otázek. Aniž bude zasahovat do práce a iniciativy redakční rady Sociologického časopisu a výboru Sociologické společnosti, pokládá se za nejpraktičtější zaměřené centrum koordinační řídicí práce v sociologii (jakožto pomocný orgán vědeckého kolegia filosofie). Do budoucna se hodlá zabývat i dalšími otázkami usměrňování a koordinace práce v oblasti sociologie a vědeckého komunismu.

Komise se nebude na počátku své práce soustřeďovat na rozvíjení rozsáhlých koncepčních diskusí o předmětu a metodách marxistické sociologie, nýbrž na řešení praktických otázek důležitých pro vytvoření před-

pokladů rozvoje marxistické sociologie u nás.

V duchu takto vymezených úkolů vykonala komise během několika měsíců určitý kus práce.

Především provedla komise konečnou redakci návrhu usnesení sekretariátu ÚV KSČ o rozvoji sociologie, kterou má projednávat ideologická komise ÚV KSČ v nejbližší době. Vypracovala rovněž předběžný návrh koncepcie práce Sociologického ústavu ČSAV, který má být na základě usnesení předsidia ČSAV zřízen v dohledné době.

Členové komise P. Kohn a M. Disman zajistili provedení první evidence sociologických pracovišť u nás, která zahrnuje více než 50 pracovišť. Evidence se postupně doplňuje a bude zveřejněna v dalších číslech Sociologického časopisu. V roce 1965 se počítá s vybudováním důkladné evidence sociologických pracovišť, prací i pracovníků na vědeckých základech, pravděpodobně silami Sociologického ústavu ČSAV.

Na základě získané evidence byla sociologická pracoviště rozdělena do těchto kategorií: a) pracoviště zabývající se sociologickou teorií (základní výzkum, dějiny sociologie, výchova kádru), b) Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, c) pracoviště speciálních sociologických disciplín, d) katedry marxismu-leninismu směřující k rozvíjení speciálních sociologických disciplín v souladu s typem škol, e) katedry marxismu-leninismu zabývající se kolektivními sociologickými výzkumy mimo profil školy, f) stranické orgány zabývající se kolektivním sociologickým výzkumem, g) pracoviště zabývající se teoretickou problematikou vědeckého komunismu a sociologickými aspekty historického materialismu, jež však dosud neopírají své práce zcela o sociologický výzkum, h) pracoviště příbuzných oborů (např. sociální psychologie, etnografie apod.). Byla rovněž předběžně stanovena vedoucí pracoviště pro jednotlivé směry sociologického výzkumu. Kromě vedoucích pracovišť typu Sociologického ústavu ČSAV a SAV mají mít vedoucí úlohu pro oblast průmyslové sociologie katedra sociologie a psychologie na VŠE, pro oblast sociologie venkova sociologické oddělení Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky, pro oblast sociologie kultury a osvěty Institut osvěty a novinářství, pro oblast sociologie práva právnická fakulta UK, pro oblast sociologie města a bydlení Výzkumný ústav výstavby a architektury, pro sociologii vojenství sociologické pracoviště Vojenské politické akademie. Děla práce mezi nejdůležitějšími pracovišti bude dohodnuta a publikována později. Předpokládá se zejména, že sociologické pracoviště Vysoké školy stranické se zaměří na výzkum sociologických problémů spjatých s řízením společnosti, zejména s vedoucí úlohou strany.

Člen komise Z. Strmiska za spolupráce M. Petruska vypracoval kvalitní návrh bibliografického třídění, jež se má stát po zapracování připomínek komise základem jednotné bibliografické služby Státní knihovny.

Komise upozornila rovněž ministerstvo školství a kultury na nutnost zajistit přednostní přísun sociologické literatury ze za-

hraničí do našich knihoven a předložila ministerstvu školství návrh na nákup vhodných titulů. MŠK i presidium ČSAV byly rovněž upozorněny na nutnost zajistit přednostně co nejrozsáhlejší styk našich sociologů se zahraničními.

Komise projednala plány sociologického školení při různých institucích, zjistila, že mezi nimi existuje objektivně daná dělba práce a doporučila vzájemnou spolupráci při realizaci plánu školení. Kromě ročních kursů na Vysoké škole stranické nejrozsáhlejší školení chystá Sociologická společnost a Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy.

Komise navrhla kolegiu filosofie, aby bylo Státní komisi pro vědecké hodnosti doporučeno v nomenklatuře vědních oborů změnit dosavadní specializaci vědecký komunismus na specializaci sociologie. Přitom vycházela komise z toho, že vědecký komunismus je podstatnou součástí, jádrem marxistické sociologie. Změnou názvu specializace se však dává možnost, aby vedle prací vyslovené z oblasti vědeckého komunismu bylo možno obhajovat i práce ze speciálních sociologických disciplín, popřípadě z obecné sociologie, jejichž zařazení do vědeckého komunismu by mohlo být sporné.

Vědecké kolegium filosofie později navrhlo v tomto směru ještě radikálnější změnu, tj. zavedení zvláštní skupiny věd sociologických (vedle věd filosofických), rozdělení na obory obecné sociologie a speciálních sociologických disciplín.

Komise navrhla ministerstvu školství a kultury na zvláštním setkání s ministrem dr. Č. Císařem sérii opatření k organizovanému zavedení sociologických specializací na vysoké školy. Dosavadní průběh zavádění těchto specializací má až příliš spontánní ráz.

Tato opatření se již realizují stejně tak jako přípravy k většímu uplatnění sociologické problematiky ve výuce společenských věd na všech fakultách.

Komise vypracovala návrh na přednostní vydávání původní a zejména překladové sociologické literatury během nejbližších tří let. V tomto seznamu je řada titulů zahraniční sociologické literatury, přičemž se předpokládá, že je vydají různá nakladatelství. Navrhuje se rovněž vydání několika větších domácích sociologických publikací, především bibliografie sociologické literatury, dále dvoudílné práce *Úvod do marxistické sociologie*, sborníku o sociální struktuře, o sociologii průmyslu a o sociologii venkova, perspektivně práce na sociologickém slovníku. Seznam byl odevzdán presidiu ČSAV, jež na svém jednání o sociologii uložilo své ediční komisi zajistit přednostní vydávání sociologické literatury.

Člen komise dr. V. Srb na žádost komise zajistil na Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky zásadní povolení přístupu sociologických pracovníků ke statistickým materiálům.

Vědecké kolegium filosofie i presidium ČSAV při dosavadních jednáních o sociologii vycházely návrhům našich sociologů ochotně vstříc. Rovněž tak je v zásadě podpořil ministr školství a kultury. Realizace mnoha

navržených opatření ovšem nezávisí jen na iniciativě sociologů a na souhlasu rozhodujících orgánů a vedoucích pracovníků. Záleží především na praktické denní práci různých úřadů a institucí. Komise pro sociologii a vědecký komunismus považuje za svou povinnost soustavně upozorňovat na aktuální potřeby rozvoje sociologie, na nutnost vytvářet pro něj příznivé objektivní i subjektivní podmínky.

Pavel Machonin

Problémy pracovních sil v zemědělství a úkoly sociologie vesnice

Pod tímto názvem uveřejnil Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky v Praze referáty členov Poradného sboru pro sociálně a kulturní otázky v poľnohospodárstve a lesníctve, prednesené na seminári v Jilovišti vo februári 1963.

Referáty odborníkov-sociológov, ekonómov, agronómov, demografů, štatistiků, techniků, kulturních pracovníků, uverejnené v tejto práci, zameriavajú sa na riešenie najzávažnejšieho problému nášho poľnohospodárstva — problému zabezpečenia potrebného počtu pracovných síl. Mimoriadna pozornosť sa venuje otázkam súčasného stavu pracovných síl na jednotlivých roľníckych družstvách, päťčlívým otázkam poľnohospodárskej mládeže, príčinám jej úteku z poľnohospodárstva, ako aj náboru mladých ľudí pre poľnohospodárstvo, populačným otázkam a problémom roľníckeho dorastu, súťaženiu v poľnohospodárstve, otázkam zlučovania jednotlivých roľníckych družstiev, sídelným otázkam dediny a životnej úrovne obyvateľstva a pod. Hodnotia sa dosahované výsledky a navrhuju sa spôsoby, ako riešiť tieto závažné problémy.

Druhým okruhom problémov, diskutovaných v referátoch, sú otázky dovŕšovania kultúrnej revolúcie na dedine, predovšetkým otázky zvyšovania odbornej kvalifikácie pracujúcich v poľnohospodárstve, otázky tvorivej iniciatívy a aktivity družstevných roľníkov, otázky technického rozvoja a zdokonaľovania výrobných metód a postupov v poľnohospodárstve.

Publikácia sa začína úvodným referátom dr. ing. J. Taubera „Predmät a úkoly sociologie vesnice po XII. sjezdu KSC“. Okrem nastolenia vyššie spomenutej problematiky rieši tu autor niektoré teoretické a metodologické otázky sociologického výskumu dediny. Poukazuje na to, že akýkoľvek spoločenský jav nikde nevystupuje v izolovanom-ekonomickom, technickom alebo psychologickom poňatí, a preto ho ani nemožno poznať, ak sa k jeho štúdiu pristupuje z pozície jednej vedy. Pri skúmaní každého javu alebo problému dediny je nutná účasť viacerých zainteresovaných vedných disciplín. V spoločenskej praxi i v sociologickom výskume, píše dr. Tauber, hrá významnú úlohu spoločenský pokus, sociologický experiment, pretože „zavádzení nevyzkoušených organizačných opatrení, bez predchodzieho prověření, přináší často velké politické a materiální ztráty.“ (Str. 8.)

Na konci publikácie (str. 209–220) sú zhrnuté závery a návrhy na opatrenia, ktorých realizovaním sa má prispieť k vyriešeniu diskutovaných problémov. Práca je cenná tým, že sa v nej z pozícií viacerých vied a na základe preverených faktov riešia aktuálne otázky všestranného rozvoja nášho poľnohospodárstva.

M. Katriak

Ustavení Československé demografické společnosti

Dne 22. dubna 1964 byla ustavena při ČSAV jako společenskovo vědní organizace Československá demografická společnost. Byla přičleněna ke kolegiu geologie-geografie. Prvním předsedou byl zvolen dr. František Fajfr, dřívější předseda Státního úřadu statistického a Státní populační komise. Sídlo Společnosti je v Praze 1, Politických vězňů 7.

Společnost bude vyvíjet vědeckou a popularizační činnost. Pořádá pravidelně měsíčné diskusní večery a kromě toho tzv. klubovní středy jako volnou tribunu. Pracovat bude v sekcích (metodologie, populační politika, historická demografie atd.). V roce 1965 uskuteční demografické symposium s mezinárodní účastí s programem „Reprodukce obyvatelstva a reprodukce pracovní síly.“

Pracovní program obsahuje úzkou spolupráci s Čs. sociologickou společností. Obě společnosti mají ve svých výborech zástupce

na základě reciprocity. Demografická společnost vydává pro své členy čtvrtletně cyklostylované Zprávy Československé demografické společnosti.

V. S.

Výzkum rodiny ve Francii

Francouzské středisko pro sociologická bádání (Centre d'Etudes sociologiques) uskutečnilo od března 1963 do července 1964 výzkum 600 městských rodin. Výzkum byl zaměřen na ženy, jimž bylo položeno 180 otázek. Interview trvalo 60 minut.

Byly zjišťovány: a) povolání, vzdělání, příjem, náboženská příslušnost, původ (městovenkov), b) rodinný rozpočet, rozdělení úkolů v rodině, c) autorita v rodině, konečné rozhodování, d) souhlas či nesouhlas s jednáním jednotlivých členů rodiny (výběr přátel, výchova dětí, užívání volného času), e) plánování rodiny a domácnosti (ekonomika domácnosti, otázky reprodukce, počet dětí), f) pouta rodiny (vztahy širší a užší rodiny).

Jde o prvou anketu tohoto druhu ve Francii. Hlavním úkolem je zjistit fungování rodinné skupiny v různých socio-profesionálních podmínkách. Za druhé má být umožněna srovnatelnost s výsledky podobných šetření v zahraničí (1959 v USA, 1962 v Japonsku, 1962 v Belgii). Za třetí má být ověřena metodika průzkumu. V současné době je materiál statisticky zpracováván.

V. S.

Stoetzel, J.: La psychologie sociale. Paris, 1963, 245 s. Knižnice Nouvelle Bibliothèque Scientifique, Flammarion

Systém sociální psychologie, napsaný profesorem Sorbonnské university Jeanem Stoetzelem, se stane nepochybně vzorem podobných učebnic, učebnic v tom nejlepší smyslu, protože neobsahuje pouhé objektivní údaje, ale i osobní názory autora, kritická hodnocení atd. Po stručném historickém přehledu se Stoetzel postupně zabývá vztahem jednotlivce a kultury (vlivy dědičnosti a vlivy prostředí; socializací jedince; výchovou a výukou), formami jednání v různých společenských podmínkách (afekty; vnímání; paměť; chování inteligence), osobností (pojem osobnosti; typologie), meziosobnostními vztahy (komunikace; chování malých skupin; sociometrie; autorita vedoucích osob), problémy kolektivní psychologie (chování davu; fenomenologie mas; veřejné mínění a kolektivní informace) a aplikací výzkumů. Kniha je zároveň pramenem nejnovější literatury z oblasti sociologie a ostatních společenských věd na Západě.

V. S.

Lévy-Bruhl, H.: Les délits politiques. Revue française de sociologie, V, 1964, č. 2, 131–139

L. Bruhl považuje pojem „politický delikt“ za příliš úzký a navrhuje proň pojem „ideologický delikt“ (délit idéologique), protože jednání, které obvykle státní moc pod tímto názvem trestá, není jen z oblasti čistě politické, ale obecně veřejné (týká se sociálního řádu, filosofie, náboženství atd.). Kategorie těchto deliktů je více než jiné spjata s obecným názorem na zavržitelnost určitého jednání. Původci ideologických deliktů mají pohrnutky širší než osobní (to byl důvod nižší trestnosti politických deliktů, ev. naopak) a pachatelé mají někdy na své straně i tzv. veřejné mínění; jakmile však poruší hranice společenského dezinteresu, musí naopak počítat se ztrátou privilegovaného posuzování svých činů a s přísnými tresty. Lévy-Bruhl navrhuje tuto definici: politický delikt je porušení řádu přesahující osobní zájem pachatele a směřující k reformě politického, sociálního, náboženského a j. řádu. Ideologický delikt je zbaven svého privilegovaného postavení a je posuzován jako porušení veřejného práva, je-li při něm užito prostředků, které se hluboce přiči veřejnému mínění.

V. S.

Girod, R.: Études sociologiques sur les couches salariées. Paris, 1961, 238 s. Knižnice Recherches de Sociologie de Travail

Zaměstnanci tvoří tři čtvrtiny pracujících. Mezi nimi tvoří hlavní skupinu dělníci a úředníci státních i soukromých podniků. Zvláštní pozornost v současné době zasluhuje „nová střední třída“ a příslušníci „byrokracie“. Kniha je věnována studiu vývoje rozdílů mezi dělnickou třídou a skupinou úředníků, hlavním charakteristikám těchto rozdílů, postoji veřejnosti k oběma skupinám, formování jmenovaných skupin z hlediska rozdílů „manuálních“ a „nemanuálních pracovníků“ a ekologii hlavních společenských skupin.

Roger Girod je profesorem ženevské university. Studii zpracoval na základě výzkumů umožněných Švýcarským národním fondem pro vědecké výzkumy a Fakultou ekonomických a společenských věd ženevské university. V teoretických výkladech se neopírá jen o kapitalistické prameny, ale cituje výklady Marxovy, Engelsovy, Stalinovy, aby objasnil studované otázky ze všech hledisek. Na Girodově práci je sympatické úsilí o nejjednodušší východizí stanovisek, ani závěrečných souhrnů.

V. S.

Duquesne, J.: Les 16–24 ans. Paris, 1963. 247 s. Éditions du Centurion

J. Duquesne napsal komentář k výsledkům průzkumu u 1523 mladých Francouzů, kteří byli koncem roku 1961 dotázáni na nejrozličnější otázky současného veřejného i soukromého života. Průzkum provedl Francouzský ústav veřejného mínění u vzorku vybraného metodou kvót. Názvy kapitol: Výuka a škola. Zaměstnání, Mladí v rodině, Chlapci a děvčata před sňatkem a po sňatku, Politické názory, Volný čas, Peníze a co za ně, Ideály, stupnice „hodnot“ a náboženské postoje.

Dvě třetiny 16–24letých mají své povolání, třetina studuje, učí se nebo je bez povolání. Kolem 16. roku začalo pracovat 59% mladých. „Dědičnost“ povolání po otci je nejčastější u zemědělců (66% dětí jsou opět zemědělci), děti obchodníků se z 56% stávají úředníky, děti úředníků se úředníky stávají z 59%, dělnické děti jsou z 65% opět dělníky. 72% mladých považuje rozvod za oprávněné řešení manželských neshod. 38% se domnívá, že za 25 let komunismus bude mít více pozic než dnes, 13% naopak, 18% soudí, že poměr sil bude též jako dnes, 31% nemělo

vlastní názor. 89% dotázaných byli katolíci, 3% protestanté, 8% bez vyznání. 37% věřících se zúčastňuje alespoň jednou týdně náboženského života. Ve škále hodnot je na prvním místě zdraví, pak peníze a na třetím místě láska. V knize je uveřejněn dotazník průzkumu s 81 otázkami.

V. S.

Moore, W.E.: Sociology and Demography.
Uveřejněno v: **The Study of Population.** Red.
P.M. Hauser — O.D. Duncan. The University
Chicago Press. 3. vyd. 1963

Sociologický příspěvek v demografickém sborníku. Vychází z konstatování, že socio-

logie má příliš mnoho teorií, kdežto demografie příliš málo. Sociologie se zabývá kulturou a sociální strukturou, demografie distributivními charakteristikami společnosti. Rozdíly obou věd demonstruje na příkladu rozdílného přístupu k otázce plodnosti: sociologie ji pojímá v její celistvosti, demografie v jednotlivých ukazatelích. Proto demografie operuje hlavně s kvantitativními ukazateli, zatímco sociologie s ukazateli kvalitativními. Demografie přináší sociologii jiné podněty než ostatní vědy. Největší zájem sociologů je snaha o zobecnění sociálního systému. Zkoumá vztahy mezi akcí a reakcí, činností a jejími důsledky.

V. S.



Z novější sociologické literatury:

- Bauman Z.: *Wizje świata ludzkiego*, Warszawa 1963.
- Bierstedt R.: *The Social Order, An Introduction to Sociology*, 2. vyd. 1963.
- Beusman J., Rosenberg B.: *Mass, Class and Bureaucracy*, The Evolution of Contemporary Society, New York 1963.
- Bouvier-Ajam M., Mury G.: *Les classes sociales en France, Postface de M. Thorez*, Paris, Editions Sociales 1963, 2 svaz.
- Bredemeier H. C., Stephensen R. M.: *The Analysis of Social Systems*, New York 1962.
- Broom L., Selznick Ph.: *Sociology, A Text* Adapted Readings, 1963, N. Y. Harper and Row, 3. vyd.
- Cohen M., Sainte Fare Garnot et autres: *L'écriture de la psychologie des peuples* — 1963.
- Daval R.: *Traité de psychologie sociale*, Paris 1963.
- Darcel Jean (dir.): *Les conflits de générations*, Paris, Presses Universitaires de France 1963.
- Der Mensch im Betrieb, Freiheit und Persönlichkeit — Möglichkeiten und Grenzen*, Köln-Opladen 1962.
- Doktor K., Sarapata A.: *Elementy socjologii przemysłu*, Warszawa 1962, 3. vyd. 1963.
- Garaudy R.: *D'un réalisme sans rivage; Picasso, Saint-John Perse, Kafka*, Paris, Plon 1963.
- Goldmann L.: *Problèmes d'une sociologie du roman*, Bruxelles, 1963.
- Gouldner A. W., Gouldner H. P., Gusfield J. R.: *Modern Sociology, An Introduction to the Study of Human Interaction*, New York, 1963.
- Green A. W.: *Sociology*, New York 1960.
- Gurwitch G.: *La vocation actuelle de la sociologie*:
I. Vers la Sociologie différentielle,
II. Antécédents et perspectives,
Paris 1963.
- Gurwitch G.: *Traité de sociologie*, 2 svaz., 2. vyd. 1962/63.
- Hirszowicz M.: *Konfrontacje socjologiczne, Marksizm i socjologia współczesna*, Warszawa 1964.
- Heintz P.: *Einführung in die soziologische Theorie*, Stuttgart 1962.
- Hochfeld J.: *Studia o marksowskiej teorii społeczeństwa*, Warszawa 1963.
- Homans A. G.: *Sentiments and Activities*, Essays in Social Science, Glencoe 1962.
- König R., Maus H.: *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, I. svazek, 2. vyd., Stuttgart, 1962.
- Krech D.: *Individual in Society, A Textbook of Social Psychology*, New York 1962.
- Lange M. G.: *Politische Soziologie, Eine Einführung*, Berlin 1961.
- Lipset S. M., Smelser M. J. (ed.): *Sociology, The Progress of a Decade, A Collection of Articles*, 1961.
- Lipset S. M.: *The Social Basis of Politics*, London 1961.
- Lukić L.: *Osnovi sociologie*, Beograd 1959.
- Lundberg G. A., Schragg C. G., Larsen O. N.: *Sociology* (3. vyd.), New York 1963.
- Mac Iver R. M., Page C. H.: *Society*, London 1961.
- Madge J.: *The Origin of Scientific Sociology*, London 1963.
- Malewski A.: *Zagadnienia psychologii społecznej*, Warszawa 1962.
- Mandić Oleg: *Uvod u opću sociologiju*, Zagreb 1962.
- Matejko A.: *Socjologia przemysłu w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1962.
- Matejko A.: *Socjologia zakładu pracy*, Warszawa 1961.
- Mayntz R.: *Soziologie der Organisation*, Hamburg 1963.
- Naville P.: *L'Automatisation et le travail humain*, 1962.
- Nurnberger J. J., Ferster C. B., Brady J. P.: *An Introduction to the Science of Human Behavior*, New York 1963.
- Ossowski S.: *Struktura klasowa w świadomości społecznej*, Łódź 1959.
- Parsons T., Shils E. (red.): *Theories of Society, Foundations of Modern Sociological Theory*, New York, 1961.
- Quinn J. A.: *Sociology, A Systematic Analysis*, New York 1963.
- Rice A. K.: *Enterprise and its Environment. A System Theory of Management Organisation*, London 1963.
- Roberts B. C.: *Industrial Relations, Contemporary Problems and Perspectives*, London 1962.
- Sauvy Alfred: *Théorie générale de la population*; t. I.: *Economie et croissance*. 3. vyd. Paris 1963.
- Smelser N. J.: *Theory of Collective Behavior, Society, Problems and Methods of Study*, London 1962.

- Stoetzel J.: *Psychologie sociale*, Paris 1963.
- Struktura rabočego klasa kapitalističeskich stran, Praha 1963.
- Szóstkiewicz S.: *Procedury i techniki badań socjologicznych*, Warszawa 1961.
- Szczepański J.: *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963.
- Weil P. G.: *Relations humaines entre les enfants, leurs parents et leurs maitres*, Paris 1964.
- Weil P. G.: *Relations humaines dans le travail et la famille*, Paris 1964.
- Weselowski W.: *Studia z socjologii klas i warstw społecznych*, Warszawa 1963.
- Wiatr J. J.: *Spółeczeństwo*, Wstęp do socjologii systematycznej, Warszawa 1964.
- Widerszpil S.: *Geneza i charakter socjologii marksistowskiej*, Warszawa 1962.
- Zetterberger A. L.: *On Theory and Verification in Sociology*, Englewood Cliffs, 1963.

Jodi M., Tönnies' Dichotomy and the Conception of the Élite

Tönnies' dichotomy community: society still attracts the interest of sociologists although as a general theory of society it no doubt represents an absolutisation of certain aspects of social development and is incapable of explaining many important problems of social macromovement. It attracts sociological attention because some of its features and aspects can still be applied to modern sociology, especially to industrial and political sociology. Its applicability within the framework of "human relations" is commonly known; less attention has been given hitherto to its vivid connection with the broad problems of the élite theory.

The absolutisation of the contradiction community: society which reduced this theory to a historiosophic formula and a certain idealisation of the spheres permeated with the principle of communalism contributed in combination with the specific ideological atmosphere prevalent in 19th century Germany to a peculiar, by the author not aimed for, social effect. Dichotomy supplied German conservatism and reaction with a thankful topic because it enabled it to criticise the western European model of bourgeois democratic society. As soon as the French Revolution showed the first signs of expansion Fichte started his criticism of "society" and contrasted the "egotism" of the emerging bourgeois mode of life with the higher communalism of the fatherland. According to Fichte the guarantors of this communalism were the "rulers" on whose solid firmness the well-being of the national organism depended. Treitschke comprehended the

State as the bearer of communalism: in his view the State is the reputed higher destination, it is "more", it has a higher morale than the individual. Criticism of the "atomised, dissociated and non-communal society" became typical for German ideology. This was, however, a right-wing criticism, a criticism which expressed antipathy to a democratic form of society. Spengler linked this criticism with a modelling of "Prussian socialism".

The Nazi ideology and its more cultured fellow travelers (A. Martin) readily adopted the slogan "communalism". The Nazi solution consisted in combining "new communalism" with the principle of élite into a new form of strengthening the hegemony of the most reactionary German forces. The élite principle was specified as the "leader (Führer) principle" which penetrated all spheres of the "new German community".

Marr, one of the conservative ideologists who were the organising elements of the "new community" endeavoured to offer the Nazis religion and the idea of a charismatic leader. Martin substituted his religious fideism with political fideism and saw a solution of the problem in the existence of an élite leading and forming the masses.

The postwar period offers the third variance to the solution of the Tönnies problem. The problem community: society changes definitely into a problem of mass society and a problem of democracy in that society. Mass society is actually comprehended as a new intensified phase of what Tönnies termed "society". Since the beginning of the fifties

the tendency has been growing to convert "society" through an élite into "community". In contrast to the Martin and Marr models of an autocratic political élite the concept democratic élite is being coined (as a democratic, by the people controlled, ruling strata). The charismatic characteristics of the political élite rid themselves of their pronounced autocratic traits and there emerges also the conception of the mediatory function of the élite as an educational mediator between the ruling strata and the masses.

In western sociology the relationship community: élite manifests itself to-date also as an important social task. It is dealt with primarily in industrial but also in political sociology. Of all individual sociological disciplines these sociologies are linked closest because the social problems of the enterprise (first of all the industrial enterprise) are a miniature model of the major political problems in an advanced capitalist country.

Industrial sociology. The factory has long ceased to be considered as a purely business and purposeful organisation. The method "human relations" is expanded with the object of integrating and engaging the wage-worker, to kill in him the feeling of alienation he experiences in an enterprise not his own (to show him in Geiger's meaning the "community aspect"). The investigation of the people's relationship within the factory is linked with the idea of factory paternalism according to which concept employers or their managers are the natural leaders of employees. The factory is to become a "community", the arena of the class struggle

is to be the arena of class cooperation. In this cooperation employers and managers act the part of the élite.

Political sociology. The concept of class cooperation transferred into the sphere of state politics gives rise to the conception of a partners' State. Employers and workers share in the administration of communal affairs as partners whereby trade unions and socialist parties are fundamentally allotted the role of loyal opposition. "Society" is to mean to the working class "community". West German political and social brains are busily trying to evolve bolts that will keep together this "balanced community". An effective, a community spirit inspiring

ideology on the one hand and a well-chosen élite on the other hand appear to be the best means. A "well functioning system of élite" is according to Stammer an inevitable condition for a properly working mass democracy. G. A. Rein places the function of the élite into a religious frame "... the true ruling circles have the duty to protect the community they serve from wavering... they are the safeguard of stability in public life... they carry responsibility for the whole community whereby of course final responsibility can be rooted only in the religious sense in transcendence".

Marxist thinking has hitherto for reasons generally known rejected the élite theory showing only its un-

doubtedly ideologic aspect without considering its fight against these concepts as a necessity to solve the *problem*. This problem is solely the problem of an internal power structure, a problem of power which cannot be reduced to class rule, a problem of the law of political rule and governing. All aspects of the problem of power are also closely related with the problem of communalism in which the question of false communalism is of the utmost importance. Socialist communalism must set out from other premises than those we encounter in western solutions of various provenience and must be guaranteed by correct socialist relations in the sphere of power and governing.

Kadlecová E., Investigation of Religiosity in the North-Moravian Region

In the course of a study on the existing state and development of the social consciousness a sociological investigation of religiosity in the North Moravian region was carried out. The purpose of the investigation was:

1. to ascertain the extent, type and intensity of religiosity;
2. to assess the measure of religiosity of all denominations in various social sections according to age, sex, class and social groups, education, active participation in the social working process, interest in social problems as well as according to cultural inclinations, relationship to the traditional neighbourly collective and the working collective and finally according to the economic, family and health conditions of the citizen;
3. to determine the trend of religiosity as compared with the state as it existed in Czechoslovakia prior to the working class coming into power;
4. to verify the method and technique of this kind of investigation in a situation where after a many

years' interval neither trained sociologists nor field workers were available and where the population was ignorant of the meaning and purpose of sociological investigations and therefore its attitude could not be predicted.

The present paper deals in particular with the last of the problems mentioned.

The investigation was carried out on the basis of a representative sample by means of a questionnaire. It included two independent parts: adults (1,400 persons) and adolescents from 14 to 20 years (2,300 persons). The population sample was selected on the basis of data obtained at the last census in 1961 and included occupational categories and the place of living in relation to the size categories of the district. The random selection was reflected in the sample in relation to social grouping, age, sex, education and in number corresponding to the structure of the population in the region.

The method and technique was improved after some trial preinvestigations. For the actual investigation 600

people were trained. With the aid of the press the population was generally informed of the meaning and purpose of sociology not, however, of the prepared investigation.

The success or failure of the investigation depended on receiving truthful answers. We endeavoured to achieve this end by:

a) excluding alien or chance influence during the investigation. Only those immediately concerned with the investigation were acquainted with the scheme in order to preclude any interference whatsoever;

b) excluding the influence of co-workers and interrogators. Anybody who could think that he had a personal interest in the outcome was on principle excluded from cooperation. Neither formally nor otherwise did the interrogator rank higher than the person questioned and the talks always took place in the questioned persons own environment;

c) a strict adherence to anonymity. The citizen was approached in good faith but no reciprocity was required. The person questioned was

told that cooperation in this investigation was voluntary, that he may but need not answer, but in case he did answer to any questions then only truthfully. The meaning and importance of the scheme was explained to each individual as well as the method by which the citizen was selected. The interrogator assured the person questioned that as soon as he started filling up the form no one — not even the interrogator — would touch the questionnaire. The person then completed the form, put into an envelope, sealed it up and posted it at any

post office of his own choice. The form contained no data that could lead to the identification of the interrogated person.

The subject matter of the investigation, i.e. problems of religion and the attitude to it was not discussed at all in order to avoid any suggestive remarks from the interrogator.

70 percent of the questionnaires an additional question which was not directly related to the whole scheme was also answered, which fact was interpreted in the sense that the interest of the public had been roused.

The results of the enquête are considered to be authentic. Authentication could be verified with the aid of answers given to three of the questions posed which it was possible to compare with statistical data obtained at a census (denomination), by observation (church attendance) and by comparison with the answers received at an inquiry in 1946 (question: "do you believe in God?" which question was repeated in both investigations, and the question "have you lost your religious faith?" which was asked in an inquiry in 1963).

Hrzal L., I. A. Bláha's Conception of the People

The development of bourgeois sociology in Czechoslovakia began before the First World War. One of its eminent representatives was Professor I. A. Bláha, a pupil of Masaryk. In contrast to the majority of Czech sociologists Bláha was chiefly concerned with active research. In his monographs he dealt with individual groups within the Czech people.

The present study is designed to trace the fundamental meaning of the concept "people" in Bláha's work and the development of his views on this problem.

If we compare Bláha's conception of the term people within a timelimit of twenty years such as it appears from his scientific and publicistic activity we arrive at the following conclusions:

In his first period when he was more interested in the practical than the theoretical aspect of the problem he defined the term people rather in the negative sense. He attributed to the people certain qualities of the herd. He reproached the intelligentsia for its endeavour to merge with the masses, for their ceasing to play a leading part and (by uniting with the people) for becoming one of the herd. The major and decisive character-

istics of the concepts people at that time considered to be passivity and a low mental development of the people. "They are the people who by reason of natural obstacles cannot or will not become intelligent".

But even at that period Bláha realised that it is impossible to go *ad infinitum* against the people, to create history without the masses. What he did not realise was that the forces that elevate the people to the true makers of history cannot be sought outside the masses but must be found directly within the people. At that time he still laboured under idealistic illusions, he still believed in the democratic humanism of "Masaryk's Republic".

In his second period Bláha true to his beliefs endeavoured to raise the people to a higher level chiefly by way of popular education. He found that the masses did not differ from the other stratas of the population either in the organic or psychic sphere but only in the social sphere which is already a certain progress in his views. In his work *Problems of Popular Education, its Concepts, Task and Presuppositions* (1927) he defines the concept of people thus: "... the people are those strata of the popula-

tion who by reason of unfavourable external conditions were unable to spiritualise and socialise sufficiently their good organic heredity (p. 10)". To him the people at this period "have not yet matured to the fullness of mankind through the fault of external conditions". The people are a concept of evolution and not of appraisal. The immaturity of the masses can be conquered by setting up a new social order (socialism) and by introducing new legislative conditions its influence on the superstructure (democracy) can be secured. For Bláha the decisive object remains to elevate the people morally. The major task of popular education he sees in a planned, organised influence in the sphere of culture and morale.

Bláha was seeking for means and ways to elevate the masses. He was aware of the fact that the people could become the creators of history and that only unfavourable conditions prevented it from fully developing their faculties. He realised that if the masses remained passive in some spheres of human activity then the cause for this passivity did not rest in the people (whereas in his first period he still believed that the people are those who cannot

or will not become intelligent) but in their living conditions, in the social set-up. But even at this period he remains a captive of his illusions that moral education is the primary and decisive force for releasing the creative activity of the people.

At a later period Bláha who, as we have shown, put at first the people next to the intelligentsia and the intelligentsia outside the people came to the conclusion that the contrast "people" — "master" which can be also stated as "power" — "powerless" takes on a concrete shape in certain societies. Into the camp

"powerless" (i.e. the camp of the people) he included the big army of the economically powerless as well as those who in society represent the intellectual, esthetic and moral force.

Another important fact that came to the fore in that period of Bláha's activities was his disappointment and disillusion in that section of society which in "Masaryk's humanitarian" bourgeois democratic republic claimed for itself the right to lead the masses and through it the whole community. Bláha witnessed the tragic end of the Czech bourgeois rule, he saw for himself whereto the "patriotic" ruling class had

led the country. Again he contemplated the important question — who is entitled to lead the people. Though he did not solve the problem still he fully realised that the new leader of the people cannot be above the people or outside the people, that the new power must be indeed the true power of the people.

Bláha's conceptions of the people clearly demonstrate that the true scientist can, despite his idealistic thinking, arrive at isolatedly valuable conclusions. He cannot, however, grasp the whole of the investigated subject in its concrete historical development.

Sirácký A., Sociology in the System of Marxism-Leninism

In the author's opinion Marxist sociology can be developed as a theoretical-empirical science concerned with the laws of the structure and evolution of society *only within the theory of Marxism-Leninism as a whole*. It is, therefore, important to define its place in the system of Marxism-Leninism and to elucidate the relationship of Marxist sociology not only to philosophy as a theoretical component of Marxism, but also to other social sciences.

Marxist theory and in common with it all other individual social sciences, which are either part of it or which separate and constitute themselves within its framework, must develop in concord with the changes through which capitalism and socialism pass. This process proceeds not by abandoning or revising the fundamental principles of Marxism-Leninism but by the deepening of philosophical materialism, of dialectics and the materialistic conception of history on the basis of a concrete exploration of all

the new phenomena of social development.

It is imperative for Marxist sociology to clarify in particular its relationship to historical materialism. A considerable part of the author's contemplations is taken up with this question. He maintains that philosophy (including historical materialism) being the theoretical basis of Marxism-Leninism unites ideologically and methodologically all social science. Historical materialism as a philosophical theory of society on the one hand links up — via dialectical materialism — with the whole theory of Marxism-Leninism and on the other hand Marxism - Leninism links up via historical materialism to a *special* but generalism with the whole sphere of social sciences. Philosophy is a *synthetic* science embracing the entire problem of man (nature, society and thinking) and sociology is a *special* but general science dealing with the laws of social development whereby its connection with philosophy remains unaffected.

According to the author Marxist sociologists are faced with the task to elaborate more thoroughly and systematically the basic categories of sociology, its subject matter, structure, system of social phenomena, its methods and techniques bearing in mind the following aspects:

a) Resting on the firm theoretical basis of a materialistic conception of history (historical materialism) sociology must be purified from the dogmatic shallowness and speculation accumulated for decades as well as from the onesided heredity of empirism and positivism of bourgeois sociology.

b) The formation of sociology as a modern science must be effected with due regard to contemporary development of technology and natural sciences and must include into its theoretical and practical armour everything that new scientific disciplines produce (theory of information, cybernetics, "praxeology", etc.).

In conclusion the author touches briefly on the relationship of sociology to other social sciences.

Vzhledem k možnostem časopisu stanoví redakční rada maximální rozsah příspěvků takto:

Stati — maximálně 25 stran strojopisu; recenze — max. 10 stran; anotace — $\frac{1}{2}$ stránky.

Rozsah diskusních příspěvků při plánovitě rozvíjených diskusích bude navrhován při uvedení diskusí.

K příspěvkům, určeným do rubriky statí, vypracovává autor resumé v rozsahu 2, maximálně 3 strojových stran.

Příspěvky se píšou na psacím stroji, jen po jedné straně normalizovaného formátu. Norma: píše se ob řádek, 30 řádek na stránku, 60 písmen na řádku. Všechny texty (tj. včetně textu, určeného pro přetištění petitem, včetně poznámek apod.) se píše stejně hustě, tj. podle uvedené normy. Poznámky číslovat průběžně, text poznámek zařadit na závěr

statí. Celý text se stránkuje průběžně (1, 2, 3, nikoli 2, 2a apod.).

Autor posílá redakci čistý strojopis s konečnou verzí textu, bez poznámek, vpisovaných rukou, bez nepřehledných škrtů apod. Případné změny textu je možno vlepít, je však nepřipustné užívat sešivacích drátků. Nutné úpravy textu (přepis textu, neopovídacího normě) jdou na úkor autorského honoráře. Zvláštní sazba (pokud je jí nezbytně třeba) se označuje takto (tužkou): zdůraznění (kurzíva) — podtržení vlnovkou; proložená slova — podtrhují se čárkovaně; petít se označuje svislou čarou na okraji rukopisu s poznámkou „petit“. Úprava matematických vzorců se řídí normou ČSN 01 1001 a ČSN 88 0220. Případné obrázky musí být průběžně číslovány. Rýsují se tuší na kladívkový nebo pauzovací papír. Popisují se buď na stroji nebo šablonou č. 5; velikost obrázků 2:1. Odkazy v textu na obrázky musí být provedeny již při odevzdání rukopisu.

Redakce vyžaduje, aby jí byly všechny příspěvky zaslány v 1 originále a 2 kopiích.

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie ČSAV, Příkopy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Knihtisk, n. p., provoz 4, Šáмова 12, Praha 10 - Vršovice, dod. pú. 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 8.—, předplatné na celý rok Kčs 48.—, US \$ 6,60, £ 2,7,0. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v listopadu 1964. Číslo vyšlo v únoru 1965.

A — 22*51007

© Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.